

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2017-2018

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του Χρήστου Ιωάννου του Ηλία

A.M.: 7340011817002

Ζητήματα Θρησκείας στο 3§1 Σ.

Επιβλέποντες:

Γεώργιος Ανδρουτσόπουλος: Επίκουρος Καθηγητής

Γεώργιος Γιαννόπουλος: Αναπληρωτής Καθηγητής

Ελένη Ρεθυμιωτάκη: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Αθήνα, 07 Δεκεμβρίου 2018

Copyright © [Χρήστος Ιωάννου, 2018]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ

1. Το ζήτημα γενικά.	4
2. Οι επιμέρους απόψεις επί του ζητήματος.	6
3. Συγκεφαλαίωση.	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣΑΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

1. Επικρατούσα θρησκεία γενικά.	31
2. Οι επιμέρους απόψεις επί του ζητήματος.	35
3. Η Εκκλησία της Ελλάδος ως Ν.Π.Δ.Δ.	46
4. Η νομική φύση του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν.590/1977).	55
5. Συγκεφαλαίωση.	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ 1850 ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΤΟΥ 1928.

1. Το αυτοκέφαλο και αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος.	64
2. Ο Τόμος του 1850 και η Πράξη του 1928 γενικά.	70
3. Οι επιμέρους απόψεις επί του ζητήματος.	76
4. Συγκεφαλαίωση.	85

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Ν.	=	Αναγκαστικός Νόμος
Α.Π.	=	Άρειος Πάγος
βλ.	=	βλέπε
Δ.Ι.Σ.	=	Διαρκής Ιερά Σύνοδος
ΔκΠ	=	Δίκαιο και Πολιτική (περιοδικό)
Ε.Δ.Δ.Α.	=	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Ε.Σ.Δ.Α.	=	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Εφ.	=	Εφετείο
Ι.Σ.Ι.	=	Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας
κ.λπ.	=	και λοιπά
Κ.Χ.	=	Καταστατικός Χάρτης Εκκλησίας της Ελλάδος
Ν.	=	Νόμος
Ν.Δ.	=	Νομοθετικό Διάταγμα
Νομοκανονικά	=	Νομοκανονικά. Επιθεώρηση Εκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου
Ν.Π.Δ.Δ.	=	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
Ν.Σ.Κ.	=	Νομικό Συμβούλιο του Κράτους
Ολομ.	=	Ολομέλεια
παρ.	=	παράγραφος
Σ.	=	Σύνταγμα της Ελλάδος
σ.	=	σελίδα/-ες
Σ.τ.Ε.	=	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΤοΣ	=	Το Σύνταγμα (περιοδικό)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται η ανάδειξη των νομικών ζητημάτων που αναφύονται από τη διατύπωση των διατάξεων της πρώτης παραγράφου του άρθρου 3¹ του Συντάγματος της Ελληνικής Δημοκρατίας που καταρτίστηκε το 1975 και άπτονται των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας.

Στο άρθρο 3 του Συντάγματος 1975 στην παράγραφο 1 ορίζονται τα εξής:

Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1928.

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται σε κεφάλαια με κύριο άξονα το γράμμα της παραγράφου 1 του άρθρου 3 Σ. από τις οποίες ανακύπτουν ζητήματα προς διερεύνηση. Αναφορικά με τη σειρά με την οποία παρουσιάζονται τα ζητήματα, αυτή δεν υποδηλώνει ιεραρχική σχέση και αξιολογική διάκριση μεταξύ των ζητημάτων. Πρόκειται για εξίσου σημαντικά ζητήματα. Εξάλλου δε

¹ Ο Βενιζέλος υποστηρίζει ότι η διατάξεις του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975, δεν είναι κανονιστικά και ερμηνευτικά κρισιμότερες, αλλά έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα. Δηλαδή, οι σχέσεις Πολιτείας και θρησκευμάτων θα ήταν σχέσεις συνταγματικά ρυθμισμένες ακόμη κι αν εξέλιπε εντελώς το άρθρο 3 Σ. Βλ. Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.61.

θα ήταν δυνατό μια διάταξη του Συντάγματος να θεωρηθεί υπέρτερη μιας άλλης.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η ανάπτυξη του ζητήματος της συνταγματικής κατοχύρωσης των ιερών κανόνων. Από η διατύπωση του άρθρου 3 παρ.1 Σ. δεν καθίσταται σαφές εάν οι κανόνες που αναφέρονται είναι μόνο εκείνοι που αφορούν σε πνευματικά ζητήματα ή σε διοικητικά ή σε αμφότερα. Η διατύπωση αυτή αποτέλεσε σημείο ερμηνευτικής τριβής στη θεωρία και τη νομολογία και διατυπώθηκαν διάφορες και αντικρουόμενες απόψεις οι οποίες παρουσιάζονται στην παρούσα εισήγηση.

Ο όρος της επικρατούσας θρησκείας και το περιεχόμενο που αυτός μπορεί να εκλάβει αποτελεί αντικείμενο του δευτέρου κεφαλαίου. Παρουσιάζονται οι επιμέρους απόψεις που εισηγήθηκαν επιστήμονες και η ελληνική δικαιοσύνη. Γίνεται αναφορά στο εάν και κατά πόσο ο όρος έχει κανονιστικές συνέπειες στην ελληνική έννομη τάξη ενώ από την απάντηση εξαρτάται και η απάντηση στο ερώτημα ποιο το σύστημα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας που επικρατεί σήμερα στην Ελλάδα το οποίο μπορεί και να διαφέρει από εκείνο που ήθελε ο συντακτικός νομοθέτης να επικρατήσει. Στο ίδιο κεφάλαιο κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθούν και άλλα δυο σημαντικά νομικά ζητήματα επιδεχόμενα επίσης διαφόρων ερμηνειών. Πρόκειται για τη νομική φύση που έχει η Εκκλησία της Ελλάδος και για τη φύση και το περιεχόμενο του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος. Όλα τα ανωτέρω ζητήματα κρίνονται συναφή καθώς προσφέρουν λόγω της διατύπωσης του συνταγματικού κειμένου ένα πεδίο ελεύθερης δράσης στον κοινό νομοθέτη να ρυθμίσει κατά το δοκούν ζητήματα που επί της ουσίας αφορούν την εσωτερική οργάνωση και διοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδος. Τα ανωτέρω σημεία κρατούν καίριο ρόλο στη εξαγωγή συμπερασμάτων για το υφιστάμενο σύστημα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας. Από την απάντηση σε όλα τα ανωτέρω δύναται κάποιος να διαπιστώσει αν το παρόν σήμερα σύστημα σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας είναι προϊόν επιβολής του συντακτικού νομοθέτη ή όχι.

Τέλος, με το τρίτο κεφάλαιο προσεγγίζεται το ζήτημα της συνταγματικής κατοχύρωσης των όρων του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου του 1850 και

της Πατριαρχικής και Συνοδικής Πράξης του 1928. Αποτελεί ένα επίσης σοβαρό ζήτημα που επιδέχεται πολλών ερμηνειών. Η κρισιμότητα του έγκειται στο γεγονός ότι από τη διάταξη αυτή επηρεάζονται οι σχέσεις της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο ενώ από τις απαντήσεις που κάθε φορά υιοθετούνται η συζήτηση μετατοπίζεται και στο αυτοκέφαλο και αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Αυτός είναι και ο λόγος μαζί με την ιστορική σημασία που στο παρόν κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο αυτοκέφαλο και αυτοδιοίκητο της ελλαδικής Εκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ

1. Το ζήτημα γενικά.

Στο άρθρο 3 παρ.1 του Συντάγματος του 1975, αναφέρεται ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος «*υπάρχει αναποσπástως ηνωμένη δογματικώς*» με τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, δηλαδή το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία, «*τηρούσα απαρασαλεύτως ως εκείναι τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς και τα ιεράς παραδόσεις*». Η συνταγματική αυτή αρχή περιέχει κατά τον Τσάτσο μια διττή εγγύηση. Εγγυάται αφενός το δικαίωμα της Εκκλησίας να τηρεί ανεμπόδιστα τους ιερούς κανόνες της και τις ιερές παραδόσεις της χωρίς την παρέμβαση της Πολιτείας και αφετέρου κατοχυρώνει τους κανόνες αυτούς έναντι της ίδιας της Εκκλησίας². Η διατύπωση του συνταγματικού κειμένου αποτέλεσε αφορμή για τη δημιουργία διχογνωμίας στο νομικό κόσμο, για το εάν η απαρασάλευτη τήρηση των κανόνων αναφέρεται σε όλους τους κανόνες, δηλαδή σε εκείνους που έχουν και δογματικό και διοικητικό περιεχόμενο ή μόνο στους κανόνες μιας συγκεκριμένης κατηγορίας³. Η διχογνωμία πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα δημιουργήθηκε καθώς κρίθηκε ότι η διατύπωση της διάταξης του Συντάγματος, είναι αόριστη και θέτει το χωρίς απάντηση ερώτημα, εάν η απαρασάλευτη τήρηση των κανόνων αναφέρεται και ως εκ τούτου περιορίζεται μόνο στη δογματική ένωση και ακολούθως εάν κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα όλοι οι κανόνες της Εκκλησίας ανεξαρτήτως των θεμάτων που ρυθμίζουν. Το επίρρημα

²Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β΄, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.597.

³Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.94.

«απαρασαλεύτως», χρησιμοποιείται συνεχώς στα Συντάγματα από το 1964 και αντικατέστησε το «απαραλλάκτως» του Συντάγματος του 1844⁴.

Το συγκεκριμένο ζήτημα έκανε πρώτη φορά την εμφάνισή⁵ του το 1900 και αφορμή υπήρξε ο διορισμός ιεροψαλτών και νεωκόρων των ενοριακών ναών από τα οικεία εκκλησιαστικά συμβούλια στα οποία πλειοψηφούσε η συμμετοχή του κράτους όπως όριζε ο νόμος της 23^{ης} Δεκεμβρίου 1833 «περί συστάσεως των Δήμων», την ίδια στιγμή που η Εκκλησία της Ελλάδος υποστήριζε ότι το δικαίωμα αυτό ανήκε στον επιχώριο Επίσκοπο⁶. Η ιεραρχία της Εκκλησίας ζήτησε με το από 5 Δεκεμβρίου 1907 έγγραφο του Μητροπολίτη Αθηνών Θεοκλήτου Α' την άποψη της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου η οποία γνωμοδότησε σχετικώς υπέρ των θέσεων της Εκκλησίας⁷.

Στα συνταγματικά κείμενα της επαναστατικής περιόδου⁸ καθώς και σε εκείνα των Ιονίων Νήσων, δεν υπήρχε αναφορά για την ισχύ των Ιερών Κανόνων της Εκκλησίας⁹. Το κείμενο της παραγράφου 1 του άρθρου 3 του Συντάγματος και εν προκειμένω σε ό,τι αφορά την τήρηση των Ιερών Κανόνων, παρέμεινε σχεδόν αναλλοίωτο στα Συνταγματικά κείμενα από το 1844 μέχρι και το Σύνταγμα του 1975¹⁰. Ειδικότερα αναφορά στους Ιερούς κανόνες γίνεται στο άρθρο 2 Σ 1844, στο άρθρο 2 Σ 1864, στο άρθρο 2 Σ 1911, στο άρθρο 9 παρ.4 Σ 1925, στο άρθρο 1 παρ. 2 Σ 1927 και στο άρθρο 2 παρ. 1 Σ 1952¹¹. Εξάιρεση αποτέλεσαν τα «Συντάγματα» της επταετίας (άρθρο 1 παρ. 2 Σ 1968 και 1973), στα οποία η απαρασάλευτη

⁴ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.95.

⁵Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥσεΦ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.40.

⁶ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.95.

⁷ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.96.

⁸ Α.ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972,σ. 65-93.

⁹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.95.

¹⁰ Α.ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972,σ. 111-208.

¹¹ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.52.

τήρηση αναφέρεται μόνο στους «περί το δόγμα και την λατρείαν» κανόνες¹². Στο συνταγματικό κείμενο του 1968, γίνεται διάκριση των κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς. Από αυτούς οι διοικητικοί είναι δυνατό να τροποποιηθούν και να καταργηθούν με νεότερο νόμο. Στο άρθρο 1 παρ. 2 Σ 1968 ορίζεται ότι: «*Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Ελλάδος... Τηρεί απαρασαλεύτως¹³...τους περί το δόγμα και την λατρείαν ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τα ιερά παραδόσεις*». Η ίδια διατύπωση απαντάται και στο άρθρο 1 παρ.2 Σ 1973¹⁴.

2. Οι επιμέρους απόψεις επί του ζητήματος.

Οι απόψεις που διατυπώθηκαν ως απόπειρες ερμηνείας και επίλυσης του ζητήματος είναι τρεις. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη όλοι οι ιεροί κανόνες είναι συνταγματικώς κατοχυρωμένοι είτε αναφέρονται στο δόγμα είτε στη διοίκηση της Εκκλησίας, εφόσον δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα. Θεωρία και νομολογία φάνηκε ότι συμφωνούσαν περισσότερο με την ανωτέρω άποψη την οποία υποστήριζε η Εκκλησία και να μη δέχονται διάκριση των ιερών κανόνων σε διοικητικούς και δογματικούς, έως το 1930¹⁵. Την άποψη αυτή διατύπωσε ο Εισαγγελέας του ΑΠ Δ. Τσιβανόπουλος στην υπ' αριθμόν 1333 γνωμοδότηση που συνέταξε το 1907¹⁶. Συγκεκριμένα, διατύπωσε την άποψη ότι όλοι οι Ιεροί Κανόνες είναι συνταγματικώς κατοχυρωμένοι, είτε αναφέρονται στο δόγμα είτε αναφέρονται στη διοίκηση της Εκκλησίας. Αναφέρει στη γνωμοδότηση ότι: «*παντελώς αστήρικτος είναι η εξενεχθείσα γνώμη ότι οι κανόνες των Συνόδων είναι, κατά το Σύνταγμα και την εκ*

¹²Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η Διαπάλη Νομιμότητας και Κανονικότητας και η Θεμελίωση της Εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή:εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα,1994,σ.220.

¹³ Με τη διατύπωση αυτή εξασφαλίζεται η κανονική ενότητα της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις υπόλοιπες ομόδοξες Εκκλησίες, διαφορετικά αυτή θα ήταν σχισματική Βλ. (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης,1984, σ.392.

¹⁴ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.52.

¹⁵ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.598.

¹⁶Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.40.

τούτου απορρέουσα εκκλησιαστική νομοθεσίαν διατάξεις θεμελιώδεις και αμετάβλητοι μόνο εις παν ό,τι αφορά τα δόγματα πάσα δε άλλη των Συνοδικών Κανόνων διάταξις ασχέτως προς το δόγμα ισχύει ως νόμος του Κράτους εφόσον δια νεωτέρου νόμου δεν ετροποποιήθη»¹⁷, όταν η Πολιτεία νομοθετεί σεβόμενη το περιεχόμενο των Ιερών Κανόνων, εξασφαλίζει την «ελευθέραν ενέργειαν της Εκκλησίας εν τη νομίμω αυτής δικαιοδοσία». Επίσης αναφέρει ότι: «ουδεμία επιτρέπεται των κανόνων αθέτησις η τροποποιήσις δια μεταγενεστέρων της πολιτείας νόμων»¹⁸. Ωστόσο, διατύπωσε την επιφύλαξη, ότι η συνταγματική αυτή προστασία δεν εκτείνεται και στους κανόνες εκείνους οι οποίοι αφορούν στα εξωτερικά καθήκοντα της Ιεράς Συνόδου, εκείνα δηλαδή τα οποία σχετίζονται με την Πολιτεία, τα δικαιώματα ή το κοσμικό συμφέρον των κατοίκων και για τα οποία η Ιερά Σύνοδος ενεργεί μόνο με τη σύμπραξη και την έγκριση της κυβέρνησης¹⁹.

Όσον αφορά στη νομολογία του Αρείου Πάγου, υπό το κράτος των προϊσχυσάντων Συνταγματικών κειμένων, δεν τοποθετήθηκε επί του ζητήματος κατά τρόπο αντίστοιχο με το ΣΤΕ. Υπήρξαν περιπτώσεις που υπεστήριζε την κατοχύρωση όλων των κανόνων με το επιχείρημα ότι η διατύπωση της διάταξης του Συντάγματος δε διακρίνει μεταξύ δογματικών και διοικητικών κανόνων και ως εκ τούτου επιτάσσει την απαρασάλευτη τήρηση όλων των κανόνων. Έτσι σε αποφάσεις του επαναλάμβανε τη διατύπωση του κειμένου του Συντάγματος (π.χ. Α.Π.448/1953, 655/1954). Είναι απαραίτητο να γίνει αναφορά στην υπ' αριθμόν 15/1909 απόφαση του με την οποία έκανε δεκτή την αίτηση αναίρεσης του εισαγγελέα Τσιβανόπουλου κατά αποφάσεως του Πλημμελειοδικείου Βόλου το οποίο, κατά την εκδίκαση μήνυσης που υπέβαλλε ο Επίσκοπος Δημητριάδος Γερμανός κατά ιεροψαλτών που είχαν διοριστεί από το εκκλησιαστικό συμβούλιο του ναού της Πορταριάς Βόλου για το αδίκημα της αντιποίησης

¹⁷ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.96.

¹⁸ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.96.

¹⁹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.88.

αρχής, εξέδωσε απαλλακτική κρίση²⁰. Ο Άρειος Πάγος λοιπόν με την 15/1909 απόφασή του δέχθηκε την αίτηση αναίρεσης του εισαγγελέα, θεμελίωσε ωστόσο την ισχύ των ιερών κανόνων στην υπό κρίση υπόθεση όχι στο Σύνταγμα αλλά στα άρθρα Η' και ΙΓ' του νόμου Σ' της 9 Ιουλίου 1852 και του νόμου ΣΑ' /1852, που αποτελούσε την τότε καταστατική νομοθεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Δεν τοποθετήθηκε δηλαδή για το ζήτημα της συνταγματικής κατοχύρωσης των ιερών κανόνων²¹.

Το 1924, επιφανείς νομικοί, οι Κ. Ρακτιβάν, Δ. Παπούλιας, Δ. Δίγκας, Ν.Ν. Σαρίπολος και Κ. Ράλλης, διατύπωσαν την άποψη ότι το Σύνταγμα κατοχυρώνει την απαρασάλευτη τήρηση των ιερών, αποστολικών και συνοδικών κανόνων είτε αφορούν στο δόγμα είτε αφορούν στη διοίκηση της Εκκλησίας²².

Το 1934, ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Κ. Γεωργιάδης, ασπάσθηκε την άποψη του Τσιβανόπουλου. Αφορμή αποτέλεσε η εκδίκαση από το Ανώτατο Ακυρωτικό αναίρεσης κατά απόφασης του Συμβουλίου Εφετών που είχε αποφανθεί ότι δεν πρέπει να απαγγελθεί κατηγορία για το αδίκημα της αντιποίησης αρχής κατά καθηρημένου κληρικού της κοινότητας των παλαιοημερολογιτών. Ο Γεωργιάδης υποστήριξε ότι από τη ρητή διατύπωση της διάταξης του Συντάγματος, προέκυπτε ότι: « *εξίσου προς τα θεία δόγματα και οι ιεροί Αποστολικοί και Συνοδικοί Κανόνες και αι ιεραί παραδόσεις απαρασαλεύτως πρέπει να τηρούνται και φυλάσσωνται άρα και αι περί Εκκλησιαστικής διοικήσεως και επιθαρχίας αποφάσεις, αίτινες αποτελούσι τους Κανόνας...*». Με τον τρόπο αυτό, ο εισαγγελέας, υποστήριξε έστω και έμμεσα, την κατοχύρωση των Ιερών Κανόνων υπό το πρίσμα της διατάξεως περί θρησκευτικής ελευθερίας (άρθρο 1 παρ.3) η οποία είναι ενταγμένη στο κεφάλαιο Α' του Συντάγματος του 1927, το οποίο έφερε τον τίτλο «Θρησκεία και Εκκλησία» και στο οποίο περιλαμβάνονταν και η διάταξη περί κατοχύρωσης των

²⁰ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.97.

²¹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.98.

²² Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.598.

κανόνων της Εκκλησίας (άρθρο 1 παρ.2)²³. Ο Ανδρουτσόπουλος υποστηρίζει ότι: « στη θέση που διατύπωσαν οι τότε εισαγγελείς του Αρείου Πάγου Τσιβανόπουλος και Γεωργιάδης το 1907 και το 1934 αντίστοιχα ότι δηλαδή με την υποχρεωτική τήρηση όλων των ιερών κανόνων εξασφαλίζεται *«η ελευθέρα ενεργεία της Εκκλησίας εν τη νομίμω αυτής δικαιοδοσία»*, μπορεί κανείς να ανιχνεύσει την πρόθεση των ανωτάτων εισαγγελικών λειτουργών να εξασφαλίσουν με τον τρόπο αυτό τη θρησκευτική ελευθερία και για την επικρατούσα θρησκεία η οποία μπορεί ελευθέρως να ενεργήσει μόνο εφόσον κατοχυρώνεται το εσωτερικό της δίκαιο οι κανόνες της δηλαδή, στο σύνολό τους»²⁴.

Άλλη περίπτωση στην οποία ο Α.Π. κλήθηκε να διατυπώσει γνώμη επί του ζητήματος αποτέλεσε εκείνη της απόφασης 448/1953 στην οποία δέχθηκε ότι σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες και την ιερά παράδοση, που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα, το βάπτισμα τελείται μια και μόνη φορά ενώ το όνομα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με αυτό με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατη η μεταβολή του ονόματος που δόθηκε. Αναγνωρίζει δηλαδή εδώ ο Α.Π. ότι το άρθρο 2 του τότε ισχύοντος Συντάγματος του 1952, κατοχυρώνει τόσο τους ιερούς κανόνες όσο και την ιερά παράδοση χωρίς να κάνει διάκριση μεταξύ του δογματικού ή διοικητικού περιεχομένου τους, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε ήδη αναγνωρίσει τη διάκριση αυτή²⁵.

Υπό το καθεστώς του Συντάγματος του 1975, αξίζει να γίνει αναφορά στην απόφαση του Α.Π. υπ' αριθμόν 240/1975. Εδώ το ανώτατο ακυρωτικό υποστήριξε ότι: *«το άρθρο 3 παρ.1 του ισχύοντος Συντάγματος επιβάλλει στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος όπως τηρεί απαρασάλευτα τους ιερούς, αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις»*. Επανέλαβε εδώ τη διατύπωση του Συντάγματος χωρίς να προβεί σε διάκριση των κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς με αποτέλεσμα να

²³ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.99.

²⁴ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.94.

²⁵ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.101.

αποδέχεται ότι αυτοί ισχύουν στο σύνολό τους²⁶. Στην υπ' αριθμόν 17/2008²⁷ απόφαση της η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, έκρινε ότι το άρθρο 3 Σ επιτάσσει ρητά την απαρασάλευτη τήρηση των δογμάτων, των ιερών αποστολικών και συνοδικών κανόνων και των ιερών παραδόσεων της επικρατούσας θρησκείας στην Ελλάδα ήτοι της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, αναγορεύοντάς τους σε αυξημένης ισχύος ουσιαστικούς κανόνες δικαίου. Η απλή επανάληψη της διατύπωσης του άρθρου 3 Σ στην οποία προέβη ο Α.Π. υποδηλώνει ότι το Ανώτατο Ακυρωτικό δέχεται έστω και σιωπηρά ότι η συνταγματική κατοχύρωση περιλαμβάνει του ιερούς κανόνες στο σύνολό τους δοθέντος ότι δεν υιοθετεί τη διάκριση των ιερών κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς. Αφορμή για την έκδοση της εν λόγω αποφάσεως αποτέλεσε αλλοδαπή δικαστική απόφαση η οποία δέχεται την υιοθεσία από μοναχό ή επίσκοπο προερχομένου από την τάξη των μοναχών²⁸.

Με την ΑΠ 831/2013 (Τμ. Γ')²⁹, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι οι Ιεροί Κανόνες απολαμβάνουν συνταγματικής κατοχύρωσης στο σύνολό τους κατά το άρθρο 3 Σ.. ειδικότερα αναφέρει ότι: *«κάθε περιουσία που απέκτησε ο μοναχός, μετά την, κατά τους Θείους Ιερούς Κανόνες δια της μοναχικής κουράς, πρόσκτηση της ιδιότητος του μοναχού και εγκαταβιούντος σε κάποια από τις Ιερές Μονές που απαρτίζουν την Ιερά Μοναστική Πολιτεία του Αγίου Όρους, περιέρχεται στην οικεία αυτού μόνη της μετανοίας του, οπουδήποτε και αν αυτός αποβιώσει και αν ακόμη αυτός απεχώρησε από την Μονή αυθαιρέτως, δηλαδή όχι νομίμως, άνευ απολυτηρίου της μονής του. Η μετά την πρόσκτηση της μοναχικής ιδιότητος κτηθείσα περιουσία του μοναχού διέπεται αποκλειστικώς από τις άνω διατάξεις του Κ.Χ.Α.Ο. και όχι από τις διατάξεις του Αστικού Κώδικος. Η ανωτέρω ρύθμιση, περί της κληρονομικής διαδοχής των μοναχών του Αγίου Όρους, συμπλέει και προς το σύνολο των ιερών κανόνων και των παραδόσεων της Ορθοδόξου*

²⁶ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.102.

²⁷ Βλ. Α.Π. 17/2008 (Ολομ.), Νομοκανονικά 2/2008,σ. 172.

²⁸ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.104.

²⁹ Βλ. Α.Π. 831/2013 Τμ. Γ' σε Νομοκανονικά 1/2014,σ. 158.

Ανατολικής Εκκλησίας, που έχουν επαυξημένη τυπική δύναμη, κατά το άρθρο 3 του ισχύοντος Συντάγματος, λόγω της ρητής στους εν λόγω κανόνες και διατάξεις γινομένης υπό του Κ.Χ.Α.Ο. παραπομπής, δια της διατάξεως του άρθρου 188, που ορίζει ότι ο εν λόγω καταστατικός χάρτης απορρέει "εκ των αυτοκρατορικών χρυσοβούλων τε και τυπικών, πατριαρχικών σιγιλλίων, σουλτανικών φερμανίων, ισχυόντων γενικών κανονισμών και αρχαιοτάτων μοναχικών θεσμών και καθεστώτων". Σύμφωνα δε με τους εν λόγω Ιερούς Κανόνες και Ιερές Παραδόσεις, ο μοναχός διά της κουράς του, υποβάλλεται, εκουσίως, στην κατάσταση της υπακοής και της ακτημοσύνης (πενίας), υπαγόμενος έκτοτε υπό την κανονική εξουσία της μονής, την οποία εγκαταβιώνει, η δε δια της κουράς δημιουργούμενη μοναχική κατάσταση παραμένει αναλλοίωτη και μετά την άνευ απολυτηρίου αποχώρηση εκ της μονής, μη απαλλασσόμενου της στην ιερή μονή της μετανοίας του, υπεξουσιότητας». Όσον αφορά το ζήτημα που εξετάστηκε στη συγκεκριμένη απόφαση τίθεται εν αμφιβόλω αν ο Κανόνας 6 της Πρωτοδευτέρας Συνόδου, που ρυθμίζει τις περιουσιακές σχέσεις των μοναχών, μπορεί να τύχει της προστασίας του άρθρου 13 Σ. και κατά συνέπεια συνταγματικής κατοχύρωσης. Οι αντιρρήσεις συνίστανται στο κατά πόσο ο Κανόνας αυτός εναρμονίζεται με τις διατάξεις των άρθρων 2 παρ.1,5 παρ.1,17 και 21 Σ. και 1 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α.³⁰.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Σαρίπολος³¹, ο οποίος υποστήριξε επίσης ότι όλοι οι Ιεροί Κανόνες έχουν συνταγματικό κύρος εφόσον δεν αντιβαίνουν σε διατάξεις του Συντάγματος³². Σύμφωνα με το Σαρίπολο³³, είναι επιβεβλημένο να τηρούνται οι κανόνες που αναφέρονται στο άρθρο 2 του Συντάγματος (1911) είτε αναφέρονται στο δόγμα είτε αναφέρονται στη διοίκηση της Εκκλησίας καθώς η διάταξη του άρθρου 2 Σ. διασφαλίζει την

³⁰ Βλ. Σχόλιο Α.Α.ΚΟΝΤΗ σε Α.Π. 831/2013 Τμ. Γ' σε Νομοκανονικά 1/2014,σ. 173.

³¹ Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη,1923,σ.311-313.

³² Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.96.

³³ Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη,1923,σ.311-313.

τήρηση όλων των Κανόνων και των ιερών παραδόσεων χωρίς να διακρίνει τους δογματικούς από τους διοικητικούς. Κατά συνέπεια ο νομοθέτης δε δύναται να θεσπίζει διατάξεις που παραβιάζουν τους Ιερούς Κανόνες. Έχει λοιπόν τη δυνατότητα αφού τους λάβει πρώτα υπόψη να ρυθμίζει την οργάνωση της Εκκλησίας π.χ. να καθορίζει τον αριθμό των Επισκοπών του κράτους, το βαθμό και τα εδαφικά όρια αυτών.

Κατά την άποψη του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου: « Το κράτος οφείλει να σέβεται τους κανόνες οι οποίοι δέπουν τις ομάδες και υποομάδες των πολιτών του. Μάλιστα δε τόσον περισσότερο ευδαιμονία προσφέρει στους πολίτες του όσο περισσότερη ελευθερία αναγνωρίζει στις διάφορες ομάδες αναφορικά με την αυτοδιοίκηση τους και την αυτοθέσπιση των κανόνων δια των οποίων επιθυμούν να ρυθμίζουν τα εσωτερικά τους ζητήματα»³⁴. Το άρθρο 3 Σ κατά την ανωτέρω άποψη θεμελιώνει το δικαίωμα των μελών της Ορθόδοξης Εκκλησίας να μπορούν να τηρούν του Ιερούς Κανόνες της θρησκείας τους. Η ελευθερία της Εκκλησίας να εφαρμόζει τους Ιερούς Κανόνες της κατοχυρώνεται στο άρθρο αυτό. Ο νομοθέτης δε μπορεί να υποχρεώσει την Εκκλησία να παραβιάσει τους Ιερούς της Κανόνες ανεξάρτητα αν αυτοί έχουν περιεχόμενο δογματικό ή διοικητικό γιατί δεσμεύεται από το Σύνταγμα. Το εν λόγω δικαίωμα κατοχυρώνεται σε συνδυασμό με τη θρησκευτική ελευθερία. Στα πλαίσια αυτά, υποστηρίζει ο Οικουμενικός Πατριάρχης, δε θα πρέπει ο νομοθέτης να ορίζει τον τρόπο διοίκησης της Εκκλησίας, τον τρόπο εκλογής και τα προσόντα των Αρχιερέων, ιερέων και εκκλησιαστικών συμβουλίων³⁵. Ο νομοθέτης μπορεί μόνο να ορίζει γενικές διατάξεις που να ισχύουν για όλα τα θρησκευόμενα και οι οποίοι να ορίζουν τα όρια των δραστηριοτήτων των συσσωματώσεων αυτών δηλαδή όρια που θα έχουν να κάνουν με την τήρηση των θεσμών μιας δημοκρατικής Πολιτείας. Στα πλαίσια της άποψης αυτής τίθεται και μια άλλη παράμετρος. Οι ιεροί κανόνες θα πρέπει σαφώς να γίνονται σεβαστοί από το κράτος και τα μέλη της Ορθόδοξης Εκκλησίας δε θα πρέπει να παρακωλύονται στην εφαρμογή

³⁴ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.88.

³⁵ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (Οικουμενικού Πατριάρχη), *Νόμοι και Ιεροί Κανόνες*, Νομοκανονικά 2/2005. σ.20.

αυτών. Ωστόσο, δεν έχουν οι κανόνες αυτοί ανάγκη να περιβληθούν με το ένδυμα ενός τυπικού νόμου. Αυτό το ενδεχόμενο, ίσως έθετε σε κίνδυνο τους Ιερούς Κανόνες καθώς θα υπέκειντο στη ρευστότητα των πολιτειακών διατάξεων³⁶.

Έπειτα και βάσει της διατύπωσης του άρθρου 3 παρ. 1 Σ., έχει υποστηριχτεί ότι δε μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι δεν κατοχυρώνονται όλοι οι κανόνες της Εκκλησίας. Η διάταξη αναφέρεται σε όλους του Ιερούς Κανόνες χωρίς να προβαίνει σε καμία διάκριση μεταξύ δογματικών και διοικητικών. Επίσης κατά την ίδια άποψη, εφόσον το Σύνταγμα αναφέρει ότι τηρούνται οι ιερές παραδόσεις, δεν είναι δυνατό να μη συμπεριλαμβάνει στο προστατευτικό του πεδίο και ολόκληρο το σώμα των Ιερών Κανόνων. Η κατεξοχήν αυθεντική ιερά παράδοση περιλαμβάνει όλους τους Ιερούς Κανόνες³⁷.

Η ρητή αναφορά τους άρθρου 3 στους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και στις ιερές παραδόσεις είναι στοιχείο που προσδιορίζει την ταυτότητα της Εκκλησίας. Όπως προστατεύονται οι κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας έτσι χρήζουν προστασίας και οι αντίστοιχοι κανόνες όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων. Χρήζουν προστασίας βάσει του άρθρου 13³⁸ ως στοιχεία της θρησκευτικής τους συνείδησης, της ελευθερίας της λατρείας τους και της ελευθερίας της επιλογής ως προς τον τρόπο αυτοδιοίκησης της κοινότητάς τους. Μόνη επιφύλαξη της συνταγματικής αυτής κατοχύρωσης αποτελούν τα όρια³⁹ που το Σύνταγμα θέτει στο άρθρο 13 παρ.2 Σ στους πολίτες κατά την άσκηση του δικαιώματός τους στη θρησκευτική ελευθερία. Δηλαδή σεβασμός στη δημόσια τάξη, στα χρηστά ήθη, στο Σύνταγμα και τους νόμους του κράτους⁴⁰. Σύμφωνα με το ανωτέρω επιχείρημα, ως υποκείμενο της θρησκευτικής ελευθερίας, η Εκκλησία της Ελλάδος δυνάμει

³⁶ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (Οικουμενικού Πατριάρχη), *Νόμοι και Ιεροί Κανόνες*, Νομοκανονικά 2/2005. σ.22.

³⁷ Π.Ι.ΜΠΟΥΜΗ, *Οι Ιεροί Κανόνες και η Συνταγματική τους Κατοχύρωση*, Αθήνα, 1987, σ.9,10.

³⁸ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήνα, 1984, σ.147.

³⁹ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήνα, 1984, σ.148.

⁴⁰ Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.69.

του άρθρου 13 Σ, μπορεί να αξιώσει από την ελληνική Πολιτεία να σεβαστεί το αυτοδιοίκητο της και τον τρόπο που αυτή αυτοπροσδιορίζεται θεολογικά και κατ' επέκταση τους ιερούς κανόνες και την ιερά παράδοση της⁴¹.

Την κατοχύρωση των ιερών κανόνων από επεμβάσεις της Πολιτείας βάσει του άρθρου 13 Σ. υποστηρίζει και ο Σταθόπουλος θεωρώντας περιττή την πρόσθετη κατοχύρωση στο άρθρο 3. Θέτει όμως επιπλέον και μια άλλη παράμετρο. Με τον τερματισμό της δυνατότητας της Πολιτείας να ψηφίζει νόμους για τη ρύθμιση θεμάτων που αφορούν στο άρθρο 3 Σ., το ζήτημα εάν μπορούν, πως και ποιοι από τους ιερούς κανόνες να τροποποιούνται, θα παραμείνει ενδοεκκλησιαστικό ζήτημα και δε απασχολεί νομοθέτη⁴².

Η δεύτερη άποψη επί του ζητήματος υποστηρίζει ότι η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων περιορίζεται μόνο στους δογματικούς κανόνες, όχι δηλαδή στους διοικητικούς. Του συμπεράσματος αυτού χρειάζεται να προηγηθεί η διάκριση των ιερών κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς την οποία είχε διεκπεραιώσει πρώτα το Νομικό Συμβούλιο του κράτους (Γνωμοδοτήσεις: 1698/1900 και 1744/1900) και την οποία ακολούθησε το Συμβούλιο της Επικρατείας (139/1930) και ο Άρειος Πάγος (220/1934)⁴³. Η διάκριση αυτή θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αποτελεί αυθαιρεσία, ότι είναι αδόκιμη και αποτελεί πρόφαση να απογυμνωθεί η Εκκλησία από συνταγματική προστασία⁴⁴. Η διαίρεση των ιερών κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς και η απόρριψη των τελευταίων ή μερίδας αυτών, προερχόμενη από μη εκκλησιαστικό θεσμό, έχει θεωρηθεί θεολογικά ανεπίτρεπτη και αυθαίρετη επέμβαση στα *interna corporis* της Εκκλησίας που μεταβάλλει την ορθόδοξη πίστη και συνεπώς καθίσταται

⁴¹ Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.70.

⁴² Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.38.

⁴³ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ.40.

⁴⁴ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ.40.

αντισυνταγματική⁴⁵. Στην ίδια γραμμή παρέμεινε το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και με τη Γνωμοδότηση 160/1908⁴⁶, η οποία εκδόθηκε με αφορμή διαφωνία που προέκυψε μεταξύ του μητροπολίτη Μαντινείας και Κυνουρίας και του Δημάρχου Τριπόλεως περί της αρμοδιότητας για το διορισμό κι την απόλυση των ψαλτών και νεωκόρων που υπηρετούν στους Ιερούς Ναούς. Στην γνωμοδότηση αυτή, αναφέρεται ότι, το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους, παραμένει στην αιτιολογία και στο πόρισμα των γνωμοδοτήσεων 1698 και 1744 του 1900. Δηλαδή η αρμοδιότητα για το διορισμό και την απόλυση ιεροψαλτών και νεωκόρων ανήκει στα εκκλησιαστικά συμβούλια και όχι στον επιχώριο επίσκοπο, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία. Αναφορικά με τη συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων θεωρεί λανθασμένο το συμπέρασμα ότι κατοχυρώνονται και οι διοικητικοί και οι δογματικοί κανόνες. Στο άρθρο 2 του ισχύοντος τότε Συντάγματος κατοχυρώνονται μόνο οι δογματικού περιεχομένου κανόνες, συνεχίζει το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους, καθώς αυτό προκύπτει τόσο από το γράμμα της διατάξεως όσο και από τις συζητήσεις κατά την ψήφιση των Συνταγμάτων του 1844 και του 1864. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η λογική⁴⁷.

Το ΣτΕ υποστήριξε από την ίδρυση του μέχρι το 1967 τη συγκεκριμένη άποψη⁴⁸. Αφορμή για την πρώτη απόφαση σχετικά (139/1930) αποτέλεσε η προσβολή ως αντισυνταγματικού του άρθρου 3 του Ν.Δ. της 21^{ης} Οκτωβρίου 1929 το οποίο απαγόρευε το διορισμό σε εφημεριακές θέσεις αγάμων ιερέων. Η Ολομέλεια του ΣτΕ έκρινε ότι ο νόμος αυτός ακόμα κι αν γινόταν δεκτό ότι έρχεται σε αντίθεση με τους κανόνες της Εκκλησίας, δεν είναι αντισυνταγματικός διότι⁴⁹ το Σύνταγμα (του 1927) «*επιτάσσει την απαρασάλευτον τήρησιν των κανόνων και παραδόσεων των*

⁴⁵ Π.Ε.ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων*, σε Κ.Ε.ΜΠΕΗ, *Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήνα, εκδ.: Ευνομία, 1997, σ.428.

⁴⁶ Κ.Α.ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 1986, σ. 165.

⁴⁷ Κ.Α.ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 1986, σ. 166, 167.

⁴⁸ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.90.

⁴⁹ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.598.

αναφερομένων εις τα θρησκευτικά δόγματα της Ορθοδόξου Εκκλησίας, ενώ η συνταγματική κατοχύρωση δε μπορεί να επεκταθεί και επί των αναφερομένων εις ζητήματα διοικητικής αποκλειστικής φύσεως τα οποία δεν έχουν την εσωτερική σημασία των δογματικών και ως εκ της φύσεως τους ρυθμίζονται κατά κανόνα συμφώνως προς τις ανάγκες και τις περιστάσεις της κοινωνίας ώστε οι τοιούτοι κανόνες είναι κατ' ανάγκην μεταβλητοί προς το κοινόν συμφέρον της τε Εκκλησίας και της Πολιτείας»⁵⁰. Έτσι το ΣτΕ υιοθέτησε δύο κατηγορίες ιερών κανόνων, του δογματικούς και τους διοικητικούς⁵¹.

Το 1967, υπό το Σύνταγμα του 1952, το ΣτΕ με την ευκαιρία της προσφυγής ενώπιον του Αρχιερέων της Εκκλησίας της Ελλάδος οι οποίοι θεωρηθήκαν αυτοδικαίως αποχωρήσαντες του μητροπολιτικού των θρόνου, ως έχοντες καταληφθεί υπό του ορίου ηλικίας που καθιέρωσε το Ν.Δ.4589/1966, προχώρησε με τις αποφάσεις 609-612/1967 (Ολομ.) χωρίς να μετακινηθεί από την πάγια νομολογία του σε μια στροφή⁵². Οι Αρχιερείς (Μητροπολίτες Αλεξανδρουπόλεως, Κερκύρας, Φλωρίνης και Εδέσσης), προσέφυγαν κατά του Β.Δ. της 24.1.1967, βάσει του οποίου θεωρηθήκαν ως αυτοδικαίως αποχωρήσαντες από το Μητροπολιτικό θρόνο τους καθώς είχαν συμπληρώσει το 80^ο έτος της ηλικίας τους. Το όριο αυτό είχε θεσπισθεί με το Ν.Δ. 4589/1966. Οι Αρχιερείς υποστήριξαν ότι το άρθρο 4 Ν.Δ. 4589/1966 δυνάμει του οποίου εκδόθηκε το Β.Δ. της 24.1.1967, είναι αντισυνταγματικό διότι παραβιάζει τους Κανόνες ΙΣΤ' της Πρωτοδευτέρας Συνόδου, ΚΓ' της Συνόδου της Αντιοχείας και Γ' του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας⁵³.

Έθεσε λοιπόν το ΣτΕ την επιφύλαξη ότι η τροποποίηση των ιερών κανόνων από τον κοινό νομοθέτη δε μπορεί να «χωρήση και μέχρι

⁵⁰ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.91.

⁵¹ Υπό το φώς της του άρθρου 13 Σ, το ΣτΕ κάνοντας διάκριση των ιερών κανόνων και εξετάζοντας το βαθμό της συνταγματικής προστασίας αυτών έδρασε εντός ενός πολιτειακού πλαισίου αναφοράς. Βλ. Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής,2000,σ.70.

⁵² Κ.Α.ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα,1986,σ. 174.

⁵³ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.54.

θεμελιώδους μεταβολής βασικών διοικητικών θεσμών⁵⁴ οι οποίοι είναι καθιερωμένοι παγίως από μακρού στην Ορθόδοξη Εκκλησία»⁵⁵. Η διάκριση αυτή των ιερών κανόνων από το ΣΤΕ σε θεμελιώδεις και μη θεμελιώδεις διοικητικούς κανόνες αποτελεί τελικώς ένα εφεύρημα προκειμένου να διευκολυνθεί η έξοδος της νομολογίας του από τα αδιέξοδα που δημιούργησε η αρχική διάκριση των κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς. Για να κριθεί εάν κάποιος κανόνας ανήκει στους θεμελιώδεις διοικητικούς κανόνες της Εκκλησίας, το δικαστήριο εξέφρασε την άποψη ότι θεμελιώδεις είναι εκείνοι η τροποποίηση των οποίων επιφέρει μεταβολή στο σύστημα των κανόνων της Εκκλησίας. Ο νομοθέτης δηλαδή έχει δικαίωμα να τροποποιεί ορισμένους μόνο ιερούς κανόνες. Έτσι είναι δυνατό να μεταβάλλονται οι μη θεμελιώδεις διοικητικοί κανόνες και επίσης όσοι θεμελιώδεις δε μεταβάλλονται ουσιωδώς⁵⁶.

Μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975, το ΣΤΕ εξακολούθησε να υποστηρίζει τη συγκεκριμένη άποψη δηλαδή εκείνη που υιοθέτησε εξ αρχής και επιπλέον την υποδιαίρεση των κανόνων που έκανε το 1967. Η καινοτομία πλέον έγκειται στο επιχείρημα ότι η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων ερείδεται στο άρθρο 13 του Συντάγματος⁵⁷. Το άρθρο 13 αναγνωρίζει και εγγυάται το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας για κάθε πρόσωπο εντός της ελληνικής επικρατείας και κατ' επέκταση και για τα μέλη της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας.

⁵⁴ Στο σκεπτικό της εν λόγω απόφασης εντοπίζεται ένα μειονέκτημα και αυτό έγκειται στο κριτήριο για τη διάκριση των Ιερών κανόνων σε βασικούς και μη βασικούς διοικητικούς. Το κριτήριο «καθιερωμένοι παγίως» είναι ρευστό και απαιτεί διαχρονική εξέταση η οποία δεν είναι εύκολη. Βλ. Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Στοιχεία Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Τεύχος Α', Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 1994, σ.68.

⁵⁵ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.92.

Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ.41.

⁵⁶ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα, 2018, σ.55.

⁵⁷ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.92.

Το ΣτΕ υποστήριξε⁵⁸ ότι το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας επιβάλλει την κατοχύρωση «των την ζωήν της Ορθοδόξου Εκκλησίας διεπόντων Ιερών Κανόνων» (ΣτΕ Ολ. 3178/1976). Αφορμή για την έκδοση της απόφασης αποτέλεσε αίτηση ακύρωσης η οποία είχε ως σκοπό να ακυρωθεί η παράλειψη του Υπουργού Παιδείας ο οποίος δεν προκάλεσε την έκδοση Προεδρικού Διατάγματος περί αναγνώρισεως του νεοεκλεγέντος Μητροπολίτη Ιωαννίνων⁵⁹. Πιο συγκεκριμένα στην απόφαση 3178/1976, η Ολομέλεια του ΣτΕ, είχε την άποψη ότι η συνταγματική κατοχύρωση δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι επεκτείνεται στους κανόνες και τις παραδόσεις⁶⁰ που αναφέρονται σε ζητήματα διοικητικής αποκλειστικά φύσης, τα οποία από τη φύση τους ρυθμίζονται σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες της κοινωνίας και οι διοικητικοί αυτοί κανόνες είναι μεταβλητοί και μπορούν να τροποποιηθούν από τον κοινό νομοθέτη. Υπό το φώς όμως της παραγράφου 1 του άρθρου 3 Σ, η όποια τροποποίηση από το νομοθέτη δε δύναται να φθάσει μέχρι τη θεμελιώδη μεταβολή βασικών διοικητικών θεσμών που έχουν καθιερωθεί πάγια και από μακρού μέσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Ως συνέπεια της άποψης αυτής ήρθε η παραδοχή από το ΣτΕ ότι οι διοικητικής φύσης πράξεις των οργάνων της Εκκλησίας είναι δεκτικές προσβολής με αίτηση ακύρωσης κατά το άρθρο 95 Σ⁶¹. Επίσης αναγνωρίσθηκε στον κοινό νομοθέτη το δικαίωμα να θεσπίζει νόμους με περιεχόμενο αντίθετο από εκείνο των ιερών κανόνων, αναφορικά με τα διοικητικά ζητήματα καθώς αυτά δεν έχουν την ίδια βαρύτητα με τα δογματικά και με σκοπό την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος Εκκλησίας και Πολιτείας, λαμβάνοντας υπόψη τις

⁵⁸ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.598.

⁵⁹ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.55.

⁶⁰ «Ο πληθυντικός αριθμός που χρησιμοποιεί ο συνταγματικός νομοθέτης για τι ιερές παραδόσεις θα έπρεπε να αντικατασταθεί από την έννοια της ιεράς παραδόσεως αφού πρόκειται για μια και όχι για πολλές. Εκτός από την ιερά παράδοση, υφίσταται και η εκκλησιαστική παράδοση η οποία πολλές φορές αναφέρεται σε πληθυντικό αριθμό. Οι εκκλησιαστικές παραδόσεις δεν έχουν το ίδιο κύρος με την ιερά παράδοση και δε μπορούν να έχουν την ίδια προστασία συνταγματικού επιπέδου αφού επιπρόσθετα μπορούν να τροποποιηθούν από την Εκκλησία». Βλ. Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.56.

⁶¹ Βλ. ΣτΕ 945/1980 Τμ. Δ'.

ανάγκες της κοινωνίας⁶². Η ίδια δυνατότητα αναγνωρίζεται στο νομοθέτη και με τις αποφάσεις του ΣτΕ 1134-1136/1983 Τμ. Γ⁶³.

Το σκεπτικό των αποφάσεων του ΣτΕ (3619/1982,1134-1136/1983), επικαλέσθηκε και το Εφετείο Αθηνών στο υπ' αριθμόν 564/2005 Βούλευμα⁶⁴ όπου αναφέρεται ότι: «*Είναι δεδομένη η επάλληλος ex lege αλλά και κανονική δικαιοδοσία του Επισκόπου προς έλεγχο των πράξεων του Ηγουμενοσυμβουλίου συμπεριλαμβανομένων των μέτρων δια την λειτουργίαν και δια την οικονομικήν διαχείρισιν της Μονής, τόσοσ επί βάσεως πολιτειακού δικαίου (άρθρα 39 και 46 Ν. 590/1977), όσον και επί βάσεως Ιερών Κανόνων, προσθετέον μάλιστα ότι ούτε ο νόμος ούτε η διοικητική πράξις επιτρέπεται να θίγουν τα από αιώνων κρατούντα αναφορικά με την οργάνωσιν του Μοναχικού βίου και την διοικήσιν των Μονών υπό τον έλεγχο, τη φροντίδα και την εποπτεία του Επισκόπου, λόγω της Συνταγματικής προστασίας όχι μόνον των Ιερών Κανόνων δογματικού περιεχομένου αλλά και των βασικών διοικητικών θεσμών οι οποίοι παγίως έχουν καθιερωθεί από μακρού εις την Ορθόδοξον Εκκλησίαν (άρθρα 3 και 13 Σ.)...Συνεπώς ο Μητροπολίτης εφόσον δεν υφίσταται Κανονισμός Λειτουργίας της Ιεράς Μονής, έχει δικαίωμα ουσιαστικού ελέγχου τόσοσ εις την διοικήσιν, όσον και ει την οικονομικήν διαχείρισιν της Ιεράς Μονής».*

Με την απόφαση 3178/1976 το ΣτΕ κινείται στο πλαίσιο που διαμόρφωσε το 1967. Η διάκριση των ιερών κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς στηρίζεται στο γεγονός ότι τα διοικητικά ζητήματα δεν έχουν την ίδια αξία με τα δογματικά ενώ τα διοικητικά ρυθμίζονται με κανόνες που τροποποιούνται για το κοινό συμφέρον Εκκλησίας και Κράτους⁶⁵. Η διαφοροποίηση της νομολογίας του ΣτΕ επί της κατοχυρώσεως των ιερών κανόνων με τη διάκριση των διοικητικών σε θεμελιώδεις και μη

⁶² Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.57.

⁶³ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.57.

⁶⁴ Βλ. ΕφΑθ 564/2005 (Βούλευμα), Νομοκανονικά 2/2007,σ. 143.

⁶⁵ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.58.

θεμελιώδεις, είναι δυνατό να δικαιολογηθεί αν ειδωθεί ως προσπάθεια του δικαστηρίου να ξεπεράσει ένα σκόπελο που το ίδιο έθεσε με την αρχική διάκριση των ιερών κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς⁶⁶. Ωστόσο, και η περαιτέρω αυτή διάκριση των διοικητικών κανόνων δεν έλυσε όλα τα ενδεχόμενα προβλήματα καθώς υπάρχουν πολλοί κανόνες οι οποίοι είναι ταυτόχρονα και διοικητικοί και δογματικοί. Το δικαστήριο προσπάθησε κάνοντας χρήση της έννοιας του θεμελιώδους διοικητικού κανόνα να θέσει περιορισμούς στις πρωτοβουλίες του νομοθέτη επί ζητημάτων που διέπουν οι ιερόι κανόνες⁶⁷.

Ο αντίλογος στη διάκριση των Κανόνων σε θεμελιώδεις και μη θεμελιώδεις διοικητικούς συνίσταται στο γεγονός ότι πρέπει πρώτα να απαντηθούν τα ερωτήματα ποιος είναι αρμόδιος να προβεί στη διάκριση αυτή και πως μπορεί αυτή να γίνει. Τέτοιου είδους διακρίσεις δε θεμελιώνονται ούτε θεολογικώς ούτε λογικώς⁶⁸.

Την ίδια στάση ακολουθούν και άλλες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας: 5057/1987,2715/1984,3619/1982,2037/1979,1269/1977 και 1270/1977. Οι αποφάσεις ΣτΕ 1269/1977 και 1270/1977 έκριναν ότι δεν ήταν αντισυνταγματικός ο ν. 349/1976 που όριζε ειδικό τρόπο εκλογής της διοίκησης του Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου (Ν.Π.Δ.Δ.)⁶⁹, καθώς το επρόκειτο για μη θεμελιώδες ζήτημα διοικητικής φύσης το οποίο δύναται να ρυθμίσει ο κοινός νομοθέτης. Στις αποφάσεις 4120-4122/1980 Τμ. Δ' το ΣτΕ επανήλθε στο ζήτημα και υπογράμμισε εκ νέου την άποψη του αν και πραγματεύτηκε ζητήματα αμιγώς πνευματικά. Οι κανόνες που καθορίζουν τα καθήκοντα των μοναχών και των κληρικών καθώς και εκείνοι που ρυθμίζουν τα των παραπτωμάτων και ποινών δεν

⁶⁶ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.59.

⁶⁷ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.59.

⁶⁸ Π.Ι.ΜΠΟΥΜΗ, *Οι Ιεροί Κανόνες και η Συνταγματική τους Κατοχύρωση*,Αθήνα,1987,σ.5.

⁶⁹ Πρόκειται για τις διατάξεις οι οποίες καθιστούν το ίδρυμα Ν.Π.Δ.Δ., καθορίζεται ότι τη διοίκηση του αναλαμβάνει επταμελής επιτροπή υπό την προεδρία του οικείου Μητροπολίτη, ενώ τα υπόλοιπα μέλη είναι αιρετά και ορίζεται ο τρόπος εκλογής τους και ότι το πρακτικό εκλογής υποβάλλεται στο νομάρχη ο οποίος τα διορίζει. Βλ. Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.60.

τίθεται αμφιβολία ότι είναι πνευματικοί⁷⁰. Από τις αποφάσεις ΣΤΕ 945/1980 Τμ. Δ' και 3619/1982 Τμ. Δ' , εξάγεται το συμπέρασμα ότι κατ' αναλογία προς τη διάκριση των ιερών κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς, διακρίνονται σε έχουσες δογματικό περιεχόμενο και σε διοικητικές και οι κανονιστικές πράξεις της Εκκλησίας. Άλλωστε η Εκκλησία αποτελεί ταυτόχρονα θρησκευτικό οργανισμό και Ν.Π.Δ.Δ.. Οι κανονιστικές πράξεις της Εκκλησίας μπορούν να προσβληθούν παραδεκτά με αίτηση ακύρωσης⁷¹. Ενδεικτικά στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει το ΣΤΕ στην απόφαση 3619/1982: *«η συνταγματική όμως αυτή κατοχύρωση δεν επεκτείνεται και επί των κανόνων ή παραδόσεων των αναφερομένων εις ζητήματα διοικητικής αποκλειστικής φύσεως, οίτινες επομένως υπόκεινται εις τροποποιήσιν υπό του κοινού νομοθέτου, όστις όμως πάλιν, δεν δύναται να χωρήσῃ και μέχρι θεμελιώδους μεταβολῆς βασικών διοικητικῶν θεσμῶν καθιερουμένων παγίως από μακροῦ εντός της Ορθοδόξου Εκκλησίας... εκ της προηγουμένης διακρίσεως των διεπομένων την Εκκλησίαν της Ελλάδος κανόνων και παραδόσεων αφ' ενός μεν εις τους αφορώντας εις την εσωτερικὴν πνευματικὴν υπόστασιν αὐτῆς ως θρησκευτικῶν οργανισμῶν και αφ' ἑτέρου εις τους αφορώντας εις διοικ. αποκλειστικῶς (και μη θεμελιώδους φύσεως) προκύπτει ότι και αι πράξεις των οργάνων της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία είναι συγχρόνως πνευματικὸς οργανισμὸς της Ν.Π.Δ.Δ. άλλοτε μεν είναι φύσεως πνευματικῆς, αφορῶσαι εις την εσωτερικὴν θρησκευτικὴν ζωὴν του σώματος των πιστῶν, άλλοτε δε είναι πράξεις διοικητικῆς αποκλειστικῆς φύσεως...συνέπεια της διακρίσεως ταύτης είναι ότι μόνον αι πράξεις των οργάνων της Εκκλησίας αι διοικητικῆς αποκλειστικῆς φύσεως αποτελοῦν πράξεις δεκτικῆς προσβολῆς δι' αἰτήσεως ακυρώσεως κατ' άρθρ. 95 Συντ.,(τοιαῦται δε, δεν είναι η ἀρνήσις χειροτονίας ιερῶς και η ἀρνήσις αναγνωρίσεως υπό της Εκκλησίας ότι ἔχει συντελεσθῆ εν τῷ προσώπῳ τινός το μυστήριον της ιερωσύνης)».*

⁷⁰ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικῶν ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.61.

⁷¹ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικῶν ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.61.

Μια άλλη παράμετρος τέθηκε και με αφορμή τη ΣΤΕ 2336/1980. Στην υπόθεση αυτή το δικαστήριο ασχολήθηκε με τον περιορισμό του δικαιώματος των κληρικών να μετακινούνται, η απόλαυση του οποίου εξαρτάται από προηγούμενη άδεια⁷² του επιχώριου επισκόπου κατά διακριτική του ευχέρεια. Με αφορμή την απόφαση αυτή η προσοχή μετατοπίστηκε από την έκταση της συνταγματικής κατοχύρωσης των Ιερών Κανόνων και στο ερώτημα εάν είναι σύμφωνο προς το Σύνταγμα το γεγονός ότι τα μέλη μιας θρησκευτικής κοινότητας μπορεί να υφίστανται περιορισμούς των δικαιωμάτων τους οι οποίοι επιβάλλονται από το εσωτερικό δίκαιο της κοινότητας αυτής ανεξαρτήτως της προέλευσης των κανόνων. Είναι το άρθρο 56 παρ. 1 και 2 του Κ.Χ. της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν. 590/1977), που εξαρτά την άσκηση του δικαιώματος αποδημίας κληρικού από τη διακριτική ευχέρεια εκκλησιαστικής αρχής: *«Των ορίων του Κράτους εξέρχονται οι μιν Αρχιερείς τη αδεία της Δ. Ι. Σ., οι δε λοιποί κληρικοί και λοιποί μοναχοί τη αδεία του οικείου Αρχιερέως. Εις τους κληρικούς διά την εις την αλλοδαπήν μεταβασίν των χορηγούνται υπό της αρμοδίας υπηρεσίας, τη εγκρίσει της οικείας εκκλησιαστικής αρχής διαβατήρια. Προκειμένου περί εξόδου τούτων εκ των ορίων του Κράτους απαιτείται όπως κατά τον έλεγχο του διαβατηρίου υπό της αρμοδίας Αρχής επιδεικνύεται παρά του κατόχου του διαβατηρίου κληρικού και η άδεια της οικείας εκκλησιαστικής αρχής διά την αναχώρησιν τούτου»*. Περιορισμοί όπως ο ανωτέρω κρίθηκε ότι αντίκεινται στο Σύνταγμα (εν προκειμένω στο άρθρο 5 Σ), καθώς ούτε στο Σύνταγμα προβλέπονται, ούτε σε συνταγματικούς νόμους, ούτε όμως αποτελούν συστατικό μέρος των υποχρεώσεων που απορρέουν απευθείας από τη χειροτονία⁷³. Δεν είναι επομένως δυνατό

⁷² Εν προκειμένω η απόφαση της εκκλησιαστικής αρχής να μη χορηγήσει στον κληρικό άδεια να μεταβεί στο εξωτερικό, αποτελεί εκτελεστή διοικητική πράξη που επιδέχεται ακυρωτικού ελέγχου κατά την προβλεπόμενη από το Σύνταγμα διαδικασία. Η Εκκλησία της Ελλάδος αμφισβήτησε την εκτελεστότητα της πράξεως αυτής με το επιχείρημα ότι ανάγεται στην εσωτερική λειτουργία της Εκκλησίας. Επίσης ισχυρίστηκε ότι η διάταξη του άρθρου 5 παρ.4 Σ. αναφέρεται μόνο στις σχέσεις του κράτους με του πολίτες της και όχι στην αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος σε σχέση με τους λειτουργούς της. Βλ. Ν.Μ.ΡΩΤΗ, *Συνταγματική Τάξη και Ιεροί Κανόνες (ΣΤΕ 2336/1980)*, ΤοΣ, Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ.; Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1981, τεύχος 1^ο, σ.428.

⁷³ Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ. 173.

να κατοχυρώνονται συνταγματικά κανόνες που περιορίζουν τα ατομικά δικαιώματα των κληρικών όπως οι συνοδικοί κανόνες, κανονιστικές πράξεις και νόμοι του Κράτους⁷⁴. Σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή η ιεροσύνη δεν είναι δυνατό να καταλύσει το δεσμό του κληρικού-Έλληνα πολίτη με το ελληνικό κράτος. Δεν είναι δυνατό να αποδεσμεύσει τον κληρικό από τις υποχρεώσεις που έχει έναντι της Πολιτείας ούτε να του αποστερήσει την απόλαυση δικαιωμάτων τα οποία απολαμβάνουν οι Έλληνες πολίτες. Εξαίρεση από τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις μπορεί μόνο ο συνταγματικός νομοθέτης να επιτρέψει⁷⁵. Κατόπιν των ανωτέρω υποστηρίχθηκε η άποψη, ότι το άρθρο 3 του Συντάγματος αναφέρει και κατοχυρώνει μόνο τους κανόνες οι οποίοι ανάγονται σε πνευματικά ζητήματα⁷⁶.

Με τη ΣΤΕ Ολ. 4113/1983, το Ανώτατο Δικαστήριο, έκρινε ότι ο θεσμός της εκκλησιαστικής οικονομίας αποτελεί θεμελιώδη διοικητικό θεσμό της Εκκλησίας από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους με σκοπό το γενικότερο συμφέρον αυτής. Η άσκηση της εκκλησιαστικής οικονομίας συμβάλλει είτε το ΣΤΕ στην επίλυση των ζητημάτων που ανακύπτουν στη ζωή της Εκκλησίας, ώστε να αποφεύγονται τα αδιέξοδα και να διαφυλάσσεται η ειρήνη στο πλήρωμα αυτής. Στην εν λόγω υπόθεση το Δικαστήριο δέχθηκε το γενικότερο συμφέρον της Εκκλησίας ως υπέρτερο του ατομικού και δεν εξέτασε το εάν στην περίπτωση αυτή η Ιεραρχία άσκησε ορθά την εκκλησιαστική οικονομία, κάτι που η Εκκλησία επικαλέσθηκε⁷⁷. Ξεχωρίζει ακόμη η περίπτωση όπου το ΣΤΕ είχε τη γνώμη με τη 1090/1989, ότι ακόμα και αν οι ιεροί κανόνες επιτρέπουν στους κληρικούς την άσκηση δικηγορικού επαγγέλματος, οι κανόνες αυτοί δε

⁷⁴ Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ. 173.

⁷⁵ Ν.Μ.ΡΩΤΗ, *Συνταγματική Τάξη και Ιεροί Κανόνες (ΣΤΕ 2336/1980)*, ΤοΣ, Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ.; Αντ.Ν.Σάκκουλα,1981,τεύχος 1^ο,σ.431.

⁷⁶ Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.145. Ν.Μ.ΡΩΤΗ, *Συνταγματική Τάξη και Ιεροί Κανόνες (ΣΤΕ 2336/1980)*, ΤοΣ, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.; Αντ.Ν.Σάκκουλα,1981,τεύχος 1^ο,σ.429.

⁷⁷ Πρόκειται για την περίπτωση της θέσης σε διαθεσιμότητα του Μητροπολίτη Κεφαλληνίας Προκοπίου. Βλ. Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣΤΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.297.

συγκαταλέγονται στους συνταγματικά κατοχυρωμένους. Οι ιερείς απαγορεύεται να οπλοφορούν καθώς αυτή η πράξη έρχεται σε αντίθεση με την περί αγάπη διδασκαλία του Ιησού Χριστού και με τους Θείους Κανόνες που αποτυπώνουν αυτή τη διδασκαλία, έκρινε το Συμβούλιο της Επικρατείας στην 3795/1990 απόφασή του. Στην απόφαση 1198/1992 του Γ' Τμήματος, το ΣτΕ, κάνοντας επίκληση της ΣτΕ Ολ. 3178/1976, είχε τη γνώμη ότι ο θεσμός του Εξάρχου αποτελεί βασικό διοικητικό θεσμό της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και ως εκ τούτου έκρινε ως μη στηριζόμενος στο νόμο το διορισμό από την Ιερά Σύνοδο μητροπολίτη ως Εξάρχου σε ταραζόμενη Μητρόπολη, απορρίπτοντας τις απόψεις της Εκκλησίας.

Ακόμη μια επιβεβαίωση της πίστης του ΣτΕ στη γραμμή που είχε χαράξει αποτέλεσε και η ΣτΕ 2569/1990. Το δικαστήριο εδώ έκρινε ότι από το άρθρο 3 απρ.1 Σ συνάγεται πως : « ούτε ο νομοθέτης μπορεί να θεσπίσει διατάξεις ούτε η διοίκηση να εκδίδει πράξεις αντίθετες προς το περιεχόμενο των Ιερών Κανόνων που το Σύνταγμα κατοχυρώνει, δηλαδή των πνευματικών (δογματικών) αρχών της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας». Αφορμή για την έκδοση της απόφασης αποτέλεσε προσφυγή ηγουμένου Ιεράς Μονής, ο οποίος ζήτησε ανανέωση άδειας οπλοφορίας, την οποία του αρνήθηκε η Διοίκηση. Το ισχύον τότε νομικό πλαίσιο για την οπλοφορία ετίθετο από το άρθρο 6 του Ν.495/1976 όπου οριζόταν ότι απαγορεύεται η οπλοφορία χωρίς άδεια της αρμόδιας αστυνομικής διεύθυνσης ενώ άδεια χορηγείται μόνο σε Έλληνες πολίτες άνω των 21 ετών, για την ασφάλεια των ιδίων ή των δημόσιων καταστημάτων, τραπεζών, μουσείων κλπ.. Το δικαστήριο έκρινε ότι η ως άνω διατάξεις *«ερμηνευόμενες εντός των επιταγών του άρθρου 3 παρ. 1 Σ. αποκλείουν τη χορήγηση άδειας οπλοφορίας στους κληρικούς και μοναχούς... έστω και αν αυτή ζητείται προς προστασίαν μονών, διότι αυτή αντίκειται στη θεμελιώδη διδασκαλία του ιδρυτού της Εκκλησίας και στους θείους και ιερούς κανόνες... που εκφράζουν τη διδασκαλία αυτή, απαγορεύοντας*

στους κληρικούς και μοναχούς να χρησιμοποιούν βία και επομένως να φέρουν όπλα»⁷⁸.

Στη ΣτΕ 36/2009 Τμ. Γ' ⁷⁹, το Ανώτατο Δικαστήριο δέχθηκε, εμμέσως πλην σαφώς, για ακόμη μια φορά τη θεωρία περί διακρίσεως των Ιερών Κανόνων σε θεμελιώδεις και μη θεμελιώδεις διοικητικούς κανόνες. Στη συγκεκριμένη υπόθεση το ΣτΕ απεφάνθη ότι για την άσκηση από Ν.Π.Δ.Δ. εν προκειμένω από Ιερά Μονή ενδίκου μέσου (πχ. αίτηση ακύρωσης) δεν προϋποτίθεται προηγούμενη άδεια του επιχώριου Επισκόπου. Ιεροί Κανόνες στους οποίους τυχόν θεμελιώνεται τέτοια υποχρέωση δεν υπερισχύουν του πολιτειακού δικαίου. Σύμφωνα με το άρθρο 39, παρ. 6 του Κ.Χ. της Εκκλησίας της Ελλάδος ο Μητροπολίτης ασκεί επί των Ιερών Μονών που βρίσκονται εντός των ορίων της εδαφικής του περιφέρειας την πνευματική εποπτεία και τον έλεγχο της οικονομικής διαχείρισης. Ακόμα και αν γινόταν δεκτό ενώ δεν ισχύει ότι η εξουσία Επισκόπου για έγκριση άσκησης οποιουδήποτε ενδίκου βοηθήματος ερείδεται σε κάποιο Ιερό Κανόνα, ο Κανόνας αυτός δε θα μπορούσε να κατισχύει της πολιτειακής νομοθεσίας ως συνταγματικά κατοχυρωμένος, καθώς δε θα αποτελούσε θεμελιώδη διοικητικό κανόνα⁸⁰.

Επί της αιτιολόγησης αυτής ο Πουλής υποστηρίζει ότι είναι εσφαλμένη η κατοχύρωση όλων των ιερών κανόνων στο άρθρο 13 Σ. καθώς είναι άλλο θέμα η κατοχύρωση των θρησκευτικών κανόνων της κάθε θρησκευτικής κοινότητας που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου αυτού και διαφορετικό η από το νόμο παραπομπή και συνταγματική κατοχύρωση της ισχύος των κανόνων της Εκκλησίας⁸¹. Επίσης, υπογραμμίζει ότι η διάκριση των κανόνων είναι λανθασμένη και αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι στο

⁷⁸ Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, σε Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Η ερμηνεία του Συντάγματος*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ. Ν.Σάκκουλα, 1995,σ.430,431.

⁷⁹ Βλ. ΣτΕ 36/2009 (Τμ. Γ'), Νομοκανονικά 2/2009,σ. 173.

⁸⁰ Βλ. Σχόλιο Ι.Γ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε ΣτΕ 36/2009 (Τμ. Γ'), Νομοκανονικά 2/2009,σ. 179.

⁸¹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.92.

Σύνταγμα, γίνεται αναφορά στο σύνολο των κανόνων της εκκλησίας χωρίς να υφίσταται διάκριση σε δογματικούς και διοικητικούς κανόνες⁸².

Η διάκριση των ιερών κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς, απασχόλησε και την εισαγγελία του Αρείου Πάγου, η οποία συντάχθηκε με την πλευρά των υποστηρικτών της θέσης ότι η συνταγματική προστασία καλύπτει μόνο εκείνους που αναφέρονται στο δόγμα. Ειδικότερα, ο Αντεισαγγελέας του Αρείου Πάγου Ανδρέας Τούσης με την υπ' αριθμόν 23/13.9.1957 γνωμοδότηση του υποστήριξε ότι η συνταγματική κατοχύρωση δεν αναφέρεται « και εις τους απλούς διοικητικής φύσεως κανόνας αλλά αφορά μόνον εις τους δογματικούς... Εκ τούτου δεν έπεται όμως ότι καταργούνται δια του Συντάγματος οι διοικητικοί εκ των Ιερών Κανόνων, αλλά μόνο ότι δεν απολαύουν συνταγματικής κατοχυρώσεως δυνάμενοι να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν δια νόμων του κράτους»⁸³.

Είναι απαραίτητο να γίνει αναφορά στις αποφάσεις με τις οποίες ο Άρειος Πάγος κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η κατοχύρωση επεκτείνονταν μόνο στους δογματικούς κανόνες⁸⁴. Παράδειγμα αποτελεί, η υπ' αριθμόν 207/1960 απόφαση του Αρείου Πάγου στην οποία το δικαστήριο αποφάνθηκε υπέρ της συνταγματικότητας του νόμου ΓΥΙΔ' του 1909, αναφέροντας ότι αυτός ρυθμίζει τις περιουσιακές σχέσεις των μοναχών οι οποίες επιτρέπεται να ρυθμίζονται από την πολιτεία η οποία διαθέτει την αρμοδιότητα να νομοθετεί, από την οποία αρμοδιότητα εξαιρούνται οι τα θρησκευτικά δόγματα της Ορθόδοξου Εκκλησίας τα οποία συνδέονται με την ορθόδοξη πίστη, τη θρησκευτική διδασκαλία και τη λατρεία. Στην απόφαση αυτή διατυπώνεται με σαφήνεια η άποψη ότι η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων εκτείνεται μόνο σε εκείνους με δογματικό περιεχόμενο⁸⁵. Στην ίδια κατηγορία εμπίπτει και η υπ' αριθμόν 454/1966

⁸² Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.93.

⁸³ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.105.

⁸⁴Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.93.

⁸⁵Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.103.

απόφαση του Αρείου Πάγου, όταν το δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί εάν είναι υποκείμενο τελέσεως του αδικήματος της αντιποίησης εκκλησιαστικής αρχής επίσκοπος, ο οποίος πριν την ολοκλήρωση της διαδικασίας μετάθεσης του άσκησε διοικητικά καθήκοντα σε άλλη μητρόπολη από εκείνη για την οποία εξελέγη. Εκεί ο Α.Π. απεφάνθη ότι η συνταγματική κατοχύρωση αφορά μόνο στους δογματικούς και όχι στους διοικητικούς κανόνες που ρυθμίζουν θέματα ήσσονος σημασίας σε σχέση με τα δογματικά⁸⁶.

Η θεμελίωση της συνταγματικής κατοχύρωσης στο άρθρο 13 θεωρείται ακριβέστερη καθώς οριοθετεί το χώρο της ελεύθερης ύπαρξης και δράσης της Ορθόδοξου Εκκλησίας ως οντότητας που έχει αυτοδιοίκηση⁸⁷.

Με την απόφαση 3003/2014⁸⁸ απόφασή του το ΣτΕ επαναλαμβάνει την παλιότερη άποψη του διότι θεμελιώνει την κατοχύρωση των ιερών κανόνων στο άρθρο 3 παράγραφος 1 Σ., η οποία καλύπτει μόνο τους θεμελιώδεις κανόνες διοικητικής υφής. Ωστόσο, η διαφοροποίηση των Ιερών Κανόνων σε δογματικής και διοικητικής φύσης και η άρνηση της αναγνώρισης της συνταγματικής κατοχύρωσης για το σύνολο αυτών, δημιουργεί ανασφάλεια ως προς την ισχύ τους. Τα κριτήρια της διάκρισης είναι δυσδιάκριτα. Ακόμη και εάν ήταν υπαρκτή και δυνατή η διάκριση των ιερών κανόνων σε κατηγορίες, η αρμοδιότητα για την διεξαγωγή αυτής θα ανήκε μόνο στην Εκκλησία και στα όργανα της όπως η Σύνοδος της Ιεραρχίας. Η κατηγοριοποίηση αυτή αφήνει στον κοινό νομοθέτη ένα ευρύ πεδίο με ρευστά και δυσδιάκριτα όρια, εντός του οποίου δύναται να θεσπίσει δια τυπικού νόμου διατάξεις που θα ήταν ικανές να επιφέρουν ρωγμές στη διοικητική και δογματική εκκλησιαστική έννομη τάξη⁸⁹.

Κατά το Μανιτάκη: « η κατοχύρωση των ιερών κανόνων στο Σύνταγμα δεν τους προσδίδει συνταγματική δύναμη ούτε τους καθιστά εγκόσμους και δεν

⁸⁶Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.103.

⁸⁷Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.42.

⁸⁸ Βλ. ΣτΕ 3003/2014 (Ολομ.), Νομοκανονικά 1/2015,σ. 120.

⁸⁹ Βλ. Σχόλιο Α.Θ.ΤΡΑΥΛΟΥ σε Βλ. ΣτΕ 3003/2014 (Ολομ.), Νομοκανονικά 1/2015,σ. 132.

τους εντάσσει βέβαια στην κατηγορία των κοσμικών πηγών δικαίου. Η συνταγματική τους κατοχύρωση ισοδυναμεί με προτροπή στην Εκκλησία να σέβεται τους κανόνες της ορθόδοξης παράδοσης που αφορούν το αυτοδιοίκητο της και τη νομιμοποιεί να αντιτίθεται σε κάθε αντικανονική παρέμβαση του κράτους στα εσωτερικά της»⁹⁰.

Σύμφωνα με την τρίτη άποψη το γεγονός ότι το κείμενο του Συντάγματος αναφέρεται στους ιερούς κανόνες δε συνεπάγεται και τη συνταγματική κατοχύρωση αυτών αλλά απλώς τη δογματική ενότητα της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και τις λοιπές ομόδοξες Εκκλησίες⁹¹. Έτσι το Σύνταγμα δε θα μπορεί να θέτει κώλυμα για την τροποποίηση με νόμο οποιουδήποτε κανόνα ακόμα κι αν εκδόθηκε από οικουμενική σύνοδο υπό τον όρο όμως ότι δε θα έρχεται σε αντίθεση με τη δογματική ενότητα της ορθόδοξης θρησκείας⁹².

Μάλιστα ο Παπαστάθης υποστηρίζει ότι αντικανονικές και αντισυνταγματικές είναι εκείνες οι διατάξεις οι οποίες που μπορούν να προκαλέσουν διατάραξη της ενότητας της Εκκλησίας της Ελλάδος με τις άλλες ομόδοξες Εκκλησίες⁹³. Ενώ ως ενότητα θα πρέπει να εκλαμβάνεται τόσο η δογματική όσο και η κανονική ενότητα η οποία παραπέμπει στην τήρηση βασικών διοικητικών θεσμών από μέρους όλων των ορθοδόξων Εκκλησιών⁹⁴. Επίσης, στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί και τόσο το γράμμα της συνταγματικής διατάξεως όσο και το ιστορικό πλαίσιο της πρώτης χρονολογικά θέσπισης της (Σύνταγμα 1844). Είναι γνωστό ότι όταν συντασσόταν το Σ. 1844 είχε διακοπεί η ενότητα της ελλαδικής εκκλησίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις λοιπές Ορθόδοξες Εκκλησίες

⁹⁰ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.89.

⁹¹Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.41.

⁹² Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.90.

⁹³ Η Τρίτη άποψη προσεγγίζει κατά τον Παπαστάθη την ορθή ερμηνεία της διάταξης. Βλ. Χ.Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας,1988, σ.71.

⁹⁴ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.63.

εξαιτίας της αντίθετης προς την κανονική παράδοση ανακήρυξης του αυτοκέφαλου καθεστώτος της⁹⁵.

3. Συγκεφαλαίωση.

Ως ορθότερη από άποψη νομικής μεθόδου για την επίλυση του ζητήματος ίσως θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη που υποστηρίζει και ο Κονιδάρης. Δηλαδή, οι ιεροί κανόνες χρήζουν προστασίας στο σύνολό τους και κατοχυρώνονται συνταγματικά με βάση το άρθρο 13 παράγραφος 1 Σ, είτε αυτοί αναφέρονται στο δόγμα είτε στη διοίκηση. Προϋποθέσεις για την συνταγματική ισχύ των ιερών κανόνων αποτελούν η μη αποβολή της ισχύος τους λόγω αχρησίας και προπαντός η εφαρμογή αυτών υπό τους περιορισμούς της άσκησης του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας. Δηλαδή, δε θα πρέπει οι ιεροί κανόνες να προσβάλλουν τα χρηστά ήθη, τη δημόσια τάξη και να μην αντιβαίνουν στο Σύνταγμα και τους νόμους του κράτους⁹⁶. Σύμφωνα με την ανωτέρω θέση, με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η θρησκευτική ελευθερία και για τους πιστούς της επικρατούσας θρησκείας όπως ακριβώς προστατεύεται ο εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας κάθε γνωστής θρησκείας σύμφωνα με το άρθρο 13 παράγραφος 2 Σ. Η προστασία του εσωτερικού δικαίου, δηλαδή των κανόνων κάθε θρησκευτικής κοινότητας, όπως και της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αποτελεί προϋπόθεση της θρησκευτικής ελευθερίας και ειδικότερα της αυτοδιοίκησης της. Προς επίρρωση της ανωτέρω θέσης είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί ότι στο άρθρο 3 παράγραφος 1 Σ δεν υφίσταται καμία διάκριση μεταξύ δογματικών και διοικητικών κανόνων. Από τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 3 προκύπτει ότι επιτάσσεται η απαρασάλευτη τήρηση όλων γενικώς των ιερών κανόνων. Η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων δεν είναι δυνατό να αρθεί ούτε με συνταγματική αναθεώρηση διότι εάν γίνει δεκτό ότι αυτή ερείδεται στο

⁹⁵ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.90. Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.64.

⁹⁶Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.42. Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.60.

άρθρο 13 παράγραφος 1 Σ, παραμένει εγγυημένη λόγω του χαρακτηρισμού της εν λόγω διατάξεως ως μη αναθεωρητέας. Στον αντίποδα εάν κάποιος υιοθετήσει το συλλογισμό ότι οι ιεροί κανόνες κατοχυρώνονται μόνο στο άρθρο 3 Σ, η συνταγματική τους ισχύς είναι δυνατό να αρθεί σε ενδεχόμενη συνταγματική αναθεώρηση καθώς η εν λόγω διάταξη είναι δυνατό να υποστεί αναθεώρηση.

Εξάλλου, αναφορικά με την άποψη που διέπλασε η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και η οποία προϋποθέτει τη διάκριση των Ιερών Κανόνων σε δογματικούς και διοικητικούς, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι η Εκκλησία δε διαχωρίζει τους κανόνες της σε δογματικούς και διοικητικούς καθώς όλοι έχουν εκκλησιολογικό περιεχόμενο με οικουμενικό κύρος και αποτελούν αδιάσπαστη ενότητα. Επομένως η ανωτέρω διάκριση που έγινε από το ΣΤΕ δε συναντάται στην Ορθόδοξη Εκκλησία⁹⁷.

⁹⁷ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.60.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣΑΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

1. Η επικρατούσα θρησκεία γενικά.

Στη διατύπωση του άρθρου 3 παράγραφος 1 Σ αναφέρεται ότι: «*Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού*». Στο ισχύον Σύνταγμα η εν λόγω διάταξη για πρώτη φορά διαχωρίζεται από εκείνη που προστατεύει τη θρησκευτική ελευθερία και υφίσταται αυτοτελώς στο άρθρο 3 Σ⁹⁸. Έχει τεθεί ως διακριτό τμήμα των βασικών διατάξεων του Συντάγματος με τίτλο «Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας». Η επιλογή αυτή του συνταγματικού νομοθέτη αγνοεί το σύνδεσμο που υπάρχει μεταξύ της προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας και της έννοιας της επικρατούσας θρησκείας⁹⁹ και τον οποίο λαμβάναν υπόψη τα προηγούμενα συνταγματικά κείμενα¹⁰⁰. Ο όρος «επικρατούσα θρησκεία», έχει αποτελέσει και αυτός με τη σειρά του αφορμή για να ξεκινήσει στη νομική επιστήμη ένας διάλογος σχετικά με την έννοια που μπορεί ή/και πρέπει αυτός να έχει.

Ο όρος εμφανίστηκε πρώτη φορά στο Σύνταγμα του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων του 1817¹⁰¹ ενώ αργότερα τέθηκε και στα επαναστατικά Συντάγματα και συγκεκριμένα στη Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (Τμ. Α΄ κεφ. Πρώτο, παράγραφος ΚΣΤ΄)¹⁰². Στα συνταγματικά

⁹⁸Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.38.

⁹⁹ Με την αναφορά στο άρθρο 3 παρ.1 Σ 1975 του όρου «επικρατούσα» θρησκεία, το Σύνταγμα εγκαθιστά πλέον μια σχέση δημοσίου δικαίου μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας και πάνω στη σχέση αυτή θεμελιώθηκε η φιλοσοφία του Καταστατικού Χάρτη της 26^{ης} Μαΐου 1977. Βλ. Α.Α. ΤΣΑΓΚΚΑΡΗ, *Η ιστορία και το νομικό πλαίσιο της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2001,σ.313.

¹⁰⁰Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2016,σ.19.

¹⁰¹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι «περί θρησκείας» διατάξεις στο Σύνταγμα του 1911*,σε ΘΕΟΛΟΓΙΑ 1/2012,σ.346.

¹⁰²Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.38.

κείμενα της επαναστατικής περιόδου¹⁰³ αλλά και στα Συντάγματα του νεότερου ελληνικού κράτους περιλαμβάνεται διάταξη που αναγνωρίζει και καθιερώνει την Ανατολική Ορθόδοξη του Χριστού Εκκλησία ως «επικρατούσα θρησκεία» στην ελληνική επικράτεια. Χρήση του όρου έγινε για πρώτη φορά στα επαναστατικά συντάγματα το 1821 από τη δωδεκαμελή «Γερουσία του Αρείου Πάγου» ως πρώτη συνέλευση των Ελλήνων, στη Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος¹⁰⁴. Η διατήρηση του όρου σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα που ακολούθησαν, οφείλεται στο γεγονός της συντριπτικής αριθμητικής υπεροχής των ομολογούντων την ορθόδοξη χριστιανική πίστη ανάμεσα στους Έλληνες πολίτες αλλά και στον ιστορικό ρόλο που διαδραμάτισε η Ορθοδοξία στην πορεία του νέου ελληνικού κράτους¹⁰⁵. Μόνη εξαίρεση αποτέλεσε το Πολιτικό Σύνταγμα του 1827, που κατήρτισε και ψήφισε η Γ' Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας, το οποίο αναφέρει στο άρθρο 1¹⁰⁶ ότι «Η δε της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι Θρησκεία της Επικρατείας»¹⁰⁷. Μάλιστα η πεποίθηση ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία έπρεπε να αναγορευθεί ως επικρατούσα, λόγω της ποικιλότροπης συμβολής της στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821 αποτυπώνεται και στα σχέδια «προσωρινής οργανώσεως της εν Ελλάδι Εκκλησίας» τα οποία υπέβαλλαν την εποχή εκείνη και συγκεκριμένα το 1826, Έλληνες Αρχιερείς μεταξύ των οποίων οι Παλαιών Πατρών Γερμανός και Τριπόλεως Δανιήλ¹⁰⁸. Αναφορικά με τα Συνταγματικά κείμενα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, η αναφορά στη θρησκεία της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας του Χριστού ως «επικρατούσα» στην Ελλάδα, αποτελούσε την

¹⁰³ Α.ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972, σ. 65-93.

¹⁰⁴ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.594.

¹⁰⁵ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.594.

¹⁰⁶ Α.ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972, σ. 93.

¹⁰⁷ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.61. Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.386. Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφάνη, 1923, σ.296.

¹⁰⁸ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.60.

εναρκτήρια (άρθρο 1)¹⁰⁹ διάταξη όλων των Συνταγμάτων από το 1844¹¹⁰ μέχρι το 1952¹¹¹. Το γεγονός αυτό βρίσκεται σε συνάρτηση με τον ιστορικό ρόλο που διαδραμάτισε η ορθοδοξία στην ιστορία του ελληνικού έθνους¹¹². Στο Σύνταγμα του 1952¹¹³ καθιερωνόταν η Ανατολική Ορθόδοξη του Χριστού Εκκλησία ως επικρατούσα, δηλαδή επίσημη θρησκεία του Κράτους, συμπέρασμα που εξαγόταν από τη συνδυαστική μελέτη επιμέρους διατάξεων¹¹⁴. Ειδικότερα υπό το κράτος του Συντάγματος του 1952¹¹⁵, τη θρησκεία της Ορθοδόξου Εκκλησίας όφειλε να πρεσβεύει ο Βασιλέας ήδη από τη θέση του διαδόχου (άρθρο 51) και ο Αντιβασιλέας (άρθρα 50 και 52). Ο Αρχηγός του Κράτους κατά την ανάληψη των καθηκόντων του ορκιζόταν να προστατεύει τη θρησκεία της Ορθοδόξου Εκκλησίας (άρθρο 43,παρ.2), διάταξη που έχει απαλειφθεί στο ισχύον Σύνταγμα (άρθρο 33,παρ.2¹¹⁶) ενώ τον όρκο αυτό ο Βασιλεύς έδινε ενώπιον και της Ιεράς Συνόδου (άρθρο 43 παράγραφος 2), ρύθμιση που επίσης δεν υφίσταται σήμερα¹¹⁷. Η απαγόρευση του προσηλυτισμού ίσχυε μόνο όταν εκείνος γινόταν εις βάρος της επικρατούσας θρησκείας (άρθρο

¹⁰⁹ Α.ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972,σ. 111-208.

¹¹⁰ Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη,1923,σ.296.

¹¹¹Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη,2006,σ.278.

¹¹² Στον ιστορικό ρόλο της Ορθόδοξης θρησκείας στην ιστορική πορεία του ελληνισμού και στη de facto de jure θέση της ως επικρατούσας θρησκείας στην Ελλάδα αναφέρθηκε και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην απόφαση Κοκκινάκης κατά Ελλάδος. Βλ. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα,2000, σ.97.

¹¹³ Α.ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972,σ. 207.

¹¹⁴ Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.386.

¹¹⁵ Σ.ΤΡΩΪΑΝΟΥ, *Ο χωρισμός Πολιτείας και Εκκλησίας στο Σύνταγμα του 1975*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας,1988,σ.54.

¹¹⁶ Ωστόσο θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το ισχύον Σύνταγμα επιτρέπει την εκλογή μόνο Ορθοδόξου Προέδρου της Δημοκρατίας διότι το γράμμα της διάταξης προκρίνει την εκλογή χριστιανού ως ΠτΔ ενώ η διάταξη διατηρήθηκε σε όλες τις αναθεωρήσεις του Συντάγματος. Κατά τον Παπαστάθη το γεγονός αυτό δεν αποδίδει τέτοια πρόσθετης του συντακτικού νομοθέτη αλλά μάλλον η διατύπωση του άρθρου 59, παρ.2 Σ οφείλεται σε θεολογική άγνοια του συνταγματικού νομοθέτη. Βλ. Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.56.

¹¹⁷ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.54.

1 παράγραφος 1) και η κατάσχεση εφημερίδων και περιοδικών επιτρεπόταν μόνο όταν εκείνα προσέβαλλαν την επικρατούσα θρησκεία (άρθρο 14 παράγραφος 2). Στο ισχύον Σύνταγμα έχει απαλειφθεί το δεύτερο σκέλος της διάταξης αυτής, ενώ η άσκηση προσηλυτισμού απαγορεύεται πλέον γενικά υπέρ και κατά κάθε γνωστή θρησκείας (άρθρο 13, παρ.2)¹¹⁸. Η κατάσχεση εντύπων και εφημερίδων επιτρέπεται σήμερα λόγω της προσβολής της χριστιανικής και κάθε άλλης γνωστής θρησκείας (άρθρο 14. παρ. 3). Τέλος η βάση της διδασκαλίας στη μέση και στοιχειώδη εκπαίδευση ήταν οι ιδεολογικές κατευθύνσεις του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού (άρθρο 16 παράγραφος 2)¹¹⁹. Η εν λόγω διάταξη έχει αντικατασταθεί από εκείνη κατά την οποία μεταξύ των σκοπών της παιδείας περιλαμβάνεται και η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης (άρθρο 16,παρ.2). Κατοχυρώνονταν λοιπόν συνταγματικά η υποχρέωση (Συντάγματα 1844,1864,1911¹²⁰,1952) ή η δυνατότητα (Συντάγματα 1927,1952) του κοινού νομοθέτη να θεσπίζει προνόμια υπέρ της Ορθόδοξης Εκκλησίας¹²¹.

Στο Σύνταγμα του 1975, παρατηρείται για πρώτη φορά ότι η διάταξη, περί επικρατούσας θρησκείας διαχωρίζεται¹²² από εκείνη που κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία και παρατίθεται αυτοτελώς στο άρθρο 3 Σ, ως ιδιαίτερο τμήμα των βασικών διατάξεων του Συντάγματος με τίτλο «Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας». Το γεγονός αυτό αποτελεί διαφορά

¹¹⁸ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.54.

¹¹⁹ Χ.Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας,1988,σ.63.

¹²⁰ Για τις περί θρησκείας διατάξεις του Συντάγματος του 1911 Βλ. Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι «περί θρησκείας» διατάξεις στο Σύνταγμα του 1911*,σε ΘΕΟΛΟΓΙΑ 1/2012,σ.345.

¹²¹Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.594.

¹²² Η εξέλιξη αυτή υποδηλώνει μια τάση αποδέσμευσης της Πολιτείας από την Εκκλησία. Οι δεσμεύσεις όμως της Εκκλησίας από την Πολιτεία παραμένουν, καθώς το Σύνταγμα αναφέρεται στον τρόπο διοίκησης της Εκκλησίας της Ελλάδος, στην ψήφιση του Κ.Χ. ως νόμου του κράτους και στην υπαγωγή των εκκλησιαστικών λειτουργιών στην εποπτεία του κράτους. Βλ. Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.387.

ανάμεσα στο ισχύον και στα προϊσχύσαντα Συντάγματα¹²³. Εκπρόσωποι της θεωρίας εκτιμούν ότι ο διαχωρισμός των διατάξεων που αφορούν στην Ορθόδοξη Εκκλησία και στη θρησκευτική ελευθερία και μετακίνηση τους από το άρθρο 1 στα άρθρα 3 και 13 αντίστοιχα, αποτελεί απόρροια του εκσυγχρονιστικού πνεύματος¹²⁴ που διέπει το Σύνταγμα του 1975. Υποδηλώνεται μια τάση αποδεσμεύσεως της Πολιτείας από την Εκκλησία και αντιστρόφως¹²⁵. Κατά την ίδια άποψη η διαφοροποίηση αυτή συνεπάγεται ότι οι συνταγματικές διατάξεις που αφορούν στην Ορθόδοξη Εκκλησία χρήζουν στενής ερμηνείας η οποία θα είναι πάντα συμβατή με τη θρησκευτική ελευθερία¹²⁶.

2. Οι επιμέρους απόψεις επί του ζητήματος.

Η πρώτη από τις ερμηνείες επί του ερωτήματος τι έννοια έχει ο όρος επικρατούσα θρησκεία, υποστηρίζει ότι αυτή νοείται ως επίσημη θρησκεία του ελληνικού κράτους. Ένα επιχείρημα προς υποστήριξη της άποψης αυτής υπήρξε ότι ο όρος επικρατούσα δεν έχει το περιεχόμενο ότι αυτήν ακολουθεί η συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού λαού, καθώς το Σύνταγμα δεν απεικονίζει στατιστικά στοιχεία¹²⁷ για τη θρησκευτική στάση των Ελλήνων. Άρα σύμφωνα με αυτή την άποψη «επικρατούσα» σημαίνει και επίσημη θρησκεία του κράτους. Σύμφωνα με έτερο επιχείρημα, ο όρος επικρατούσα θρησκεία, έχει την έννοια ότι, η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι η επίσημη θρησκεία του Κράτους, έχει δηλαδή ιδιάζουσα νομική θέση σε σχέση με το κράτος, και ιδιάζοντα νομικό δεσμό με αυτό, απολαμβάνει

¹²³ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.66.

¹²⁴ «Βέβαια ο συνταγματικός νομοθέτης δεν τόλμησε να καθιερώσει ένα σύστημα χωρισμού Εκκλησίας και Πολιτείας όπως είχε ζητηθεί στην Αναθεωρητική Βουλή και περιέλαβε ορισμένες διατάξεις που αναφέρονται στην Εκκλησία. Άφησε έτσι στον κοινό νομοθέτη την ευχέρεια να εκτιμήσει εκείνος αν και πότε θα περιορίσει τις επεμβάσεις και θα πλησιάσει όλο και περισσότερο στο σύστημα του χωρισμού». Βλ. Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.35.

¹²⁵ Σ.Ν.ΤΡΩΪΑΝΟΥ, *Η επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ-Γ.Δ.ΠΑΠΑΘΩΜΑ, *Πολιτεία, Ορθόδοξη Εκκλησία και Θρησκευόμενα στην Ελλάδα*, Κατερίνη, εκδ.: Επέκταση, 2006, σ.25.

¹²⁶ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.65.

¹²⁷ Σ.Ν.ΤΡΩΪΑΝΟΥ, *Η επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ-Γ.Δ.ΠΑΠΑΘΩΜΑ, *Πολιτεία, Ορθόδοξη Εκκλησία και Θρησκευόμενα στην Ελλάδα*, Κατερίνη, εκδ.: Επέκταση, 2006, σ.26.

ιδιαίτερης προστασίας από αυτό και υπόκειται συγχρόνως στην εποπτεία αυτού¹²⁸.

Προς υποστήριξη της θέσης αυτής θα συνηγορούσε και η γραμματική ερμηνεία της διάταξης. Η ερμηνεία φαίνεται *prima facie* να ενισχύεται και από το συνδυασμό της με την ιδιάζουσα νομική θέση που το άρθρο 3 Σ. επεφύλαξε για την Ορθόδοξη Εκκλησία¹²⁹. Σε αυτό συνηγορεί και το γεγονός ότι ο όρος αυτός ετέθη σε όλα τα Ελληνικά Συντάγματα¹³⁰.

Η υιοθέτηση της ερμηνείας αυτής συνεπάγεται σχετικοποίηση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας¹³¹. Ως εκ τούτου ο τυπικός νομοθέτης θα είχε την ευχέρεια να εισάγει δυσμενείς διακρίσεις για τα μέλη των υπολοίπων γνωστών θρησκευμάτων¹³².

Κατά τη δεύτερη άποψη με τον όρο «επικρατούσα θρησκεία» υποδηλώνεται απλώς η θρησκεία που πρεσβεύει η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού¹³³, άποψη που έχει υποστηριχθεί και κατά τις συζητήσεις στην Αναθεωρητική Βουλή το 1975 και είναι αναφορικά με το ισχύον Σύνταγμα η κρατούσα. Η άποψη αυτή σήμερα γίνεται σχεδόν ομόφωνα δεκτή¹³⁴. Ο όρος αυτός έχει περισσότερο χαρακτήρα διακηρυκτικό¹³⁵. Η διαπιστωτική αυτή καταγραφή στο κείμενο του

¹²⁸ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.62.

¹²⁹ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.606.

¹³⁰ Σ.Ν.ΤΡΩΪΑΝΟΥ, *Η επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ-Γ.Δ.ΠΑΠΑΘΩΜΑ, *Πολιτεία, Ορθόδοξη Εκκλησία και Θρησκευόμενα στην Ελλάδα*, Κατερίνη, εκδ.: Επέκταση, 2006, σ.26.

¹³¹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.63. Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.19.

¹³² Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.607.

¹³³ Ο όρος δε σημαίνει ούτε «κρατική» θρησκεία, ούτε «επίσημη» θρησκεία. Δε συνεπάγεται τον ηγεμονικό ρόλο μιας ορισμένης θρησκείας. Βλ. Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.386. Α.Ι.ΤΑΧΟΥ, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2008, σ.354.

¹³⁴ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Τα βασικά της θρησκευτικής ελευθερίας*, Αθήνα, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2004, σ.51. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ.278.

¹³⁵ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.607.

Συντάγματος 1975, ότι ο όρος «επικρατούσα θρησκεία», έχει το περιεχόμενο ότι η συντριπτική πλειονότητα¹³⁶ του ελληνικού λαού ασπάζεται το ορθόδοξο δόγμα¹³⁷, δε συνεπάγεται και την απόλαυση ιδιαίτερων προνομίων όπως αυτό συνέβαινε υπό άλλες συνθήκες στο παρελθόν.

Την άποψη ότι η διάταξη αυτή δε σημαίνει ότι «η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας υπερέχει και επιβάλλεται εν Ελλάδι ή ότι η Εκκλησία αυτή εξασκεί εξουσίαν τίνα επί τας άλλας θεωρουμένας ως υποτελείς αυτή.», είχε υποστηρίξει και ο Σαρίπολος¹³⁸. Η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, στην οποία ανήκει η πλειονότητα του ελληνικού λαού, πρέπει να θεωρηθεί ως η Εκκλησία του Κράτους και ως Θρησκεία της Επικρατείας κατά τη διατύπωση του Συντάγματος του 1927 όχι όμως με την έννοια ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο όρος αυτός για να δικαιολογηθεί παραβίαση του δικαιώματος στη θρησκευτική ελευθερία¹³⁹, την οποία διασφάλιζε το Σύνταγμα του 1927 και όλα γενικά Συνταγματικά κείμενα. Αντιθέτως ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία είναι απαραίτητο να λειτουργεί εντός του παρακάτω πλαισίου: οι εορτές της Πολιτείας να ρυθμίζονται βάσει του Ορθόδοξου εορτολογίου, οι Επίσκοποι της Ορθόδοξης Εκκλησίας να διορίζονται και να μισθοδοτούνται από το Κράτος, το οποίο οφείλει να λαμβάνει μέριμνα για τη διδασκαλία των δογμάτων της Εκκλησίας, για την ανέγερση ναών κ.λ.π.. Το Κράτος λοιπόν εντός του πλαισίου αυτού παρέχει στην Ορθόδοξη Εκκλησία μια αυξημένη προστασία την οποία δεν παρέχει σε άλλες θρησκευτικές κοινότητες¹⁴⁰. Πολιτεία και Εκκλησία

¹³⁶ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήναι, 1972, σ.97.

¹³⁷ Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.145. Πλέον η διακήρυξη της Ορθοδοξίας ως «επικρατούσας» θρησκείας έχει το ρόλο μιας στατιστικής διαπίστωσης. Η εξάρτηση της Πολιτείας από την Εκκλησία μειώνεται όπως μειώνεται και η εξάρτηση της Εκκλησίας από την Πολιτεία καθώς μειώνεται πρακτικά η σημασία της ανωτέρω διακηρύξεως στο ελληνικό Σύνταγμα. Βλ. Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.374.

¹³⁸ Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, 1923, σ.296.

¹³⁹ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Εκκλησία και Δίκαιον (Θεωρία και Νομολογία)*, Αθήνα, εκδ.: Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2000, σ.187.

¹⁴⁰ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήναι, 1972, σ.97.

συνδέονται με μια σχέση δημοσίου δικαίου βάσει της οποίας η μια έχει έναντι της άλλης δικαιώματα και υποχρεώσεις¹⁴¹.

Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι ο εισηγητής της πλειοψηφίας Δ. Παπασπύρου κατά τις διαδικασίες ψήφισης του Συντάγματος 1975 υποστήριξε ότι: «Ο όρος τούτος ως γνωστόν παγίως επαναλαμβανόμενος απ το 1821 σημαίνει απλώς ότι η Ορθόδοξος θρησκεία είναι η θρησκεία ην ακολουθεί η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού και συμφώνως προς το τυπικόν της οποίας ενεργούνται αι επίσημα τελεταί, κανονίζονται αι αργαί κλπ.»¹⁴².

Πολύ γλαφυρά περιγράφει και αναλύει την ερμηνεία αυτή και ο Σταθόπουλος, ο οποίος υπογραμμίζει ότι η θέση του όρου «επικρατούσα» θρησκεία στο Σύνταγμα του 1975, αποτελεί απλή διαπίστωση ενός πραγματικού ιστορικού γεγονότος. Το νόημα της διάταξης αυτής και βούληση του συντακτικού νομοθέτη δεν ήταν να επιβάλλει ένα σύστημα επεμβάσεων της Πολιτείας στα της Εκκλησίας ούτε και την προνομιακή μεταχείριση της Εκκλησίας από την Πολιτεία. Αν ο συντακτικός νομοθέτης ήθελε να αναγνωρίσει την Ορθοδοξία ως επίσημη θρησκεία του κράτους, θα το έλεγε ρητά και δε θα χρησιμοποιούσε την αόριστη διατύπωση «επικρατούσα» θρησκεία. Επίσης θα διατηρούσε ορισμένες διατάξεις που είχε το Σύνταγμα του 1952 (βλ. ανωτέρω) και οι οποίες σε συνδυασμό με τον όρο περί «επικρατούσας» θρησκείας θα διαμόρφωναν ένα κανονιστικό πλαίσιο που θα επεφύλασσε προνομιακή μεταχείριση για την Εκκλησία της Ελλάδος¹⁴³. Με αυτήν την έννοια η «επικρατούσα» θρησκεία θα μπορούσε να αναφέρεται και σε ένα σύστημα χωρισμού Πολιτείας και Εκκλησίας¹⁴⁴.

¹⁴¹ N.N. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, 1923, σ.298-300.

¹⁴² Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.63. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ.278.

¹⁴³ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.34.

¹⁴⁴ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.35.

Κατά τον Καρακώστα ο όρος επικρατούσα θρησκεία, δε μπορεί να σημαίνει επικράτηση ή επικυριαρχία της θρησκείας αυτής επί των υπολοίπων¹⁴⁵ καθώς αυτό αποκλείεται και από τις διατάξεις του άρθρου 13 Σ που θεσπίζουν εξίσου θρησκευτική ελευθερία σε όλες τις θεμιτές μορφές της για όλες τις «γνωστές» θρησκείες στην Ελλάδα¹⁴⁶. Επίσης ο Πινακίδης υποστηρίζει ότι, ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία, εμφανίζεται στο Σύνταγμα του 1975, κανονιστικά αποδυναμωμένος σε σχέση με τον ταυτώνυμο όρο στο Σύνταγμα του 1952, καθώς στο ισχύον Σύνταγμα υφίσταται μια δέσμη διατάξεων που υποδηλώνει τη βούληση του συντακτικού νομοθέτη για μια νέα αισθητά διαφορετική από τα προδικτατορικά πρότυπα διαρρύθμιση των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας, και καταλήγει ότι η διαρρύθμιση αυτή πρέπει να κατανοείται ως προσπάθεια πληρέστερης κατοχύρωσης της θρησκευτικής ελευθερίας¹⁴⁷. Η όποια «προνομιακή» μεταχείριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία έχει συμβολικό χαρακτήρα και όχι τόσο διοικητικό-οικονομικό (για ιστορικούς λόγους¹⁴⁸ και διότι υπάρχει μια αδιαμφισβήτητη συμβολή της στη διαμόρφωση του εθνικού και του εν γένει πολιτισμικού μας χαρακτήρα), δεν επιτρέπεται να επιφέρει διακρίσεις σε βάρος ατόμων που δεν ασπάζονται τη δογματική της διδασκαλία¹⁴⁹.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Παπαστάθη ο οποίος ερμηνεύει τον όρο «επικρατούσα» θρησκεία, ως εξής. Η διαπίστωση ότι ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία έχει την έννοια του δόγματος που ασπάζεται η πλειονότητα του ελληνικού λαού δεν είναι συμπέρασμα άλλα δεδομένο¹⁵⁰. Ζητούμενο είναι η νομική σημασία της διάταξης αυτής. Το Ορθόδοξο δόγμα αποτελεί την επίσημη θρησκεία ή θρησκεία της

¹⁴⁵ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Τα βασικά της θρησκευτικής ελευθερίας*, Αθήνα, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2004, σ.51.

¹⁴⁶ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.68.

¹⁴⁷ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.68.

¹⁴⁸ Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.387.

¹⁴⁹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.64.

¹⁵⁰ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.56.

επικράτειας η εκκλησία του κράτους στην Ελλάδα¹⁵¹. Ως εκ τούτου η Ορθόδοξη θρησκεία απολαμβάνει ειδικής μεταχείρισης¹⁵² και δεν είναι απλώς πρώτη μεταξύ ίσων. Δηλωτικά της ειδικής μεταχείρισης είναι τα παρακάτω δεδομένα όπως η νομική φύση της Εκκλησίας και των οργανωτικών υποδιαιρέσεων της ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου , η εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων των εκκλησιαστικών αρχών της που γίνεται από πολιτειακά όργανα (άρθρα 53,54,62 και 107 Ν.5383/1932 και η θρησκευτική υπηρεσία Ενόπλων Δυνάμεων η οποία έχει αμιγώς ορθόδοξο χαρακτήρα (άρθρο 2, παρ. 1 Ν.Δ. 90/1973)¹⁵³. Ωστόσο την ειδική μεταχείριση απολαμβάνει η Εκκλησία ως νομικό πρόσωπο και όχι οι πιστοί αυτής καθώς έτσι θα αναιρούνταν η αρχή της ισότητας ενώ δεν είναι δυνατό αυτή να κρατεί έναντι των λοιπών θρησκευτικών κοινοτήτων. Επίσης, η ειδική μεταχείριση με την οποία περιβάλλεται η Εκκλησία της Ελλάδος δεν επιτρέπεται να έρχεται σε αντίθεση με κάποια απαγορευτική ή επιτακτική διάταξη του Συντάγματος. Αναφορικά δε με την ειδική μεταχείριση της επικρατούσας θρησκείας, επισημαίνεται ότι και άλλες ομολογίες απολαμβάνουν προνόμια όπως η απαλλαγή από το φόρο ακίνητης περιουσίας με το ν. 1249/1982¹⁵⁴. Δεν πρέπει να αγνοείται επίσης τη νομική μορφή του Ν.Π.Δ.Δ. διαθέτουν και άλλες θρησκευτικές κοινότητες όπως οι Μουφτείες της Θράκης και οι Ισραηλιτικές Κοινότητες.

Με βάση την ερμηνεία αυτή διενεργείται και η μισθοδοσία του κλήρου από τον κρατικό προϋπολογισμό, χωρίς η ρύθμιση αυτή να συνεπάγεται αθέμιτη διαφοροποίηση σε σχέση με τους κληρικούς άλλων γνωστών θρησκειών¹⁵⁵. Ο ισχύων Κ.Χ. (Ν.590/1977) ορίζει ότι οι Αρχιερείς της Εκκλησίας της Ελλάδος λαμβάνουν τις πάσης φύσεως αποδοχές ο μιν Αρχιεπίσκοπος Αθηνών του Προέδρου του ΣΤΕ οι δε εν ενεργεία

¹⁵¹ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.57.

¹⁵² Σ.Ν.ΤΡΩΪΑΝΟΥ-Γ.Α.ΠΟΥΛΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σ.111.

¹⁵³ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.58.

¹⁵⁴ Χ.Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, 1988, σ.67.

¹⁵⁵ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.607.

Μητροπολίτες του Συμβούλου της Επικρατείας (άρθρο 32, παρ. 1 Κ.Χ.)¹⁵⁶. Η μισθοδοσία των μητροπολιτών¹⁵⁷ γίνεται με βάση το άρθρο 8 Ν.1041/1980, «περί αυξήσεως των αποδοχών των δημοσίων εν γένει υπαλλήλων...» και των ενοριακών κληρικών με βάση τον Α.Ν. 536/1945, «περί ρυθμίσεως των αποδοχών του Ορθόδοξου Εφημεριακού Κλήρου της Ελλάδος, του τρόπου πληρωμής αυτών και περί καλύψεως της σχετικής δαπάνης» και τον Α.Ν. 469/1968 «περί μισθολογικής διαβαθμίσεως του Εφημεριακού κλήρου της Εκκλησίας της Ελλάδος» από το Δημόσιο. Πλέον οι αποδοχές των Αρχιερέων ρυθμίζονται από το Ν.3205/2003 (άρθρο 48), ο οποίος τροποποιεί στο σημείο αυτό τον Κ.Χ. και ορίζει το μισθό του Αρχιεπισκόπου και των Μητροπολιτών με συντελεστές, τη βάση των οποίων αποτελεί ο βασικός μισθός του Τιτουλάριου και βοηθού Επισκόπου όπως αυτός ρυθμίζεται με το Ν. 4093/2012¹⁵⁸. Ως αντάλλαγμα για τη μισθοδοσία των εφημερίων, το κράτος έλαβε το μεγαλύτερο και πιο προσοδοφόρο τμήμα της εκκλησιαστικής περιουσίας και επιβλήθηκε στους ορθόδοξους ναούς ειδική εισφορά ύψους 35% επί όλων γενικά των ακαθάριστων εισπράξεων τους (το άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο Α' του Α.Ν. 536/1945 είχε ορίσει ποσοστό 25 % το οποίο αυξήθηκε σε 35% από το άρθρο 5 του Α.Ν. 469/1968)¹⁵⁹. Η ανωτέρω εισφορά καταργήθηκε από την 1/1/2004 με το Ν.3220/2004 (άρθρο 15)¹⁶⁰.

Με την πρόβλεψη του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975, η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν καθίσταται κυρίαρχη έναντι των λοιπών εκκλησιών και θρησκευτικών κοινοτήτων, ούτε της αναγνωρίζεται πρωτεύων ρόλος στα συνειδησιακά ζητήματα των Ελλήνων πολιτών¹⁶¹. Το Σύνταγμα δεν

¹⁵⁶ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.253.

¹⁵⁷ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.60.

¹⁵⁸ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.254.

¹⁵⁹ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.60.

¹⁶⁰ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.254.

¹⁶¹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.65.

εγγυάται την οποιαδήποτε θρησκεία ή την Ορθόδοξη θρησκεία ως θεσμό. Αυτό θα ισοδυναμούσε με χειραγώγηση της θρησκευτικής συνείδησης προς συγκεκριμένη θετική κατεύθυνση ασυμβίβαστη με την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης. Η πίστη ή η μη πίστη αποτελεί εσωτερική υπόθεση του καθενός και δε δύναται να έρχεται ως αποτέλεσμα κρατικού καταναγκασμού¹⁶². Η ρύθμιση λοιπόν περί επικρατούσας θρησκείας έχει ως πεδίο εφαρμογής κατά τη θεωρία το οργανωτικό μέρος του πολιτεύματος (π.χ. τη νομική μορφή της Ορθόδοξης Εκκλησίας) και τους σκοπούς που το κράτος οφείλει να υπηρετεί όπως ως φορέας παροχής εκπαίδευσης. Πρέπει να τονισθεί ότι όσον αφορά στην εκπαίδευση επισημαίνεται ότι η χρήση του όρου «επικρατούσα θρησκεία» στο Σύνταγμα δε σημαίνει συγκριμένο πρότυπο θρησκευτικής εκπαίδευσης και ιδίως μια ομολογιακού/κατηχητικού χαρακτήρα εκπαίδευση στην οποία μάλιστα να συμμετέχουν όλοι οι μαθητές υποχρεωτικά. Μια τέτοια ερμηνεία θα ερχόταν σε αντίθεση με το άρθρο 13 Σ αλλά και με το άρθρο 3 παρ. 1Σ καθώς δε θα επρόκειτο για επικρατούσα αλλά για επιβαλλόμενη θρησκεία¹⁶³. Επιχειρήματα υπέρ της άποψης αυτής συνιστούν και δύο διαφοροποιήσεις του Συντάγματος του 1975 σε σχέση με το Σύνταγμα του 1952. Πρόκειται για την κατάργηση της υποχρέωσης του αρχηγού του κράτους να προστατεύει την «επικρατούσα» θρησκεία και για την επέκταση της απαγόρευσης του προσηλυτισμού και όταν αυτός διεξάγεται εναντίον κάθε γνωστής θρησκείας και όχι μόνο ενάντια στην «επικρατούσα» θρησκεία¹⁶⁴.

Η ρύθμιση αυτή δεν εκτείνεται σε θέματα ατομικών δικαιωμάτων όπως έκρινε και ο Μαρίνος (*«Τοιαύτη όμως μεταχείρισις της επικρατούσης θρησκείας αφορά μόνον εις αυτήν, ουχί δε και εις τους οπαδούς της. Εν άλλοις λέξεσι το ορθόδοξον δόγμα απολαύει ωρισμένων προνομίων, των*

¹⁶²Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2000, σ.99.

¹⁶³Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2000, σ.99.

¹⁶⁴ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.607.

οποίων δεν απολαύουν αι υπόλοιποι θρησκείαι, οι οπαδοί όμως του ορθόδοξου δόγματος δεν τυγχάνουν ιδιαίτερας μεταχειρίσεως έναντι των οπαδών των ετέρων θρησκείων και ούτω η επικρατούσα θρησκεία δεν καθίσταται καταπιεστική»¹⁶⁵ και δε νομιμοποιεί διακρίσεις σε βάρος άλλων πολιτών που ασπάζονται πεποιθήσεις διαφορετικές της Ορθόδοξης Εκκλησίας¹⁶⁶. Η χρήση του όρου «επικρατούσα» δε θεμελιώνει προνόμιο υπέρ των μελών της Ορθόδοξης Εκκλησίας ατομικά αλλά απλώς τη δυνατότητα ειδικών ρυθμίσεων υπέρ της Εκκλησίας¹⁶⁷. Κατ' επέκταση, η διάταξη του άρθρου 3 δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι έρχεται σε σύγκρουση με το άρθρο 13 Σ, που κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία¹⁶⁸. Η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση δικαιολογεί και την επίκληση της Αγίας Τριάδος στην κεφαλίδα του Συντάγματος¹⁶⁹. Είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί ότι η θρησκευτική ουδετερότητα του κράτους δεν είναι δυνατό να θίγεται από το γεγονός ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία αναφέρεται ως η επικρατούσα θρησκεία στην ελληνική πολιτεία¹⁷⁰, το αντίθετο θα μας επανέφερε στο πριν από το Σύνταγμα του 1927 ισχύον καθεστώς της ανεξίθρησκιας, αντί της θρησκευτικής ελευθερίας¹⁷¹. Ωστόσο η Ελληνική Πολιτεία παρά το θρησκευτικά ουδέτερο χαρακτήρα που της αποδίδεται και από το περιεχόμενο του όρου επικρατούσα θρησκεία στο Σύνταγμα, δεν πρέπει να θεωρείται ότι παραβιάζει το χαρακτήρα αυτό όταν αναγνωρίζει την ιστορική συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην

¹⁶⁵ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήνα, 1972, σ.98.

¹⁶⁶ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.65.

¹⁶⁷ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.607.

¹⁶⁸ Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.145. Ο Βενιζέλος επισημαίνει ότι η αναφορά του άρθρου 13 στο άρθρο 110 παρ.1 του Συντάγματος 1975, δεν αφήνει καμία αμφιβολία για τον ανεξίθρησκο χαρακτήρα του πολιτεύματος. Βλ. Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975*, Θεσσαλονίκη, 1984, σ.75.

¹⁶⁹ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ.39.

¹⁷⁰ Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.66. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ.278.

¹⁷¹ Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ.278.

επιβίωση του ελληνισμού¹⁷². Εντός του πλαισίου αυτού, κρίνεται θεμιτή η έμφαση της συμβολής της Ορθοδοξίας στην ιστορική πορεία του ελληνισμού στην παροχή της εκπαίδευσης¹⁷³ από το κράτος.

Προς επίρρωση την ανωτέρω ερμηνείας είναι απαραίτητο να αναφερθεί και η πρόσφατη απόφαση του ΣτΕ 660/2018 Ολομ. στην οποία αναφέρεται ότι: «η περιεχόμενη στο άρθρο 3 παρ.1 του Συντάγματος αναφορά ως επικρατούσης θρησκείας στην Ελλάδα, της θρησκείας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού αποτελούσε την εναρκτήρια διάταξη όλων των προϊσχυσάντων Συνταγμάτων (1844,1864,1911,1927,1952) και συνιστά μέχρι σήμερα βασικό στοιχείο της συνταγματικής παραδόσεως της χώρας. Η αναφορά αυτή όπως και η επίκληση στην κεφαλίδα του Συντάγματος, της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος, συναρτάται με τον καίριο ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ιστορική πορεία του Ελληνισμού, ιδίως κατά την προηγηθείσα της εθνικής ανεξαρτησίας χρονική περίοδο της τουρκοκρατίας, αποτελεί δε και διαπίστωση του πραγματικού γεγονότος ότι τη θρησκεία αυτή πρεσβεύει η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού, ενώ δε στερείται η αναφορά αυτή και κανονιστικών συνεπειών όπως λ.χ. η καθιέρωση των χριστιανικών εορτών ως υποχρεωτικών αργιών σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα»¹⁷⁴.

Η Εισαγγελία του Α.Π. με τη γνωμοδότηση 2/2005 (Αντιεισαγγελέας Φ. Μακρής), λαμβάνοντας υπόψη την άποψη του εισαγγελέα του Ανωτάτου Δικαστηρίου Δημοσθένη Τσιβανόπουλου την οποία είχε διατυπώσει το 1903 και κατά την οποία, επικρατούσα θρησκεία « ουδέν άλλον σημαίνει ή

¹⁷²Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.66. Όπως αναφέρει ο Βενιζέλος: «ο όρος επικρατούσα θρησκεία έχει ένα περιεχόμενο αφενός μεν ιστορικό και πολιτισμικό, το οποίο δε μπορεί να είναι νομικά κρίσιμο, αφετέρου δε ένα περιεχόμενο πραγματολογικό που είναι νομικά κρίσιμο εφόσον περιγράφει την ορθόδοξη εκκλησία ως πολυπληθέστερο συλλογικό υποκείμενο άσκησης της θρησκευτικής ελευθερίας σε σχέση με όσα δικαιώματα συρρέουν με αυτή όπως το συνέρχεσθαι, το συνεταιρίζεσθαι, η ισότητα, η ελευθερία του λόγου κλπ.» Βλ. Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής,2000,σ.145-146.

¹⁷³Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2000, σ.100.

¹⁷⁴ Βλ. ΣτΕ 660/2018 (Ολομ.): Νομοκανονικά 1/2018,σ.130.

ότι οι πλείονες των Ελλήνων είμεθα ορθόδοξοι», διατυπώνει μια παραλλαγή της άποψης αυτής. Σύμφωνα λοιπόν με τον Α.Π.: «αναγόρευση από το Σύνταγμα στο άρθρο 3 παρ.1 της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού ως επικρατούσας, δε σημαίνει ότι αναγνωρίζει σε αυτήν κανένα κυριαρχικό ή ηγεμονικό ρόλο έναντι των άλλων θρησκευμάτων. Με τον όρο αυτό απλώς τονίζεται ο κεντρικός ρόλος της ορθοδοξίας στην ιστορική πορεία του ελληνισμού, ιδίως στα χρόνια της τουρκοκρατίας και καθιστά θεμιτή μια ιδιαίτερη φροντίδα του κράτους για αυτήν». Η διαφοροποίηση με την ερμηνεία του Τσιβανόπουλου έγκειται στο σημείο ότι σήμερα ο Α.Π., προσδίδει στον όρο επικρατούσα όχι το διαπιστωτικό περιεχόμενο ότι είναι η θρησκεία που πρεσβεύει η πλειονότητα του ελληνικού λαού, αλλά την έννοια της επισήμανσης του κεντρικού ρόλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ιστορική πορεία του ελληνισμού¹⁷⁵.

Έχει υποστηριχθεί ωστόσο η επιφύλαξη πως η ύπαρξη ειδικής συνταγματικής διάταξης ενδέχεται να οδηγήσει σε προνομιακή μεταχείριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας έναντι των άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων και ότι δύναται να παράγει κανονιστικές συνέπειες έστω και με λιποβαρές περιεχόμενο. Ο Μαρίνος¹⁷⁶ επίσης είχε υποστηρίξει, εν έτει 1972 και υπό το κράτος του Συντάγματος του 1952 που επεφύλασσε σαφώς προνομιακή μεταχείριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και προέβαινε σε διακρίσεις έναντι των λοιπών θρησκευτικών κοινοτήτων, ότι ακόμα και σε κράτη που κατοχυρώνουν στο Σύνταγμα τους τη θρησκευτική ελευθερία, οι σχετικές διατάξεις ερμηνεύονται συνήθως από τη Διοίκηση με ένα πνεύμα περιορισμού της θρησκευτικής ελευθερίας. Συνεπώς ο περιορισμός της θρησκευτικής ελευθερίας δε δύναται να προέλθει μόνο από το Σύνταγμα αλλά και από τον τρόπο με τον οποίο τα όργανα της Διοίκησης ερμηνεύουν το δικαίωμα αυτό. Αυτός ο ισχυρισμός αποδεικνύεται από το γεγονός ότι συχνά τα όργανα της Διοίκησης ευρισκόμενα υπό την επιρροή των ιστορικοθρησκευτικών παραδόσεων, έχουν την τάση να ερμηνεύουν στενά ή να μην εφαρμόζουν τις διατάξεις για τη θρησκευτική ελευθερία.

¹⁷⁵ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010,σ.67.

¹⁷⁶ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήναι,1972,σ.93.

Συνεπώς καταλήγει ότι το μόνο καθεστώς που παρέχει εχέγγυα για την πλήρη θρησκευτική ελευθερία είναι το σύστημα του πλήρους χωρισμού Πολιτείας και Εκκλησίας¹⁷⁷.

Για αυτό το λόγο έχει προταθεί η τροποποίηση του άρθρου με αφαίρεση του όρου «επικρατούσα» θρησκεία¹⁷⁸. Επομένως μόνο με εναρμονισμένη ερμηνεία του άρθρου 3 με το άρθρο 13 του Συντάγματος, προστατεύεται αφενός η Εκκλησία της Ελλάδος και διασφαλίζονται αφετέρου η ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος στη θρησκευτική ελευθερία των υπολοίπων πολιτών που δεν είναι μέλη αυτής¹⁷⁹.

3. Η Εκκλησία της Ελλάδος ως Ν.Π.Δ.Δ.

Μέσα στα πλαίσια της άποψης ότι ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία στο Σύνταγμα του 1975 έχει την έννοια ότι αυτή είναι η θρησκεία που ασπάζεται η πλειονότητα του ελληνικού λαού, είναι θεμιτή¹⁸⁰ μια ιδιαίτερη φροντίδα του κράτους για την εκκλησία αυτή με την έννοια της οργάνωσης της με τη μορφή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου¹⁸¹ όπως και της

¹⁷⁷ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήναι, 1972, σ.93.

¹⁷⁸ Αντίλογο διατυπώνει ο Ανδρουτσόπουλος ο οποίος αναφέρει ότι: « το άρθρο 3 Σ. δεν αναγνωρίζει επίσημη θρησκεία του Κράτους την Ορθόδοξη Εκκλησία. Αντιθέτως η στόχευση του άρθρου είναι διαφορετική. Αφενός ρυθμίζει τη σχέση Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, και αφετέρου προβλέπει την έκδοση ενός νόμου σχετικού με τον τρόπο της οργάνωσης και της διοίκησης της Εκκλησίας της Ελλάδος... περιβάλλει με μια θεσμική εγγύηση την Εκκλησία της Ελλάδος αλλά δεν εισάγει ούτε άμεσα ούτε έμμεσα περιορισμούς στη θρησκευτική ελευθερία οποιουδήποτε άλλου.» Βλ. Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η τυπολογία των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στην ελληνική επικράτεια: από το πόρισμα της επιτροπής Σταμάτη στην πρόταση του καθηγητή Ι.Μ. Κονιδάρη σε Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2018, σ.65,66.

¹⁷⁹ Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.147.

¹⁸⁰ Όπως παρατηρεί και ο Ανδρουτσόπουλος: « η ρύθμιση περί επικρατούσας θρησκείας δεν εκτείνεται σε ζητήματα ατομικών δικαιωμάτων αλλά έχει ως πεδίο εφαρμογής το οργανωτικό μέρος του πολιτεύματος, όπου ανήκει και η νομική μορφή της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Έτσι η οργάνωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τη μορφή του Ν.Π.Δ.Δ., αποτελεί έκφανση της συνταγματικώς ανεκτής με βάση το άρθρο 3 εξαιρετικής θεσμικής μεταχείρισης που απολαμβάνει η θρησκευτική κοινότητα που αντιστοιχεί στην επικρατούσα θρησκεία. Βλ. Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συσσωμάτωση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη: Θεοϊδρυτος οργανισμός ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου*, Νομοκανονικά 1/2018, σ.45.

¹⁸¹ Ε.Π.ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμος Α', Αθήνα, εκδ.: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ.376. Επίσης «η Εκκλησία της Ελλάδος είναι καταρχήν ένα ιερό καθίδρυμα». Βλ. Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.189.

μισθοδοσίας του κλήρου από έσοδα του προϋπολογισμού¹⁸². Άποψη που ασπάζεται και ο Δ. Τσάτσος¹⁸³. Ο νομοθετικός λοιπόν προσδιορισμός της οργανωτικής μορφής της Εκκλησίας της Ελλάδος ως Ν.Π.Δ.Δ., προέρχεται κατόπιν τεολογικής ερμηνείας του άρθρου 3 παρ.1 Σ.. στα πλαίσια της μέριμνας της Πολιτείας να παραμείνει η Ορθόδοξη θρησκεία «επικρατούσα» αλλά «και εν μέρει κρατούσα με την παραχώρηση από το Κράτος σχετικών διοικητικών αρμοδιοτήτων στον οργανωτικό φορέα της», όπως επισημαίνει και ο Τάχος¹⁸⁴.

Πριν την αναφορά ειδικότερα στη νομική μορφή που έχει η Εκκλησία της Ελλάδος θα ήθελα αναφερθώ στον όρο Εκκλησία γενικότερα όπως τον έχει αναλύσει ο Δ. Τσάτσος βάσει της διατύπωσης του άρθρου 3 παρ.1 Σ. 1975. Ο όρος Εκκλησία επιδέχεται διαφόρων ερμηνειών έτσι όπως τίθεται στο Σύνταγμα. Μπορεί να ερμηνευθεί τόσο ως το σύνολο των φυσικών προσώπων που ασπάζονται το δόγμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όσο και ως τα νομικά πρόσωπα που συγκροτούν την οργανωτική του έκφραση. Με τη χρήση του όρου « Θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού» δηλώνεται ενδεχομένως η πνευματική και μεταφυσική πλευρά της επικρατούσας θρησκείας στην Ελλάδα. Με τον όρο «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος» υποδηλώνεται κυρίως η νομική και οργανωτική της υπόσταση που απαρτίζεται από νομικά πρόσωπα που ασκούν τη διοίκηση της, την τέλεση της λατρείας, τη διαχείριση της περιουσίας και αναλαμβάνει την αυθεντική ερμηνεία των Ιερών της Κανόνων¹⁸⁵.

Ο ισχύων Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος, ο Ν. 590/1977, στην παράγραφο 1 του άρθρου 4 ορίζει ότι αυτή « κατά τις νομικές της σχέσεις» είναι νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου. Η ρύθμιση αυτή δεν έχει την έννοια ότι η Εκκλησία της Ελλάδος εξομοιώνεται πλήρως με τα κοινά Ν.Π.Δ.Δ., αλλά με την ειδική αυτή ρύθμιση τονίζεται η

¹⁸²Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ.278.

¹⁸³Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.594.

¹⁸⁴Α.Ι.ΤΑΧΟΥ, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2008, σ.354.

¹⁸⁵Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.595.

ιδιαιτερότητα του νομικού προσώπου της Εκκλησίας. Η ρύθμιση αυτή έγινε για πρακτικούς λόγους, όπως η εκπροσώπηση της Εκκλησίας στις εξωτερικές της σχέσεις και δραστηριότητες και αποτελεί επανάληψη όμοιας ρύθμισης που είχε τεθεί σε προϊσχύσαντες Καταστατικούς Χάρτες της Εκκλησίας (βλ. άρθρο 2 και 13 του Ν. 5187/1931, άρθρα 6 και 55 του Α.Ν. 2170/1940, άρθρο 59 του Ν.671/1943 και άρθρο 1 παρ.4 Ν.Δ. 126/1969)¹⁸⁶. Συνεπώς όπως προκύπτει από τη νομοθεσία και τη νομολογία του ΣτΕ και των πολιτικών δικαστηρίων, η Εκκλησία της Ελλάδος, οι Ιερές Μητροπόλεις (ΣτΕ 2976/1996), οι ιερές μονές εξαιρουμένων εκείνων του Αγίου Όρους (ΣτΕ 2699/1988), οι ενορίες, οι εκκλησιαστικές σχολές, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα και η Αποστολική Διακονία είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου¹⁸⁷.

Είναι απαραίτητο στο σημείο αυτό να αναφερθεί η ΣτΕ 1393/2017 Τμ. Γ' στην οποία το Ανώτατο Δικαστήριο δικαιολογεί το χαρακτηρισμό των Ιερών Μονών ως Ν.Π.Δ.Δ., προτάσσοντας το ενδιαφέρον της Πολιτείας, υπό το φως του άρθρου 3 Σ, για την καλή λειτουργία αυτών. Ο λόγος είναι ότι οι μονές «*προάγουν τον πνευματικό βίο εντός των πλαισίων της (επικρατούσας) θρησκείας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού*»¹⁸⁸.

Χρήζει στο σημείο αυτό αναφοράς το τι συνεπάγεται η κτήση της νομικής μορφής του Ν.Π.Δ.Δ. από την Εκκλησία της Ελλάδος. Τα νομικά αυτά πρόσωπα είναι Ν.Π.Δ.Δ. τόσο κατά το οργανικό (έχουν αυτή την ονομασία), όσο και κατά το λειτουργικό κριτήριο (η ρύθμιση των εκκλησιαστικών πραγμάτων αποτελεί μέριμνα της Πολιτείας)¹⁸⁹. Η νομική αυτή προσωπικότητα αποδίδεται μόνο με τυπικό νόμο ή με κανονιστική

¹⁸⁶ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗΣ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.288.

¹⁸⁷ Ε.Π.ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμος Α', Αθήνα, εκδ.: Νομική Βιβλιοθήκη,2010,σ.375.

¹⁸⁸ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συσσωμάτωση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη: Θεοϊδρυτος οργανισμός ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου;* , Νομοκανονικά 1/2018,σ.45.

¹⁸⁹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συσσωμάτωση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη: Θεοϊδρυτος οργανισμός ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου;* , Νομοκανονικά 1/2018,σ.40.

πράξη μετά από νομοθετική εξουσιοδότηση, όπως η έκδοση Προεδρικού Διατάγματος. Ο χαρακτήρας ως δημοσίου δικαίου συνεπάγεται ότι τα νομικά αυτά πρόσωπα διέπονται από τις διατάξεις περί δημοσίου λογιστικού και περί δημοσίων συμβάσεων ενώ οι πράξεις ή παραλείψεις τους δημιουργούν διοικητικές διαφορές και υπάγονται στη δικαιοδοσία των διοικητικών δικαστηρίων¹⁹⁰. Επιπλέον η νομική αυτή φύση έχει ως επακόλουθο ότι οι κανονιστικές πράξεις της Εκκλησίας περιβάλλονται από το τεκμήριο νομιμότητας και όποιος τις αμφισβητεί φέρει το βάρος να τις προσβάλλει στα διοικητικά δικαστήρια. Το αντίθετο θα συνέβαινε σε περίπτωση που τα εκκλησιαστικά Ν.Π. ήταν ιδιωτικού δικαίου¹⁹¹.

Με αφορμή τη νομική μορφή της Εκκλησίας της Ελλάδος και των οργανωτικών της υποδιαιρέσεων ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου διεξάγεται ένας ολόκληρος διάλογος για το κατά πόσο αυτά τα νομικά πρόσωπα αποτελούν μέρος της δημόσιας διοίκησης. Ως απόπειρες απάντησης στη διχογνωμία αυτή έχουν διατυπωθεί δύο απόψεις. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα εντάσσονται στη δημόσια διοίκηση¹⁹². Καταρχάς διότι οι σχετικοί νόμοι εντάσσουν στο δημόσιο τομέα όλα τα Ν.Π.Δ.Δ.. Συνεπώς του νόμου μη διακρίνοντας, υπάγονται και όλα τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα που είναι Ν.Π.Δ.Δ.. Έπειτα, θεωρείται ότι όπου γίνεται αναφορά στο νόμο στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, εκεί εντάσσονται και τα εκκλησιαστικά Ν.Π.. Τέλος, οι υποστηρικτές της άποψης αυτής επικαλούνται τη νομολογία του ΣΤΕ που αναγνωρίζει ότι οι μη θεμελιώδεις διοικητικοί κανόνες της Εκκλησίας δεν είναι συνταγματικά κατοχυρωμένοι. Η ένταξη της Εκκλησίας στο δημόσιο τομέα δεν θεωρείται θεμελιώδες ζήτημα, άρα υπάρχει

¹⁹⁰ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συσσωμάτωση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη: Θεοϊδρυτος οργανισμός ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου;*, Νομοκανονικά 1/2018,σ.40.

¹⁹¹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συσσωμάτωση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη: Θεοϊδρυτος οργανισμός ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου;*, Νομοκανονικά 1/2018,σ.41.

¹⁹² Ι.Ε.ΚΑΣΤΑΝΑ, *Εντάσσονται τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα στο «δημόσιο τομέα»;*. Σπουδή στο άρθρο 68,παρ.1 υποπ.3 Ν.4235/2014, σε *Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.:Σάκκουλα,2018,σ.232.

ευχέρεια να υιοθετηθεί η ανωτέρω άποψη¹⁹³. Η δεύτερη άποψη υποστηρίζει ότι τα εκκλησιαστικά Ν.Π. δεν αποτελούν τμήμα της δημόσιας διοίκησης¹⁹⁴. Πρώτον, διότι η σιωπή του νόμου δε συνηγορεί υπέρ της υπαγωγής. Δεύτερον, ο νομοθέτης δε χαρακτηρίζεται από συνέπεια όταν χρησιμοποιεί τον όρο ευρύτερος δημόσιος τομέας, οπότε δεν κρίνεται ασφαλής η προσφυγή σε αυτόν και τέλος εάν ο νομοθέτης είχε τη βούληση να υπαγάγει τα νομικά αυτά πρόσωπα στο δημόσιο τομέα θα το είχε δηλώσει ρητά. Όλα αυτά μέχρι τη θέση σε ισχύ του Ν.4235/2014, όπου στο άρθρο 68, παράγραφο 1, υποπαράγραφο 3 εντάσσει στις διατάξεις που διέπουν τη Γενική Κυβέρνηση και το Δημόσιο Τομέα ως προς την οργάνωση και τη διοίκηση τους συγκεκριμένα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα τα οποία απαριθμεί περιοριστικά. Δηλαδή ο νομοθέτης δεν έκανε χρήση όρων του τύπου «θρησκευτικό» ή «εκκλησιαστικό» νομικό πρόσωπο, ούτως ώστε να μην υφίσταται και ανάγκη να τους προσδιορίσει¹⁹⁵.

Υποστηρίζεται λοιπόν η άποψη ότι αυτά τα νομικά πρόσωπα συνιστούν μια τρίτη κατηγορία διότι αφενός είναι φορείς δημόσιας διοίκησης, ασκούν αφετέρου εκκλησιαστική εξουσία¹⁹⁶. Διαφέρουν συνεπώς από τα απλά

¹⁹³ Ι.Ε.ΚΑΣΤΑΝΑ, *Εντάσσονται τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα στο «δημόσιο τομέα»;* Σπουδή στο άρθρο 68,παρ.1 υποπ.3 Ν.4235/2014, σε *Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.:Σάκκουλα,2018,σ.233.

¹⁹⁴ Ι.Ε.ΚΑΣΤΑΝΑ, *Εντάσσονται τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα στο «δημόσιο τομέα»;* Σπουδή στο άρθρο 68,παρ.1 υποπ.3 Ν.4235/2014, σε *Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.:Σάκκουλα,2018,σ.233.

¹⁹⁵ Ι.Ε.ΚΑΣΤΑΝΑ, *Εντάσσονται τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα στο «δημόσιο τομέα»;* Σπουδή στο άρθρο 68,παρ.1 υποπ.3 Ν.4235/2014, σε *Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.:Σάκκουλα,2018,σ.235.

¹⁹⁶ Με το ζήτημα ασχολήθηκε και ο Μαρίνος. Σύμφωνα με την ερμηνεία του, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου έχουν εκ του νόμου αρμοδιότητα ασκήσεως δημόσιας εξουσίας. Η άσκηση όμως δημόσιας εξουσίας από την Εκκλησία στα άτομα όχι ως μέλη της αλλά με την ιδιότητα των διοικουμένων πολιτών δεν είναι συμβατή λόγω της διαφοράς που υπάρχει μεταξύ των ιερών κανόνων και της πολιτειακής έννομης τάξης. Ο πολίτης που έχει και την ιδιότητα του μέλους της Εκκλησίας δεν υπάγεται σε αυτή με την ιδιότητα του πολίτη αλλά με την ιδιότητα του πιστού. Συνεπώς η Εκκλησία ασκεί εξουσία επί των μελών της όχι ως δημόσιος οργανισμός αλλά ως θείο καθίδρυμα. Ως εκ τούτου, οι πράξεις της Εκκλησίας που αφορούν την προσωπική κατάσταση των μελών δεν υπάγονται στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας. Κατά συνέπεια, η νομική φύση του Ν.Π.Δ.Δ. που έχει η Εκκλησία, ισχύει μόνο για τις κοσμικές της σχέσεις και όχι για τις πνευματικές της δραστηριότητες. Τα νομικά πρόσωπα της Εκκλησίας δημιουργήθηκαν για να εξυπηρετήσουν

νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου¹⁹⁷. Δεν αποτελούν όμως και νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου¹⁹⁸. Τα νομικά πρόσωπα αυτής της κατηγορίας μπορούν να αποκαλούνται με τον όρο «εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα»¹⁹⁹.

Την άποψη αυτή ασπάζεται και ο Σταθόπουλος ο οποίος έχει υποστηρίξει ότι: « Το σωστότερο θα ήταν να αναγνωρίζονται τα νομικά πρόσωπα της Εκκλησίας ως νομικά πρόσωπα ειδικού χαρακτήρα (sui generis). Τίποτε δεν εμποδίζει να υπάρχουν παράλληλα με τα Ν.Π.Δ.Δ. και τα Ν.Π.Ι.Δ. και άλλα, ξεχωριστά, τα *εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα*. Αρκεί να προβλέπονται και οι έννομες συνέπειες. Όπου υπολείπονται κενά, ρυθμίσεις π.χ. για Ν.Π.Δ.Δ. ή για Ν.Π.Ι.Δ. μπορεί κατά περίπτωση να εφαρμόζονται αναλογικά, με στάθμιση του σκοπού της κάθε συγκεκριμένης ρύθμισης».²⁰⁰

πρακτικές ανάγκες. Βλ. Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήναι, 1984, σ.36,37.

¹⁹⁷Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συσσωμάτωση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη: Θεοϊδρυτος οργανισμός ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου;*, Νομοκανονικά 1/2018, σ.42. Το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Ιερές Μονές κατά Ελλάδα της 9.12.1994, έκρινε ότι τα νομικά πρόσωπα της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα αποτελούν οντότητα διαφορετική από το δημόσιο τομέα σε σχέση με τον οποίο είναι αυτόνομη. Δεν ασκούν κυβερνητικές εξουσίες ενώ οι Ιερές Μονές είναι μη κυβερνητικές οργανώσεις και έλαβαν τη μορφή του Ν.Π.Δ.Δ. από το κράτος για λόγους αυξημένης προστασίας. Βλ. Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.634-635.

¹⁹⁸«δεν πρόκειται για δημόσια νομικά πρόσωπα που άλλοτε δρουν σα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού και άλλοτε σα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, αλλά για νομικά πρόσωπα που δρουν άλλοτε στο θρησκευτικό πεδίο και άλλοτε στο πεδίο όπου εκδηλώνεται η λειτουργία της πολιτικής εξουσίας». Βλ. Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.215.

¹⁹⁹ Επί αυτών δεν ασκείται εποπτεία από το Κράτος και συνιστούν μια ιδιαίτερη οντότητα που διακρίνεται από τη δημόσια διοίκηση. Βλ. Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.215. Την ίδια άποψη που υποστηρίζει ο καθηγητής Κονιδάρης, είχε υποστηρίξει και η Επιτροπή Σταμάτη κατά πλειοψηφία. Σύμφωνα με αυτή, η Εκκλησία της Ελλάδος ως εκ της πνευματικής της αποστολής δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα κοινό Ν.Π.Δ.Δ., αλλά ως νομικό πρόσωπο ειδικού χαρακτήρα (εκκλησιαστικό νομικό πρόσωπο). Βλ. Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η τυπολογία των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στην ελληνική επικράτεια: από το πόρισμα της επιτροπής Σταμάτη στην πρόταση του καθηγητή Ι.Μ. Κονιδάρη σε Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2018, σ.51,52.

²⁰⁰ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.28.

Η άποψη ότι τα Ν.Π.Δ.Δ. της Εκκλησίας της Ελλάδος, δεν αποτελούν τμήμα της Δημόσιας Διοίκησης²⁰¹ αλλά έχουν *ιδιόρρυθμη*²⁰² *προέλευση*, έχει αποτυπωθεί και από μέλη της Ολομέλειας του ΣτΕ στην απόφαση 410/2008²⁰³. Αφορμή για τη διατύπωση του συγκεκριμένου συμπεράσματος αποτέλεσε η εξέταση του κατά πόσο ο Ν.2690/1999 (Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας), τυγχάνει εφαρμογής και για τα νομικά πρόσωπα της Εκκλησίας της Ελλάδος. Κατά την έννοια του άρθρου 1 του Ν.2690/1999, οι διατάξεις αυτού εφαρμόζονται μόνο στο Δημόσιο, στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και στα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου των οποίων τα όργανα και οι αρχές χαρακτηρίζονται ως διοικητικά. Δηλαδή σε Ν.Π.Δ.Δ., τα οποία είναι ενταγμένα στη Δημόσια Διοίκηση, με τις πράξεις των οποίων ασκείται διοίκηση και το προσωπικό των οποίων συνδέεται με αυτά με υπαλληλική σχέση και υπάγεται στην υπαλληλική ιεραρχία. Οι διατάξεις του εν λόγω νομοθετήματος δεν εφαρμόζονται για τα συνοδικά όργανα της Εκκλησίας της Ελλάδος καθώς μπορεί να αποτελεί εκ του νόμου Ν.Π.Δ.Δ., ωστόσο έχει ιδιόρρυθμη προέλευση και δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις που εφαρμόζονται στα λοιπά συλλογικά διοικητικά όργανα της Δημόσιας Διοίκησης.

Αντικείμενο συζήτησης εκτός της νομικής μορφής της Εκκλησίας της Ελλάδος έχει αποτελέσει και το κατά πόσο οι κληρικοί αυτής είναι δημόσιοι υπάλληλοι ή εάν συνιστούν μια ιδιαίτερη δική τους κατηγορία υπαλλήλων²⁰⁴. Στα πλαίσια της προβληματικής αυτής έχει απασχολήσει τη θεωρία εάν οι κληρικοί και οι μοναχοί, θα πρέπει να υπάγονται στις διατάξεις εκείνες που διέπουν το πειθαρχικό δίκαιο των δημοσίων υπαλλήλων. Κατά την κρατούσα γνώμη, τα όργανα της Εκκλησίας δεν

²⁰¹ Την άποψη αυτή υποστηρίζει και ο Σπηλιωτόπουλος Βλ. Ε.Π.ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμος Α', Αθήνα, εκδ.: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ.375,376.

²⁰² Ο Μαρίνος επίσης χαρακτηρίζει την Εκκλησία της Ελλάδος ως ιδιόρρυθμο νομικό πρόσωπο το οποίο ο νόμος χαρακτηρίζει και ως δημοσίου δικαίου. Βλ. Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήνα, 1984, σ.37.

²⁰³ Βλ. ΣτΕ 410/2008 Ολομ. σε Νομοκανονικά 1/2008, σ.158.

²⁰⁴ Ο Σαρίπολος υποστήριξε ότι τα μέλη της Ιεράς Συνόδου και όλοι οι κληρικοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν είναι δημόσιοι υπάλληλοι καθώς σύμφωνα με την τότε ισχύουσα νομοθεσία δημόσιοι υπάλληλοι ήταν μόνο οι άμεσοι δημόσιοι υπάλληλοι. Οι υπάλληλοι του νομικού προσώπου της Εκκλησίας δεν είναι άμεσοι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά έμμεσοι. Βλ. Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, 1923, σ.321.

υπάγονται στον Υπαλληλικό Κώδικα παρόλο που αυτή είναι Ν.Π.Δ.Δ., καθώς κυρίαρχο στοιχείο της Εκκλησίας είναι η πνευματική της αποστολή²⁰⁵. Οι εφημέριοι μολονότι μισθοδοτούνται από το δημόσιο ταμείο δε φέρουν τη δημοσιουπάλληλική ιδιότητα. Είναι εκκλησιαστικοί υπάλληλοι οι οποίοι διέπονται από το ειδικό καθεστώς των κανονιστικών πράξεων της Ιεράς Συνόδου όπως αυτό προβλέπεται από τον Κ.Χ. της Εκκλησίας της Ελλάδος²⁰⁶.

Είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι το άρθρο 3 του Συντάγματος δεν επιβάλλει το χαρακτηρισμό της Εκκλησίας ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου²⁰⁷. Η επιλογή της νομικής αυτής μορφής, που αποτελεί κατασκευή ξένη τόσο στο Κανονικό Δίκαιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας όσο και για την εκκλησιολογία²⁰⁸, μάλλον έγινε για να δύναται το κράτος να ελέγχει καλύτερα τις εκκλησιαστικές υποθέσεις²⁰⁹. Τα Ν.Π.Δ.Δ., ως δημιουργήματα του νομοθέτη είναι δυνατό να καταργηθούν είτε ως μεμονωμένα είτε ως ολόκληρη ομοειδής κατηγορία αυτών με νεότερο νόμο²¹⁰. Συνεπώς ο νομοθέτης²¹¹ έχει τη δυνατότητα να χαρακτηρίσει τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου²¹², να τα χαρακτηρίσει ως νομικά πρόσωπα με διφυή χαρακτήρα²¹³ ή να

²⁰⁵ Θ.Ι.ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, σε Τιμητικό Τόμο Άθω Γ. Τσούτσου, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1991 σ.409.

²⁰⁶ Θ.Ι.ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, σε Τιμητικό Τόμο Άθω Γ. Τσούτσου, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1991 σ.409.

²⁰⁷ Φ.Κ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Είναι συνταγματικά ανεκτός ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας με τυπικό νόμο;*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας,1988, σ.108.

²⁰⁸ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα,1994,σ.213.

²⁰⁹Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής,2000,σ.19.

²¹⁰ Α.Ι.ΤΑΧΟΥ, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη,εκδ.:Σάκκουλα,2008,σ.354.

²¹¹ Εάν ο νομοθέτης θέλει να καταργήσει την νομοθεσία για την Εκκλησία της Ελλάδος, δε δεσμεύεται από το Σύνταγμα. Η κατάργηση της νομοθεσία αυτής και ιδίως η κατάργηση της νομικής μορφής της Εκκλησίας ως Ν.Π.Δ.Δ., θα έχει ως συνέπεια ότι το σύστημα σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας θα γίνει σύστημα χωρισμού. Βλ. Φ.Κ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Είναι συνταγματικά ανεκτός ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας με τυπικό νόμο;*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας,1988, σ.112.

²¹² Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα,1994,σ.213.

²¹³ Νομικά πρόσωπα με διφυή ή μικτό χαρακτήρα είναι εκείνα των οποίων ορισμένες πράξεις θεωρούνται διοικητικές εκτελεστές πράξεις που μπορούν να προσβληθούν παραδεκτά με το ένδικο βοήθημα της αίτησης ακυρώσεως ενώ άλλες πράξεις τους θεωρούνται ιδιωτικές. Κατά

διαμορφώσει μια ιδιαίτερη κατηγορία, τα θρησκευτικά νομικά πρόσωπα (όπως έχει ήδη γίνει με το ν. 4301/2014), τηρουμένων φυσικά των διατάξεων των άρθρων 13 και 4 Σ.²¹⁴. Αν υποτεθεί ότι η Εκκλησία της Ελλάδος δεν είναι Ν.Π.Δ.Δ., αυτό θα έχει ως συνέπεια την αποστέρηση της από την άσκηση διοικητικής αρμοδιότητας²¹⁵. Δηλαδή οι πράξεις που θα εκδίδει δε θα είναι εκτελεστές διοικητικές πράξεις και δε θα δύνανται να προσβληθούν με αίτηση ακυρώσεως. Επίσης δε θα τυγχάνουν εφαρμογής οι διατάξεις περί δημοσίου λογιστικού ή οι διατάξεις για τις δημόσιες συμβάσεις²¹⁶. Υπό αυτές τις συνθήκες, η κανονιστική της αρμοδιότητα δε θα είναι δυνατό να θεμελιώνεται στο συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 3, 13 παρ.1 και 43 Σ.. Ενδεχομένως να θεμελιώνεται στα άρθρα 12 ή 5 παρ.1 και 108 Σ. (περί σωματειακής ή ιδρυματικής αυτονομίας) ή σε τυχόν ειδικότερες διατάξεις για τα θρησκευτικά νομικά πρόσωπα²¹⁷. Την ανωτέρω μετατροπή, μπορεί να επιφέρει ο νόμος και στα λοιπά Ν.Π.Δ.Δ. των θρησκευτικών κοινοτήτων, για την ταυτότητα της τελολογίας²¹⁸. Συνεπώς, η περιβολή της Εκκλησίας με τη νομική φύση του Ν.Π.Δ.Δ., δεν είναι υποχρεωτική εκ του άρθρου 3 του Συντάγματος αφενός, είναι αφετέρου συνέπεια του όρου «επικρατούσα» θρησκεία και των λόγων που επέβαλλαν τη θέσπισή του²¹⁹.

συνέπεια η εκδοχή αυτή θα μπορούσε να υποστηριχθεί για την Εκκλησία της Ελλάδος εφόσον ο σχετικός νόμος (Καταστατικός Χάρτης) θα της αναγνώριζε δικαιώματα τέτοια που να επιτρέπουν το χαρακτηρισμό ορισμένων πράξεων των οργάνων της ως εκτελεστών διοικητικών πράξεων. Βλ. Α.Ι.ΤΑΧΟΥ, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.:Σάκκουλα, 2008, σ.354.

²¹⁴ Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.200.

²¹⁵ Α.Ι.ΤΑΧΟΥ, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.:Σάκκουλα, 2008, σ.354.

²¹⁶ Φ.Κ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Είναι συνταγματικά ανεκτός ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας με τυπικό νόμο;*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, 1988, σ.109.

²¹⁷ Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.201.

²¹⁸ Α.Ι.ΤΑΧΟΥ, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.:Σάκκουλα, 2008, σ.355.

²¹⁹ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συσσωμάτωση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη: Θεοϊδρυτος οργανισμός ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου?*, Νομοκανονικά 1/2018, σ.46.

4. Η νομική φύση του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν.590/1977).

Στην παράγραφο 1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975, ο συντακτικός νομοθέτης, γνωρίζει και μνημονεύει τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος. Το άρθρο 72 παράγραφος 1 Σ συγκαταλέγει μεταξύ των θεμάτων που ψηφίζονται από την Ολομέλεια της Βουλής και εκείνα που αφορούν στα θέματα του άρθρου 3 Σ.

Από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 3 και 72 παράγραφος 1 Σ, κρίθηκε²²⁰ ότι ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, είναι πάντοτε και μόνο νόμος²²¹ που ψηφίζεται στην Ολομέλεια της Βουλής²²² (ΣΤΕ ΟΛ. 3178/1976, ΣΤΕ 1956/1986,5057/1987). Ειδικότερα στην απόφαση 1956/1986, το Ανώτατο Δικαστήριο είπε ότι: «Εφόσον δε ο Καταστατικός Χάρτης είναι νόμος του Κράτους, ο οποίος σε ζητήματα της εκκλησίας, τουλάχιστον διοικητικής φύσεως - όπως το προκείμενο - καμία αυξημένη τυπική ισχύ δεν έχει σε σχέση με τους άλλους νόμους, ο μεταγενέστερος νόμος είναι ελεύθερος να ρυθμίζει διαφορετικά τα ζητήματα αυτά, χωρίς να υπάρχει συνταγματική παράβαση από την άποψη αυτή, συνεπώς ο Ν.1416/84 κατά τον οποίο η διαχείριση της εγχώριας περιουσίας των νήσων Κυθήρων και Αντικυθήρων, στην οποία περιλαμβάνονται και τα ιερά προσκυνήματα της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας, της Αγίας Μόνης και του Αγ. Ιωάννου του "εν Κρημνώ", ανήκει στην Επιτροπή Εγχώριας Περιουσίας (Ν.Π.Δ.Δ.), δεν έρχεται σε αντίθεση με το άρθρ. 59 του Καταστατικού Χάρτη κατά το οποίο η διοίκηση και διαχείριση των ιερών προσκυνημάτων καθορίζεται

²²⁰ Με την εφαρμογή της εν λόγω ερμηνείας, υφίσταται αντιδιαστολή του γενικότερου χαλαρού χαρακτήρα των σχέσεων κράτους Εκκλησίας υπό το Σύνταγμα του 1975, με τη σύσφιξη των σχέσεων που επιφέρει η ψήφιση του Κ.Χ. από τον κοινό νομοθέτη. Βλ. Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής, 2000, σ.185. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Τρωϊάνος ο οποίος υποστηρίζει ότι η ψήφιση του Κ.Χ. από τη Βουλή νομιμοποίησε την κρατική ανάμειξη στη ρύθμιση των επιμέρους θεμάτων της εκκλησιαστικής διοίκησης. Βλ. Σ.ΤΡΩΪΑΝΟΥ, *Ο χωρισμός Πολιτείας και Εκκλησίας στο Σύνταγμα του 1975*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, σ.59.

²²¹ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.35.

²²² Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της αναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.201.

με αποφάσεις της Δ.Ι.Σ., οι δε οικείοι Μητροπολίτες είναι αυτοδικαίως πρόεδροι των Ιδρυμάτων».

Η νομοθετική λειτουργία, κάνοντας χρήση της εξουσίας αυτής²²³ την οποία ούτως ή άλλως εθιμικώς ασκούσε²²⁴ από την εποχή της Βαυαρικής Αντιβασιλείας, ψήφισε τον πρώτο μετά τη δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967 Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος το Ν. 590/1977 ο οποίος όπως στο μεταξύ τροποποιήθηκε εξακολουθεί να ισχύει μέχρι σήμερα²²⁵. Ο Καταστατικός Χάρτης με μια σειρά από διατάξεις του παρέχει στην Εκκλησία της Ελλάδος εξουσιοδότηση να προβαίνει, μέσω της έκδοσης κανονιστικών πράξεων οι οποίες δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης, σε ρύθμιση διαφόρων ζητημάτων. Απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η άσκηση της κανονιστικής εξουσίας της Εκκλησίας να μη γίνεται καθ' υπέρβαση της εξουσιοδότησης αυτής. Η εξουσιοδότηση αυτή κρίθηκε από το ΣΤΕ ότι εναρμονίζεται με το Σύνταγμα (Ολ. ΣΤΕ 960/1978 και 961/1978)²²⁶.

Η ερμηνεία που προαναφέρθηκε η οποία είναι η κρατούσα, ανεξαρτήτως από την ορθότητα της δεν είναι η μόνη ερμηνεία που έχει υποστηριχθεί. Όταν στο Σύνταγμα γίνεται αναφορά σε νομοσχέδια και προτάσεις νόμων για τα θέματα μεταξύ άλλων του άρθρου 3 Σ, η αναφορά αυτή αφορά ολόκληρο το άρθρο και όχι μόνο στην πρώτη παράγραφο του διότι στην αντίθετη περίπτωση θα το όριζε ρητά όπως συμβαίνει στην περίπτωση του άρθρου 36 Σ το οποίο επίσης μνημονεύει²²⁷. Επομένως, στην έννοια των «θεμάτων» του άρθρου 72

²²³Ο Οικουμενικός Πατριάρχης αναφέρεται σε δυνατότητα του νομοθέτη να ελέγχει τη νομιμότητα του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος, όπως ορίζει το άρθρο 72, παρ.1 Σ. Βλ. (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (Οικουμενικού Πατριάρχη), *Νόμοι και Ιεροί Κανόνες*, Νομοκανονικά 2/2005. σ.21.

²²⁴ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Οι Σχέσεις Εκκλησίας- Κράτους στην Ελλάδα από το 1974 έως σήμερα*, σε Κ.Ε.ΜΠΕΝ, *Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήνα, εκδ.: Ευνομία, 1997, σ.118.

²²⁵Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.100.

²²⁶ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣΤΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2004, σ.293.

²²⁷ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.202.

παράγραφος 1Σ περιλαμβάνονται και τα θέματα των λοιπών παραγράφων²²⁸ του άρθρου 3 Σ²²⁹.

Σύμφωνα με το Σταθόπουλο, αν ο συντακτικός νομοθέτης ήθελε ο Καταστατικός Χάρτης να είναι μόνο νόμος του κράτους, θα το είχε απαιτήσει ρητά. Κάτι τέτοιο εξάλλου έπραξε για τον οργανικό νόμο των Α.Ε.Ι. και το πράττει και σε άλλες διατάξεις που προβλέπουν επιφύλαξη νόμου. Επί παραδείγματι, υποδεικνύεται το άρθρο 105, παρ.3 Σ. όπου ρητά προβλέπεται επικύρωση του Καταστατικού Χάρτη του Αγίου Όρους και από τη Βουλή των Ελλήνων²³⁰.

Ο Μαρίνος υποστηρίζει την κρατούσα ερμηνεία, υπογραμμίζοντας ωστόσο, ότι είναι δυσάρεστη εξέλιξη και οπισθοδρόμηση²³¹ στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, η εκ του Συντάγματος υποχρέωση ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος να είναι νόμος του κράτους καθώς με αυτόν τον τρόπο η Εκκλησία τίθεται υπό της νομοθετικής εξουσίας. Συνεπώς, η Πολιτεία απέκτησε τη νομική δυνατότητα να επηρεάζει την ανεξαρτησία της Εκκλησίας²³². Η θέση στο κείμενο του Συντάγματος του 1975 της ρύθμισης αυτής αποτέλεσε οπισθοδρόμηση και ανέτρεψε την πρόθεση της κυβέρνησης να καταστεί δια του νέου καταστατικού χάρτη του κράτους η Πολιτεία ουδέτερη ως προς το θρησκευτικό φαινόμενο. Η ουδετερότητα αυτή σηματοδοτούσε την αρχή της εκκοσμίκευσης του κράτους και του χωρισμού Εκκλησίας και Πολιτείας²³³.

Όταν το Σύνταγμα αναφέρει ότι η Εκκλησία της Ελλάδος διοικείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, δε σημαίνει ότι ο Καταστατικός αυτός Χάρτης θα πρέπει απαραίτητα να είναι και νόμος του Κράτους. Εξάλλου ο Κ.Χ. της Εκκλησίας της Ελλάδος δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί οργανωτικός

²²⁸ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.36.

²²⁹ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2016,σ.100.

²³⁰ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.36.

²³¹ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήναι,1984,σ.21.

²³² Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Εκκλησία και Δίκαιον (Θεωρία και Νομολογία)*, Αθήνα, εκδ.: Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος,2000,σ.187.

²³³ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήναι,1984,σ.19.

νόμος και η ενδεχόμενη κατάργηση του δε θα έπρεπε να κριθεί αντισυνταγματική. «Οι οργανωτικοί νόμοι ρυθμίζουν την οργάνωση και λειτουργία θεσμών που προβλέπονται από το Σύνταγμα. Αποτελούν αναγκαίο συμπλήρωμα του τυπικού Συντάγματος, χωρίς τη θέσπιση των οποίων δεν είναι δυνατή η λειτουργία κρατικών οργάνων και συνταγματικών θεσμών. Στον αντίποδα βρίσκονται οι απλώς εκτελεστικοί νόμοι που προβλέπονται ή εξυπακούονται από το Σύνταγμα. Αυτοί είτε θεσπισθούν είτε όχι δεν επηρεάζουν καταρχήν την εφαρμογή των αντιστοιχών διατάξεων του Συντάγματος. Το άρθρο 3 δε θα επηρεαζόταν από την έλλειψη του Κ.Χ.»²³⁴. Ο Καταστατικός Χάρτης θα μπορούσε λοιπόν να είναι μια κανονιστική πράξη της Εκκλησίας²³⁵.

Σχετική πρόταση είχε κατατεθεί χωρίς να γίνει δεκτή από τον Ε. Παπανούτσο κατά τη συζήτηση στην Ολομέλεια της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής σύμφωνα με τον οποίο: « Ο καταστατικός χάρτης να είναι έργο της ιεραρχίας η οποία έχει μακράν δημοκρατική παράδοση και ημπορεί να συζητήσει και να αποφασίσει τα καθ' εαυτήν. Δε χρειάζεται η επέμβαση της Πολιτείας, οι ευλογίες της Κυβερνήσεως και η έγκριση της Βουλής»²³⁶.

Επομένως το Σύνταγμα καθιερώνει την ευχέρεια²³⁷ ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας να είναι είτε νόμος της πολιτείας είτε Κανονισμός της Εκκλησίας²³⁸. Εφόσον επιλεγεί να είναι νόμος του Κράτους τότε είναι απαραίτητο να ψηφισθεί στην Ολομέλεια της Βουλής²³⁹. Αν ο κοινός νομοθέτης θέλει να επέμβει στα ζητήματα της Εκκλησίας αυτό μπορεί να γίνει μόνο με τυπικό

²³⁴ Βλ. Φ.Κ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Είναι συνταγματικά ανεκτός ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας με τυπικό νόμο;*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, 1988, σ.110.

²³⁵ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.100.

²³⁶ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η τυπολογία των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στην ελληνική επικράτεια: από το πόρισμα της επιτροπής Σταμάτη στην πρόταση του καθηγητή Ι.Μ. Κονιδάρη σε Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2018, σ.59. Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ.45.

²³⁷ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.36.

²³⁸ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.202.

²³⁹ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.37.

νόμο²⁴⁰. Υπάρχει όμως και η δυνατότητα ο Καταστατικός Χάρτης να είναι και κανονιστική πράξη της ίδιας της Εκκλησίας²⁴¹. Αν υλοποιηθεί αυτό το ενδεχόμενο θα δε θα απασχολεί πλέον την Πολιτεία το ζήτημα εάν ο νόμος για τον Καταστατικό Χάρτη δύναται να τροποποιεί και σε ποιο βαθμό τον Τόμο του 1850, την Πράξη του 1928 και τους Ιερούς Κανόνες, ως προς τη συγκρότηση της Ιεράς Συνόδου αλλά και ως προς οποιοδήποτε άλλο θέμα²⁴².

Ζήτημα που χρήζει συζητήσεως και μελέτης αποτελεί επίσης το περιεχόμενο ή το ελάχιστο υποχρεωτικό περιεχόμενο που ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος είναι απαραίτητο να έχει. Έχει υποστηριχθεί ότι βάσει της διατύπωσης του άρθρου 3 Σ., ο Κ.Χ. θα πρέπει τουλάχιστον να αναφέρεται σε ζητήματα που αφορούν στη συγκρότηση της Δ.Ι.Σ.. Κατά τον Κονιδάρη, ο Καταστατικός Χάρτης δεν είναι μια αόριστη έννοια που δίνει ευχέρεια στον ερμηνευτή και εφαρμοστή του νόμου να διαμορφώσει το περιεχόμενο του όπως αυτός νομίζει, αλλά ένας τεχνικός όρος²⁴³. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί και γραμματική ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 3 Σ. διότι ο συντακτικός νομοθέτης του 1975 όταν αναφέρεται στον Καταστατικό Χάρτη, χρησιμοποιεί το άρθρο «ο»²⁴⁴. Ο συντακτικός νομοθέτης είχε υπόψη του τη μακρά ιστορική πορεία των Κ.Χ. της Εκκλησίας. Συνεπώς το όποιο περιεχόμενο του Κ.Χ., οφείλει να περιλαμβάνει διατάξεις οι οποίες

²⁴⁰ Φ.Κ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Είναι συνταγματικά ανεκτός ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας με τυπικό νόμο;*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, 1988, σ.112.

²⁴¹ Κατά την άποψη του Μ. Σταθόπουλου που διετύπωσε στην Επιτροπή Σταμάτη το 1987, το Σύνταγμα επιτρέπει αλλά δεν επιβάλλει ο Κ.Χ. της Εκκλησίας να είναι νόμος του κράτους. Η Πολιτεία δε θα έπρεπε να κάνει χρήση του δικαιώματος αυτού αλλά να αφήνει την Εκκλησία να ψηφίζει μόνη της τον Κ.Χ.. Βλ. Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η τυπολογία των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στην ελληνική επικράτεια: από το πόρισμα της επιτροπής Σταμάτη στην πρόταση του καθηγητή Ι.Μ. Κονιδάρη σε Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2018, σ.57. Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.101. Αποδοχή αυτής της ερμηνείας θα οδηγούσε τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας σε ένα σύστημα χωρισμού. Βλ. Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.203.

²⁴² Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.37.

²⁴³ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.204.

²⁴⁴ «αν η διατύπωση δεν είχε αυτό το άρθρο αλλά χρησιμοποιούσε το «ως» λόγου χάρη, θα ενισχυόταν σημαντικά η άποψη σύμφωνα με την οποία ο Κ.Χ. (μπορεί να) είναι κανονιστική πράξη της Εκκλησίας.» Βλ. Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.204.

αναφέρονται και ρυθμίζουν τα περισσότερα αν όχι όλα και τα πιο σπουδαία διοικητικά εκκλησιαστικά ζητήματα²⁴⁵.

5. Συγκεφαλαίωση.

Η ρύθμιση περί επικρατούσας θρησκείας έχει ως πεδίο κανονιστικής εφαρμογής μόνο το οργανωτικό μέρος του πολιτεύματος (όπως η νομική μορφή της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η μισθοδοσία του κλήρου από τα έσοδα του κρατικού προϋπολογισμού²⁴⁶ ή η ρύθμιση των κρατικών αργιών σε συνάρτηση με το ορθόδοξο εορτολόγιο²⁴⁷) και τους σκοπούς που το κράτος υποχρεούται να υπηρετεί (π.χ. στο πλαίσιο της δημόσια εκπαίδευσης) αλλά δεν εκτίνεται σε ζητήματα ατομικών δικαιωμάτων²⁴⁸. Βάσει της ίδιας επιχειρηματολογίας δε νομιμοποιούνται διακρίσεις σε βάρος πιστών άλλων πλην της επικρατούσας θρησκείων (π.χ. σε θέματα θρησκευτικής εκπαίδευσης²⁴⁹), με άλλα λόγια σχετικοποίηση της θρησκευτικής ελευθερίας. Έτσι, καταρχήν, η διάταξη του άρθρου 3 Σ δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι αποτελεί καθαυτή περιορισμό της θρησκευτικής ελευθερίας των μη ορθοδόξων ή ότι δικαιολογεί την προνομιακή μεταχείριση από μέρους της Πολιτείας των μελών της θρησκείας αυτής²⁵⁰. Εάν κάτι τέτοιο συμβεί θα αποτελεί προϊόν επιλογής του κοινού νομοθέτη και των οργάνων της Διοίκησης. Δε δικαιολογείται επίσης η άσκηση δημόσιας εξουσίας από τις αρχές της Εκκλησίας της

²⁴⁵ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ.204.

²⁴⁶ Βλ. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2000, σ.98.

²⁴⁷ Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.387.

²⁴⁸ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ.39.

²⁴⁹ Βλ. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2000, σ.98.

²⁵⁰ Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ.278, 279. Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.384 .

Ελλάδος²⁵¹. Αυτό θα συνεπαγόταν τη μερική έστω ανατροπή της θρησκευτικής ουδετερότητας της Πολιτείας και θα τη μετέτρεπε απλώς σε ανεξίθρησκο κράτος²⁵².

Είναι απαραίτητο να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι και ο Α.Π., αναγνωρίζει το διαπιστωτικό χαρακτήρα που έχει η χρήση του όρου «επικρατούσα θρησκεία» στο ισχύον Σύνταγμα, με τον οποίο απλώς αναγνωρίζεται ο ρόλος και η συμβολή της ορθοδοξίας στη διαμόρφωση και διατήρηση της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης, χωρίς να δικαιολογούνται ταυτόχρονα τυχόν φαινόμενα διακρίσεων σε βάρος μελών άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων. Είναι δυνατό να υποστηριχθεί ωστόσο ότι με την παραδοχή εκ μέρους του Α.Π. ότι ο ιστορικός ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας καθιστά θεμιτή μια ιδιαίτερη φροντίδα του κράτους για αυτήν, προσδίδει στον όρο επικρατούσα θρησκεία και κανονιστικό περιεχόμενο²⁵³. Δέχεται έστω και εμμέσως ο Α.Π. ότι το Σύνταγμα δεν είναι δυνατό να παρουσιάζει απλώς στατιστικά στοιχεία καθώς όλες οι διατάξεις του διαθέτουν κανονιστική ισχύ. Κρίσιμο είναι να τονισθεί ότι η κανονιστική ισχύς του Συντάγματος αναφορικά με τη συγκεκριμένη διάταξη αφορά μόνο στο οργανωτικό σκέλος των σχέσεων της Πολιτείας με την Εκκλησία και όχι στο πεδίο της αντιμετώπισης των πολιτών από τις δημόσιες αρχές²⁵⁴. Συνεπώς το όποιο κανονιστικό περιεχόμενο του όρου επικρατούσα θρησκεία, δεν φτάνει μέχρι την αναγόρευση της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως «επίσημης» θρησκείας του κράτους.

Ορισμένοι στη θεωρία προτείνουν, ως λύση των ερμηνευτικών δυσχερειών τη θέση υπό του άρθρου 3 Σ μιας ερμηνευτικής δήλωσης σε ενδεχόμενη συνταγματική αναθεώρηση. Η ερμηνευτική αυτή δήλωση θα έχει τέτοιο περιεχόμενο ούτως ώστε να αναδεικνύεται ο αμιγώς διακηρυκτικός

²⁵¹ Π.Δ.ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά Δικαιώματα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012, σ.387.

²⁵² Βλ. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2000, σ.98.

²⁵³ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.68.

²⁵⁴ Γ.Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Η θρησκευτική ελευθερία στη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2010, σ.69.

χαρακτήρας του όρου «επικρατούσα θρησκεία», ως η θρησκεία που πρεσβεύει η συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού λαού ενώ ταυτόχρονα θα αποσαφηνίζει ότι η εν λόγω αναφορά δεν επιτρέπεται να δικαιολογήσει περιορισμούς στο δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία ούτε τη λήψη μέτρων θρησκευτικού χρωματισμού του κράτους²⁵⁵.

²⁵⁵ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.39.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ 1850 ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΤΟΥ 1928.

Ένα ακόμη ζήτημα θρησκευτικής υφής που ανακύπτει από την ανάγνωση της παραγράφου 1 του άρθρου 3 Σ, είναι το εάν ο συντακτικός νομοθέτης είχε τη βούληση να περιβάλλει με ιδιαίτερη συνταγματική προστασία το σύνολο των διατάξεων και των Όρων του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου του 1850 και της Πατριαρχικής και Συνοδικής Πράξης του 1928. Στο άρθρο 3 παράγραφος 1, εδάφιο β Σ αναφέρεται ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος είναι αυτοκέφαλη και διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτήν και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας (Ν. 590/1977) «τηρουμένων των διατάξεων του Πατριαρχικού και Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου του έτους 1850 και της Συνοδικής Πράξεως της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1928»²⁵⁶. Η διατύπωση αυτή, καινοτομία²⁵⁷ του Συντάγματος του 1975, καθιερώνει το αυτοκέφαλο και αυτοδιοίκητο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος²⁵⁸. Αυτό δεν είναι απόλυτα ακριβές και κατά τα δύο σκέλη του²⁵⁹.

²⁵⁶ Στο Σύνταγμα της Ελλάδος γίνεται μνεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου διότι αν και εδρεύει εκτός της ελληνικής επικράτειας, είναι ο πρώτος Θρόνος της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας η οποία αναγνωρίζεται από το Σύνταγμα ως η «επικρατούσα» θρησκεία στην Ελλάδα. Επίσης εντός της ελληνικής επικράτειας βρίσκονται και άλλες εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες, οι οποίες υπάγονται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Βλ. (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.391.

²⁵⁷ Είναι η πρώτη φορά που τα δύο αυτά Πατριαρχικά κείμενα κατοχυρώνονται συνταγματικά (ανεξαρτήτως του εύρους τη κατοχύρωσης αυτής). Ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος αναγνωρίζει τη συμβολή του τότε Αρχιεπισκόπου Αθηνών Σεραφείμ για να συμπεριλάβει η διάταξη του άρθρου 3 Σ την αναφορά αυτή. Βλ. (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.394.

²⁵⁸ Α.Ι.ΤΑΧΟΥ, *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2008, σ.354. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σ.279.

²⁵⁹ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.103.

1. Το αυτοκέφαλο και αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Διάταξη η οποία να κάνει αναφορά στο ζήτημα της αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας της Ελλάδος απαντάται για πρώτη φορά από τα Συντάγματα του νεότερου ελληνικού κράτους, στο Σύνταγμα του 1844 και ειδικότερα στο άρθρο 2²⁶⁰. Το άρθρο αυτό περιείχε διάταξη η οποία ανέφερε ότι: « η Εκκλησία της Ελλάδος είναι αυτοκέφαλος ενεργούσα ανεξαρτήτως πάσης άλλης Εκκλησίας τα κυριαρχικά αυτής δικαιώματα»²⁶¹. Η ίδια διατύπωση επαναλήφθηκε και στα Συντάγματα²⁶² του 1864, 1911²⁶³, 1925, 1927 και 1952 καθώς και στα Συνταγματικά κείμενα του 1968 και 1973²⁶⁴. Η Ιερά Σύνοδος που αναφέρεται στην ανωτέρω διάταξη, είναι εκείνη που υφίστατο το 1844. Στο Σύνταγμα του 1975, καθιερώνεται για πρώτη φορά το δυαδικό σύστημα διοίκησης της Εκκλησίας της Ελλάδος και καθίσταται υποχρεωτική η ύπαρξη της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας και της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου τα οποία αναγνωρίζονται ως κεντρικά συλλογικά διοικητικά όργανα του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου που ονομάζεται Εκκλησία της Ελλάδος²⁶⁵.

Στο Σύνταγμα του 1975 αναφέρεται ότι η Εκκλησία της Ελλάδος είναι αυτοκέφαλη, έχει δηλαδή ως τοπική Εκκλησία διοικητική αυτοτέλεια ή αυτονομία. Η συνταγματική κατοχύρωση του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδος έχει μεγάλη σημασία καθώς κάθε πράξη της Πολιτείας ή τρίτων δρώντων ή άλλης Εκκλησίας η οποία θίγει το αυτοκέφαλο είναι

²⁶⁰ Α.ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972, σ. 111.

²⁶¹ Α.Α. ΤΣΑΓΚΑΡΗ, *Η ιστορία και το νομικό πλαίσιο της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2001, σ. 314.

²⁶² Α.ΣΒΩΛΟΥ, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972, σ. 127-208.

²⁶³ Ο Σαρίπολος υπό το κράτος του Συντάγματος του 1911, αναφέρει ότι τη διοικητική ανεξαρτησία της ελλαδικής Εκκλησίας την οποία εξασφαλίζει το συνταγματικά κατοχυρωμένο αυτοκέφαλο, είχε εισηγηθεί ο Κοραΐς από το 1821. Ο Κοραΐς υποστήριζε ότι ο κλήρος στην Ελλάδα δεν πρέπει να έχει ως επικεφαλής τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καθώς εκείνος βρισκόταν ακόμη υποτελής των Οθωμανών αλλά χρειάζεται να διοικείται από σύνοδο ιερέων η οποία να εκλέγεται από κληρικούς και λαϊκούς. Βλ. Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, 1923, σ. 313.

²⁶⁴ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2004, σ. 290.

²⁶⁵ Α.Α. ΤΣΑΓΚΑΡΗ, *Η ιστορία και το νομικό πλαίσιο της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2001, σ. 315.

αντισυνταγματική. Το αυτοκέφαλο υπάρχει τόσο έναντι του Οικουμενικού Πατριαρχείου όσο και έναντι των λοιπών αυτοκεφάλων ορθοδόξων Εκκλησιών και δε δύναται να συσχετισθεί με την υπάρχουσα πνευματική ενότητα μεταξύ αυτών²⁶⁶.

Στην απόφαση 507/1987 το Γ' τμήμα του ΣτΕ δέχθηκε ότι το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος σημαίνει ότι αυτή διαθέτει αυτοδιοίκηση και εξουσία να αποφασίζει για τις υποθέσεις της με δικά της όργανα, τα οποία συγκροτούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα, ο Καταστατικός της Χάρτης ή τυπικός νόμος²⁶⁷. Προκειμένου να δοθεί μια όσο το δυνατό πιο πλήρης εικόνα για το πώς αντιλαμβάνεται το ΣτΕ το περιεχόμενο του όρου «αυτοκέφαλο» κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν επιγραμματικά και μερικές ακόμη αποφάσεις. Επί παραδείγματι, στην απόφαση 1476/1975 η Ολομέλεια του ΣτΕ, έκρινε ότι το τότε ισχύον άρθρο 1 του Ν.Δ. 284/1974, το οποίο αναφερόταν σε θέματα διοίκησης και διαχείρισης των μη ενοριακών ναών των κοιμητηρίων από τους Δήμους και τις Κοινότητες δεν παραβίαζε το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Αντίστοιχα, η ΣτΕ 2715/1984 Τμ. Γ', ότι η ρύθμιση από το νομοθέτη κατά διαφοροποίηση του μισθολογίου των εφημερίων δε θίγει το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας διότι δεν αποτελεί δογματικό ζήτημα ούτε συνεπάγεται μεταβολή βασικού διοικητικού θεσμού αυτής. Στην ίδια απόφαση το Ανώτατο Δικαστήριο, έκρινε ότι η αυτοδιοίκηση της Εκκλησίας περιλαμβάνει την εξουσία να αποφασίζει για τις υποθέσεις της με τα όργανα της και να διοικείται από τη Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας και τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο μέσα στα πλαίσια των γενικών κανόνων που θεσπίζει ελεύθερα ο νομοθέτης ο οποίος δε μπορεί να προβεί σε θεμελιώδη μεταβολή των βασικών διοικητικών θεσμών που έχουν καθιερωθεί πάγια στην οργάνωση και λειτουργία της. Η αφαίρεση προσκυνημάτων στα Κήθουρα από την Εκκλησία που έλαβε χώρα με το Π.Δ. 272/1985 κρίθηκε στην ΣτΕ 1956/1986, Τμ. Γ' ότι δεν παραβιάζει το αυτοδιοίκητο αφού εκείνα δεν

²⁶⁶ Κ.Α.ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 1986, σ. 178.

²⁶⁷ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2004, σ.290.

αποτελούσαν εκκλησιαστική περιουσία²⁶⁸. Ειδικότερα στην απόφαση αναφέρεται ότι: «Ως προς το α` σκέλος του λόγου ακυρώσεως αυτού παρατηρώ τα εξής: Εφόσον, σύμφωνα με όσα έχουν ήδη εκτεθεί, οι περιουσίες των τριών προσκυνημάτων δεν αποτελούν εκκλησιαστική περιουσία, δεν μπορεί να γίνει λόγος για παραβίαση του εκ του Συντάγματος απορρέοντος αυτοδιοίκητου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Άλλωστε η νομολογία του ΣτΕ έχει κρίνει ότι νομοθετικές ρυθμίσεις με περιεχόμενο ανάλογο με την επίδικη, δεν παραβιάζουν τις διατάξεις του αρθρ. 3 του Συντάγματος και αν ακόμα θεωρηθούν ότι είναι αντίθετες με το ΜΑ` Αποστολικό Κανόνα ο οποίος ορίζει ότι ο Επίσκοπος "έχει την εξουσίαν των της Εκκλησίας πραγμάτων", δεδομένου ότι το θέμα που ρυθμίζουν είναι αποκλειστικά διοικητικής φύσεως και μη θεμελιώδες, δυνάμενο κατά συνέπεια, να ρυθμίζεται ελεύθερα από το νομοθέτη (Ολομ. ΣτΕ 1269-70/77, 2037/79). Θα μπορούσε όμως να υποστηριχθεί η άποψη ότι η αποξένωση του Επισκόπου από τη διοίκηση των προσκυνημάτων είναι αντίθετη όχι με την αυτοδιοίκηση της εκκλησίας αλλά με τη συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία της λατρείας (άρθρο 13 Σ) στην οποία -δημόσια λατρεία-έχουν περιέλθει από πολλών ετών τα προσκυνήματα, αυτά (πρβλ. Ολομ. ΣτΕ 3345/75). Για το λόγο αυτό η απόρριψη του α` σκέλους του σχετικού με το προκείμενο λόγου ακυρώσεως πρέπει να γίνει δεκτή με επιφύλαξη».

Το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος το οποίο ανακηρύχτηκε με τον Πατριαρχικό Τόμο της 29 Ιουνίου 1850²⁶⁹, καθώς μόνο το Οικουμενικό Πατριαρχείο έχει την αρμοδιότητα να παραχωρεί το αυτοκέφαλο των τοπικών Εκκλησιών, γίνεται σεβαστό και στο Σύνταγμα του 1975.

Η Εκκλησία της Ελλάδος είναι ωστόσο εν μέρει μόνο αυτοκέφαλη το έτερο τμήμα της, εκείνο των Μητροπόλεων των κοινώς λεγόμενων «Νέων Χωρών»,

²⁶⁸ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.290.

²⁶⁹Ο Πατριαρχικός Τόμος επικυρώθηκε με το Διάταγμα της 23 Ιουλίου 1850 ως πράξη νομικού προσώπου δημοσίου διεθνούς δικαίου εξωκρατικού όπως είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο και σύμφωνα με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου. Βλ. Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.291.

των εκκλησιαστικών δηλαδή επαρχιών που προσαρτήθηκαν στην ελληνική επικράτεια μετά το 1912-1913, στις οποίες περιλαμβάνεται μέρος της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θράκης και των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου, εξακολουθεί να ανήκει στην κανονική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου²⁷⁰. Όσον αφορά το τμήμα εκείνο της Εκκλησίας της Ελλάδος που περιλαμβάνει τις Ιερές Μητροπόλεις που ανήκουν στην άμεση διοίκηση αυτής, δεν είναι δυνατό να αρθεί παρά μόνο με τροποποίηση του Συντάγματος (άρθρο 3 παρ.1), ακόμα κι αν αρθεί με κοινή συμφωνία της Εκκλησίας της Ελλάδος και του Οικουμενικού Πατριαρχείου²⁷¹.

Ο όρος «αυτοκέφαλο» εμπεριέχει²⁷² τη δυνατότητα της Εκκλησίας της Ελλάδος να ρυθμίζει ελεύθερα τα εσωτερικά της ζητήματα²⁷³. Για παράδειγμα έχει την αρμοδιότητα να εκλέγει και να χειροτονεί αρχιερείς, να διαποιμαίνει τις Ιερές Μητροπόλεις που ανήκουν στην άμεση διοίκηση της, να καθορίζει τον αριθμό των επισκόπων ή των μητροπόλεων όπως και το όνομα αυτών. Έχει την εξουσία να χειροτονεί ιερείς και διακόνους, να διοικεί τις Ιερές Μονές, να φροντίζει για την ευταξία και την εκπαίδευση του ιερού κλήρου, να επιβάλλει πειθαρχικές και πνευματικές ποινές στα μέλη της σύμφωνα με τους νόμους του κράτους, τις κανονιστικές πράξεις που η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας και η Διαρκής Ιερά Σύνοδος εκδίδει και κατά το εσωτερικό της δίκαιο (ιεροί κανόνες και ιερά παράδοση).

Ο Τσάτσος αντιλαμβάνεται την έννοια της αυτοκεφαλίας ως τη διοικητική ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδος, έναντι άλλων Ορθοδόξων Εκκλησιών. Εμμέσως βεβαίως προσδιορίζεται και η σχέση Εκκλησίας και Πολιτείας καθώς ο νομοθέτης δεν επιτρέπει στην Εκκλησία της Ελλάδος να

²⁷⁰ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2016,σ.104.

²⁷¹ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.291.

²⁷² Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.2901

²⁷³ Εξυπακούεται η μη δυνατότητα επέμβασης άλλης Εκκλησίας στη Διοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδος. Βλ. Θ.Ι.ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, σε Τιμητικό Τόμο Αθω Γ. Τσούτσου, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1991 σ.406.

καταργήσει την αυτοκεφαλία της και να υπαχθεί στη δικαιοδοσία άλλης Εκκλησίας²⁷⁴.

Όσον αφορά στο αυτοδιοίκητο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος, αυτό, μολονότι δεν αναφέρεται ρητά στο κείμενο του Συντάγματος, αναφέρεται στο άρθρο 1 παράγραφος 2 του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας (Ν.590/1977) της Ελλάδος όπου αναγράφεται ότι: «*Η Εκκλησία της Ελλάδος είναι αυτοκέφαλος, αυτοδιοικείται δε, εν τω πλαισίου των περί θρησκείας άρθρων του Συντάγματος, διά των εν ενεργεία Μητροπολιτών αυτής*». Πραγματώνει δηλαδή η ανωτέρω διάταξη του Κ.Χ. μια αντανάκλαση και καθιέρωση και στην πολιτειακή νομοθεσία του συνοδικού συστήματος διοικήσεως του εκκλησιαστικού οργανισμού. Το συνοδικό σύστημα διοικήσεως προβλέπεται στους Ιερούς Κανόνες και πιο συγκεκριμένα στον Κανόνα 6' της Α' Οικουμενικής Συνόδου όπου ορίζεται ότι η Εκκλησία διοικείται με βάση την αρχή «*κρατείτω η των πλειόνων ψήφος*»²⁷⁵. Ο προεδρεύων στα συλλογικά όργανα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, έχει και αυτός μια μόνο ψήφο διότι είναι απλώς *primus inter pares*.

Απορρέει από τη θρησκευτική ελευθερία, ως αναγκαία συνέπεια της ελευθερίας άσκησης της λατρείας, τελεί υπό τους όρους που ορίζει το ίδιο το Σύνταγμα και οι οποίοι έχουν την ιστορική τους εξήγηση. Διοικείται δηλαδή η Εκκλησία της Ελλάδος στο σύνολό της από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία και μόνο Αρχιερέων της και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο η οποία συγκροτείται με βάση τις διατάξεις των δύο Πατριαρχικών και Συνοδικών Πράξεων του 1850 και του 1928 πράγμα που σημαίνει κυρίως την ισότιμη συμμετοχή στο όργανο αυτό των Ιεραρχών, των Μητροπολιτών του Οικουμενικού Θρόνου, κατά τις λεπτομερείς διατάξεις του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας²⁷⁶.

²⁷⁴ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.595.

²⁷⁵ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.133.

²⁷⁶ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.104.

Αποκλείεται δηλαδή με την κατοχύρωση του αυτοδιοίκητου της Εκκλησίας της Ελλάδος η δυνατότητα συγκρότησης «αριστίνδην Συνόδων»²⁷⁷.

Υφίσταται επίσης και η άποψη ότι πέραν του άρθρου 13 Σ όπου το αυτοδιοίκητο θεμελιώνεται στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι για θρησκευτικούς σκοπούς, ερείδεται και στο άρθρο 3 παρ. 1 Σ με την έννοια της συγκρότησης της Ιεράς Συνόδου από το σύνολο των εν ενεργεία Αρχιερέων²⁷⁸. Όσον αφορά στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι για θρησκευτικούς σκοπούς, αυτή χρειάζεται να θεωρηθεί για την ταυτότητα του νομικού λόγου ότι εκτείνεται πέρα από τα θρησκευτικά σωματεία του ιδιωτικού δικαίου, έστω δηλαδή ότι ο νομοθέτης επέλεξε να δώσει σε μια εκκλησία είτε πρόκειται για την ορθόδοξη είτε άλλη τη μορφή του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου. Έτσι κάθε εκκλησία έχει το δικαίωμα να αυτοδιοικείται με βάση τους κανόνες και τις παραδόσεις της και ο κοινός νομοθέτης δε δύναται να προχωρήσει έως τη θεμελιώδη, μεταβολή βασικών διοικητικών θεσμών αυτής. Ειδάλλως θα ήταν αντίθετη στο Σύνταγμα (άρθρο 13 παρ. 1 εδ. α') η οργάνωση με τη μορφή Ν.Π.Δ.Δ.²⁷⁹.

Όσον αφορά στο ποιοι λογίζονται εν ενεργεία Αρχιερείς, το Σύνταγμα δεν προσδιορίζει κάτι σχετικά. Το άρθρο 3 παρ. 1 του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος, αναγνωρίζει ως εν ενεργεία Αρχιερείς εκείνους που διαποιμούν Ιερά Μητρόπολη της Εκκλησίας της Ελλάδος οι οποίοι έχουν κατά το Σύνταγμα, αποφασιστική στη διοίκηση της Εκκλησίας συμμετοχή. Αυτό σημαίνει ότι αποκλείονται οι σχολάζοντες εκείνοι δηλαδή που απομακρύνθηκαν από τη διαποίμανση κάποιας μητρόπολης για οποιοδήποτε

²⁷⁷Θ.Ι.ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, σε Τιμητικό Τόμο Άθω Γ. Τσούτσου, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1991 σ.403. Φ.Κ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Είναι συνταγματικά ανεκτός ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας με τυπικό νόμο;*, ΔκΠ – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας,1988,σ.112. Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.40. Α.Α. ΤΣΑΓΚΑΡΗ, *Η ιστορία και το νομικό πλαίσιο της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2001,σ.315. Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη,2006,σ.279.

²⁷⁸ Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη,2006,σ.279.

²⁷⁹ Κ.Χ.ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη,2006,σ.279.

λόγο. Αποκλείονται, επίσης οι εν ενεργεία πιτουλάριοι μητροπολίτες²⁸⁰ και επίσκοποι και οι βοηθοί επίσκοποι οι οποίοι υπάγοντα στην Ιερά σε κάποια εν ενεργεία Ιερά Μητρόπολη καθώς αυτοί δεν είναι εν ενεργεία Αρχιερείς αλλά υπόκεινται σε εν ενεργεία αρχιερείς στους οποίους έχουν τοποθετηθεί και εκτελούν κατά νόμο τα καθήκοντα που αυτοί με τους αναθέτουν²⁸¹. Οι εν ενεργεία πιτουλάριοι επίσκοποι μη διαθέτοντας δική τους επαρχία για διαποίμανση, είναι αρχιερείς οι οποίοι δε δύνανται να συμμετέχουν στη διοίκηση του νομικού προσώπου της Εκκλησίας και δεν έχουν την ιδιότητα του υπαλλήλου Ν.Π.Δ.Δ. όπως έκρινε το ΣτΕ Ολ. 2256/1977. Όσον αφορά στο Σύνταγμα, η διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 3, δεν αποκλείει το ενδεχόμενο ο Καταστατικός Χάρτης να προβλέπει το δικαίωμα συμμετοχής στην Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας σχολαζόντων μητροπολιτών, πιτουλάριων μητροπολιτών και επισκόπων καθώς και βοηθών επισκόπων με συμβουλευτική γνώμη²⁸².

2. Ο Τόμος του 1850 και η Πράξη του 1928 γενικά.

Ο Πατριαρχικός και Συνοδικός Τόμος του 1850 του οποίου έπονται οι Νόμοι Σ' και ΣΑ'/1852, οι ανάλογοι Τόμοι του 1866 και 1882 και η Πατριαρχική και Συνοδική Πράξη του 1928 που μεταφέρθηκε στην εσωτερική έννομη τάξη με το Νόμο 3615/1928, αποτελούν θεμελιώδη νομοθετήματα που συμμετέχουν

²⁸⁰ Αναφορικά με τη συμμετοχή πιτουλάριων αρχιερέων στην Ιερά Σύνοδο, ο Μαρίνος υποστηρίζει ότι αυτή είναι αντικανονική και επομένως νόμος της Πολιτείας ο οποίος θα όριζε το αντίθετο θα προσέβαλλε θεμελιώδεις δογματικούς κανόνες. Δηλαδή τους κανόνες που διέπουν το μυστήριο της χειροτονίας και οριοθετούν την θέση του επισκόπου μέσα στην Εκκλησία, ορίζοντας ότι ο επίσκοπος πρέπει να διαθέτει επαρχία. Συνεπώς ένας τέτοιος νόμος θα ήταν αντισυνταγματικός αφού θα προσέκρουε στην ελευθερία της αυτοδιοίκησης των θρησκευτικών κοινοτήτων αλλά και στους Ιερούς Κανόνες. Υπό το κράτος του Συντάγματος του 1975, εκδόθηκαν αποφάσεις του ΣτΕ όπου κρίνεται ότι ο πιτουλάριος επίσκοπος στερείται ποιμνίου και άρα στερείται οποιασδήποτε διοικητικής εξουσίας και αρμοδιότητας και δε δύνανται να συμμετέχει στη Σύνοδο (ΣτΕ 4470/1976,2255-2258/1977,2260/1977 και 818/1971) Βλ. Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήναι,1984,σ.70.

²⁸¹ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗΣ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.294.

²⁸² Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗΣ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.294.

στη σύνθεση του πλαισίου εντός του οποίου λειτουργεί η Εκκλησία της Ελλάδος²⁸³.

Η έκδοση Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου του 1850, υπήρξε καρπός της Μεγάλης Συνόδου που συνεκλήθη στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, κατόπιν της αποστολής επίσημου γράμματος που η ελληνική κυβέρνηση απέστειλε στο Πατριαρχείο με συνημμένη αίτηση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος με την οποία ζητούσε από το Πατριαρχείο τη σύσταση Συνόδου στην Ελλάδα²⁸⁴. Η Σύνοδος προεδρεύοντας του Οικουμενικού Πατριάρχη Ανθίμου του Δ', άρχισε τις εργασίες της στις 16 Ιουνίου 1850 και τις ολοκλήρωσε στις 29 Ιουνίου 1850, με την έκδοση του Συνοδικού Τόμου με τον οποίο η Εκκλησία της Ελλάδος ανακηρύχθηκε *ex nunc* - χωρίς δηλαδή αναδρομική αναγνώριση²⁸⁵ (δεν αναγνωρίσθηκε²⁸⁶ απλώς) κανονικώς αυτοκέφαλη²⁸⁷ υπό όρους οι οποίοι εξασφάλιζαν την κανονική ενότητα της με τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία και τις λοιπές Ορθόδοξες Εκκλησίες²⁸⁸. Το κείμενο του Τόμου είναι διαρθρωμένο σε ένα εισαγωγικό τμήμα το οποίο αναφέρεται στη σημασία της ενότητας για την Ορθόδοξη Εκκλησία, σε ένα κύριο μέρος όπου περιλαμβάνονται οι επτά όροι υπό τους οποίους το Οικουμενικό Πατριαρχείο κήρυξε αυτοκέφαλη την Εκκλησία της Ελλάδος και ένα επίλογο ο οποίος περιέχει ευχές²⁸⁹.

Ο Α' όρος του Τόμου καθιέρωσε, για πρώτη φορά στην ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας ένα νέο θεσμό. Επρόκειτο για το θεσμό μιας Διαρκούς Συνόδου που θα διοικούσε την Εκκλησία. Πρόεδρος κατά τον Α' όρο της

²⁸³ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.63.

²⁸⁴ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα,2010,σ.198-199.

²⁸⁵ Σ.Ν.ΤΡΩΪΑΝΟΥ-Χ.Γ.ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκκλησία και Πολιτεία- Οι σχέσεις τους κατά το 19ο αιώνα*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,1999,σ.118.

²⁸⁶ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδέλφειας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης,1984, σ.394.

²⁸⁷ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Εκκλησία και Δίκαιον (Θεωρία και Νομολογία)*, Αθήνα, εκδ.: Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος,2000,σ.185.

²⁸⁸ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα,2010,σ.199.

²⁸⁹ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα,2010,σ.200.

Συνόδου αυτής θα ήταν μονίμως ο εκάστοτε Μητροπολίτης Αθηνών. Με τη διατύπωση αυτή το Πατριαρχείο κατέστησε «πρώτο» της Εκκλησίας της Ελλάδος τη Σύνοδο και όχι κάποιο πρόσωπο. Σε συνάφεια τελεί και ο Δ' όρος του Τόμου οποίος όριζε ότι οι Αρχιερείς στην Ελλάδα θα μνημονεύουν τη Σύνοδο της Εκκλησίας και όχι τον πρόεδρο αυτής που θα είναι «primus inter pares» ενώ ο πρόεδρος της Συνόδου θα μνημονεύει «πάσα *Επισκοπή Ορθοδόξων*»²⁹⁰. Ο όρος Ε' όριζε ότι η Εκκλησία της Ελλάδος θα λαμβάνει το Άγιο Μύρο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο²⁹¹. Στο Γ' όρο του Τόμου ορίζεται ότι: « *η Ιερά Σύνοδος χορηγή τας προς χειροτονίαν Αρχιερέων απαιτούμενας κανονικάς εκδόσεις*». Θα είχε δηλαδή τη δυνατότητα να χειροτονεύει Αρχιερείς. Σύμφωνα με τον όρο ΣΤ', η Εκκλησία της Ελλάδος θα είχε την εξουσία να αποφασίζει με συνοδικές πράξεις για τα ζητήματα που αφορούν στην εσωτερική εκκλησιαστική διοίκηση²⁹². Τέλος, ο Ζ' όρος όριζε ότι για όσα ζητήματα θα υπήρχε ανάγκη κοινής αντιμετώπισης, η Εκκλησία της Ελλάδος όφειλε να τα αναφέρει στο Οικουμενικό Πατριαρχείο²⁹³.

Η Εκκλησία της Ελλάδος είναι εν μέρει μόνο αυτοκέφαλη²⁹⁴. Η γενίκευση που γίνεται στο κείμενο του άρθρου 3 Σ. οφείλεται σε παραδρομή²⁹⁵ γιατί δεν ελήφθη υπόψη ότι ένα έτερο τμήμα της, εξακολουθεί να ανήκει στην κανονική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου²⁹⁶. Πρόκειται για τις Μητροπόλεις των, κατά το κοινώς λεγόμενων, «Νέων Χωρών», των εκκλησιαστικών δηλαδή επαρχιών που προσαρτήθηκαν στην ελληνική επικράτεια μετά το 1912-1913, στις οποίες περιλαμβάνεται μέρος της Ηπείρου, της Μακεδονίας,

²⁹⁰ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.204.

²⁹¹ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.395.

²⁹² Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.206.

²⁹³ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.207.

²⁹⁴ Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.596.

²⁹⁵ Σ.Ν.ΤΡΩΪΑΝΟΥ, *Η επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ-Γ.Δ.ΠΑΠΑΘΩΜΑ, *Πολιτεία, Ορθόδοξη Εκκλησία και Θρησκευάματα στην Ελλάδα*, Κατερίνη, εκδ.: Επέκταση, 2006, σ.33.

²⁹⁶ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.104.

της Θράκης και των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου. Τη διοίκηση των εκκλησιαστικών αυτών επαρχιών το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης ανέθεσε «επιτροπικώς» και υπό όρους στην Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος με την Πατριαρχική και Συνοδική Πράξη της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1928²⁹⁷.

Η Πράξη αναφέρει στην εισαγωγή της τη ευθύνη της Εκκλησίας, ανταποκρινόμενη στις ανάγκες και τις συνθήκες που αναφύονται, να διαφυλάττει την κανονική τάξη και την οικονομία στη διοίκηση της Εκκλησίας. Στη συνέχεια το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραδέχεται την αδυναμία του διοικήσει στο εξής τις εκκλησιαστικές επαρχίες των λεγομένων «Νέων Χωρών» αναφέροντας ότι: « *κατάδηλον εγένετο ότι δια την επελθούσαν πολιτικήν μεταβολήν των κατ' αυτάς (ημέρας) ουκ άμοιρος δυσχερειών και ανωμαλιών ποικίλων ην εφεξής η άμεσος αυτών παρά του Αγιωτάτου τούτου Θρόνου ως πρότερον διακυβέρνησις*». Ενώ αναφερόμενο στον τρόπο διοίκησης των επαρχιών αυτών το Πατριαρχείο δηλώνει ότι: « *τηρουμένου του επί των Επαρχιών τούτων ανωτάτου κανονικού δικαιώματος του Αγιωτάτου Πατριαρχικού Οικουμενικού Θρόνου, η διοίκησις... διεξάγεται εφεξής επιτροπικώς υπό της πεφιλημένης Αγιωτάτης αδελφής Εκκλησίας της Ελλάδος, προφρόνως αποδεξαμένης*»²⁹⁸. Από το ίδιο το κείμενο της Πράξης καθίσταται σαφές ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο εξακολουθεί να κατέχει ως κανονικό έδαφος τις Νέες Χώρες και μπορεί εάν και όποτε θελήσει να τις υπαγάγει ξανά υπό τη διοίκηση του. Η παραπάνω διατύπωση τελεί σε συνάφεια με τη χρήση του όρου «επιτροπικώς»²⁹⁹. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο με τη χρήση της λέξης αυτής ήθελε να δηλώσει το στοιχείο της προσωρινότητας που θα χαρακτήριζε την παραχώρηση της διοίκησης των

²⁹⁷Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Ιδιαίτερα Εκκλησιαστικά Καθεστώτα στην Ελληνική Επικράτεια*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ.14.

²⁹⁸ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.284-285.

²⁹⁹ Η εκκλησία της Ελλάδος με Υπόμνημα της την 12^η Ιουνίου 1928, θεωρεί τον όρο *επιτροπικώς* ως παροχή πληρεξουσιότητας από το Πατριαρχείο, για την αντιπροσώπευση του σε ορισμένη περιοχή. Η Πράξη του 1928 παραχώρησε στην Εκκλησία της Ελλάδος τη νομή των Νέων Χωρών και όχι την πλήρη εκκλησιαστική δικαιοδοσία και το Πατριαρχείο διατήρησε υψηλά δικαιώματα εντός των επαρχιών αυτών. Βλ. Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.286-287.

εκκλησιαστικών επαρχιών των Νέων Χωρών στην Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος³⁰⁰.

Σύμφωνα με την Πράξη, η διοίκηση των εκκλησιαστικών επαρχιών των Νέων Χωρών, παραχωρήθηκε στην Εκκλησία της Ελλάδος υπό δέκα ρητούς όρους³⁰¹. Ο Α' όρος αναφέρει ότι όλες οι επαρχίες του Οικουμενικού Θρόνου που βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια θα υπάγονται στο εξής στην άμεση διακυβέρνηση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος και θα εφαρμόζεται και σε αυτές το σύστημα διοίκησης που τυγχάνει εφαρμογής στις Μητροπόλεις της Παλαιάς Ελλάδας. Εξαιρέση θα αποτελούσε η Εκκλησία της Κρήτης η οποία θα διοικείτο βάσει του καθεστώτος της αυτονομίας στο οποίο ήδη τελούσε³⁰². Στο Β' όρο, υπήρχε πρόβλεψη σύμφωνα με την οποία, η Ιερά Σύνοδος των Αθηνών αποτελεί και για τους Μητροπολίτες των Νέων Χωρών την κεντρική και ανωτάτη εκκλησιαστική αρχή, στην οποία θα μετείχαν κατ' ίσο αριθμό προς τους Επισκόπους της Παλαιάς Ελλάδος και κατά τα πρεσβεία της χειροτονίας³⁰³. Από τον Δ' όρο προκύπτει ότι η συμμετοχή των Αρχιερέων στη Σύνοδο είναι υποχρεωτική³⁰⁴ και οι όποιες αποφάσεις στις οποίες θα καταλήγει η Σύνοδος θα είναι δεσμευτικές και για τις εκκλησιαστικές επαρχίες της Παλαιάς Ελλάδας και για όσες ανήκουν στο κλίμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου³⁰⁵. Ο Γ' όρος ορίζει ότι, είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των Επισκόπων των Νέων Χωρών στο Διοικητικό Συμβούλιο του Γενικού

³⁰⁰ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.285.

³⁰¹ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.395.

³⁰² Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.288.

³⁰³ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.393.

³⁰⁴ Στον όρο αυτό δεν αναφέρεται η συμμετοχή στη Διαρκή Ιερά Σύνοδο. Αυτή κρίνεται αυτονόητη καθώς οι Μητροπολίτες των Νέων Χωρών συμμετέχουν στο μείζον που είναι η Ι.Σ.Ι., ούτως ώστε θα πρέπει να συμμετέχουν και στο έλασσον που είναι η Διαρκής Ιερά Σύνοδος. Βλ. Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.288.

³⁰⁵ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.289.

Εκκλησιαστικού Ταμείου και του Εποπτικού Συμβουλίου Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης. Στον Ε' όρο ρυθμίζεται ο τρόπος εκλογής των Μητροπολιτών στις Νέα Χώρες, η οποία θα γίνεται σύμφωνα με το σύστημα της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος, με βάση κατάλογο εκλέξιμων που θα καταρτίζεται από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος και θα εγκρίνεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο³⁰⁶. Οι αρχιερατικές μεταθέσεις απαγορεύονται³⁰⁷. Με τον ΣΤ' όρο ορίσθηκε ότι οι Αρχιερείς των Νέων Χωρών θα υπάγονται στη δικαιοδοσία των δικαστηρίων της Εκκλησίας της Ελλάδος, έχοντας παράλληλα το δικαίωμα του εκκλήτου ενώπιον του Οικουμενικού Πατριάρχη. Η υποχρέωση αναγγελίας χηρείας Μητροπολιτικού θρόνου στις Νέες Χώρες, πλήρωσης αυτών και χειροτονίας Αρχιερέων στον Οικουμενικό Πατριάρχη από τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών θεσπίσθηκε με τον Ζ' όρο³⁰⁸, καθώς και η υποχρέωση ανακοίνωσης στον Πατριάρχη της πρόσκλησης των Αρχιερέων του κλίματος του για συμμετοχή στα δυο συλλογικά όργανα της Εκκλησίας της Ελλάδος, στα οποία συμμετέχουν υποχρεωτικά. Κατά τα οριζόμενα στον Η' όρο, οι Μητροπολίτες των Νέων Χωρών υποχρεούνται να αποστέλλουν στον Πατριάρχη εκθέσεις³⁰⁹ για τις επαρχίες τους δια μέσου της Ι. Συνόδου ενώ υποχρεούνται να μνημονεύουν τον Οικουμενικό Πατριάρχη όπως ο Θ' όρος ορίζει³¹⁰. Τέλος, με τον Ι' όρο εξασφαλίζονται τα κανονικά δικαιώματα του

³⁰⁶ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.396.

³⁰⁷ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.289.

³⁰⁸ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.396.

³⁰⁹ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.396.

³¹⁰ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης, 1984, σ.396

Πατριάρχη στις Πατριαρχικές και Σταυροπηγιακές Μονές που βρίσκονται στην Ελλάδα οι οποίες θα τον μνημονεύουν³¹¹.

3. Οι επιμέρους απόψεις επί του ζητήματος.

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της πρώτης θεωρίας που επιχειρεί να επιλύσει το ζήτημα, εάν η μετοχή «τηρουμένων», θεωρηθεί ότι εξαρτάται από το ρήμα «διοικείται», τότε και τα δύο πατριαρχικά κείμενα υιοθετούνται στο σύνολό τους από το Σύνταγμα, οπότε στην περίπτωση αυτή, αποκτά συνταγματική ισχύ και η επιταγή του Τόμου του 1850 σύμφωνα με την οποία η Εκκλησία διοικείται ελεύθερα και ακώλυτα από κάθε κοσμική επέμβαση³¹² και ανοίγει ο δρόμος για την ουσιαστική αυτοδιοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδος, ενώ παράλληλα θα λυθεί το ζήτημα των γενικών όρων της Πράξης του 1928 και του Ν. 3615/1928 υπέρ της πρώτης³¹³.

Εκτός από την ανωτέρω γραμματική ερμηνεία που υποστηρίζει τη συνταγματική κατοχύρωση των δύο Πατριαρχικών κειμένων στο σύνολο τους, έχει διατυπωθεί ένα ακόμη επιχειρήμα το οποίο απορρέει από την εφαρμογή της ιστορικής και βουλευτικής ερμηνείας προς υποστήριξη της ανωτέρω θέσης. Σύμφωνα με το επιχειρήμα αυτό, η παρ.1 του άρθρου 3 Σ. τονίζει ότι : « η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης ». Το εδάφιο αυτό κατευθύνει και δεσμεύει τον ερμηνευτή και εφαρμοστή του Συντάγματος αλλά και τον κοινό νομοθέτη, καθώς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Τόμος και η Πράξη κατοχυρώνονται συνταγματικά στο σύνολο των όρων τους. Διαφορετική ερμηνεία θα συνεπαγόταν διατάραξη της πνευματικής και δογματικής ενότητας της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο η οποία επιβάλλεται από το Σύνταγμα³¹⁴.

³¹¹ Γ.Κ.ΙΑΤΡΟΥ, *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.290.

³¹² Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017, σ.43.

³¹³ Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007, σ.70.

³¹⁴ Βλ. Σχόλιο Κ.Ε.ΜΠΕΗ στη ΣτΕ 410/2008 Ολομ. σε Νομοκανονικά 1/2008, σ.173.

Επίσης προς υποστήριξη της απόψεως αυτής έχει επιστρατευθεί και το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο υφίσταται συνταγματική κατοχύρωση όλων των όρων του Τόμου και της Πράξης αφού οι διατάξεις οι αναφερόμενες στο δόγμα και στη λατρεία απολαμβάνουν προστασίας δυνάμει του άρθρου 3 παρ. 1 Σ 1975³¹⁵.

Κατά τον Κονιδάρη, η συνεπής εφαρμογή της αυτοδιοικήσεως των θρησκευτικών κοινοτήτων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 Σ. και μεταξύ αυτών και της επικρατούσας θρησκείας, θα συνεπαγόταν την πλήρη ισχύ των κειμένων αυτών γεγονός που αφενός θα καθιστούσε χωρίς αντικείμενο τη σχετική διένεξη, αφετέρου δε θα αποτελούσε ένα ακόμη σημαντικό βήμα στην κατεύθυνση της πλήρους και ουσιαστικής αυτοδιοικήσεως της Εκκλησίας της Ελλάδος³¹⁶.

Την κατοχύρωση του συνόλου των πατριαρχικών πράξεων υποστηρίζει και ο Ε. Βενιζέλος ο οποίος επισημαίνει ότι κάθε διάκριση αντιβαίνει στο άρθρο 13 Σ.³¹⁷.

Σύμφωνα με όσους επικαλούνται το άρθρο 13 Σ, για να υποστηρίξουν τη συνταγματική κατοχύρωση του Τόμου και της Πράξης στο σύνολο τους, το άρθρο αυτό περιλαμβάνει και το δικαίωμα της κάθε θρησκευτικής κοινότητας να διοικείται σύμφωνα με το εσωτερικό της δίκαιο. Αναφορικά με την Εκκλησία της Ελλάδος τμήμα του δικαίου της αποτελούν και οι διατάξεις του Τόμου και της Πράξης. Συνεπώς, η θρησκευτική ελευθερία και το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος επιτάσσουν τη συνταγματική κατοχύρωση του συνόλου των όρων των δύο κειμένων, τηρουμένων των θεμιτών περιορισμών της θρησκευτικής ελευθερίας. Η Εκκλησία της Ελλάδος λοιπόν έχει το δικαίωμα εφόσον το επιλέξει να εφαρμόσει τα δυο αυτά κείμενα (είτε επιμέρους όρους είτε στο σύνολό τους). Στην περίπτωση αυτή η ελληνική

³¹⁵ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.64.

³¹⁶ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2016,σ.104.

³¹⁷ Υπό το φώς της του άρθρου 13 Σ, το ΣΤΕ προβαίνοντας σε κρίση για το εάν η Πράξη του 1928 κατοχυρώνεται συνταγματικά στο σύνολό της ή μόνο ως προς τον τρόπο συγκρότησης της Ιεράς Συνόδου έδρασε εντός ενός πολιτειοκρατικού πλαισίου αναφοράς. Βλ. Ε.ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής,2000,σ.70.

Πολιτεία δε δικαιούται να αξιώσει από την Εκκλησία την εφαρμογή νομοθετημάτων που θα αντιστρατεύονται τον Τόμο και την Πράξη (ακόμα και αν η ίδια τα ψηφίσει και τα εφαρμόσει) καθώς έτσι θα παραβίαζε τη θρησκευτική ελευθερία. Σημειώνεται ότι το ελληνικό Κράτος δε θα υποχρεούτο να συμμορφωθεί με τα κείμενα αυτά, σύμφωνα με την ανωτέρω άποψη³¹⁸.

Ανάμεσα στους υποστηρικτές της απόψεως αυτής συγκαταλέγεται και ο νυν Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, ο οποίος αναφέρει ότι οι δέκα όροι της Πράξης του 1928, είναι κυρωμένοι στο σύνολό τους μέσω του Συντάγματος του 1975 και είναι απαραίτητο να ισχύουν πλήρως και για λόγους στοιχειώδους κανονικής συνέπειας αλλά και προς υποστήριξη των αρμονικών σχέσεων των δύο Εκκλησιών³¹⁹.

Όπως υποστηρίζει η δεύτερη ερμηνευτική προσέγγιση, εάν η μετοχή «τηρουμένων» προσδιορίζει τη μετοχή «συγκροτούμενης», τότε τα κείμενα αυτά διέπουν μόνο τον τρόπο συγκροτήσεως³²⁰ της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, δηλαδή από Μητροπολίτες λαμβανόμενους εναλλάξ και κατ' ίσο αριθμό από τις επαρχίες της «Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος» και από εκείνες των λεγομένων «Νέων Χωρών». Η άποψη αυτή εξάλλου απορρέει από τη γραμματική ερμηνεία της διάταξης και τη δέχεται πανίως η νομολογία του ΣΤΕ (3178/1976,3767/2002,410/2008). Επίσης, η άποψη αυτή συνάγεται και από τις συζητήσεις που έγιναν στη Βουλή κατά την ψήφιση του ισχύοντος Συντάγματος³²¹, γεγονός που αποδέχεται και το ΣΤΕ (Ολ. 3178/1976,2715/1984)³²². Με τη ρύθμιση αυτή εξασφαλίζεται ότι στο μέλλον

³¹⁸ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.71.

³¹⁹ (ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ) Μητροπολίτου Φιλαδελφείας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ (νύν Οικουμενικού Πατριάρχη), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης,1984, σ.395.

³²⁰ Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Εκκλησία και Δίκαιον (Θεωρία και Νομολογία)*, Αθήνα, εκδ.: Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος,2000,σ.187.

³²¹ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣΤΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.297.

³²²Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.43.

δε θα είναι δυνατή η συγκρότηση αριστίνδην Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, όπως υπογραμμίζει το ΣτΕ στην απόφαση 3767/2002 Τμ. Γ'.

Πιο συγκεκριμένα, το Συμβούλιο της Επικρατείας με τις 545-546/1978 και 546/1978 αποφάσεις της Ολομέλειας, υποστήριξε ότι δεν κατοχυρώνονται συνταγματικά οι διατάξεις του Τόμου και της Πράξης που αφορούν στη έγκριση του καταλόγου των εκλέξιμων για αρχιερατεία από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης στην Ολ. 3178/1976 έκρινε ότι δεν περιβάλλονται με συνταγματική ισχύ³²³ οι διατάξεις του όρου Ε'³²⁴ της Πράξης του 1928 ο οποίος απαγορεύει τις μεταθέσεις αρχιερέων των Νέων Χωρών από επαρχία σε επαρχία και ότι ο κοινός νομοθέτης έχει το δικαίωμα να θεσπίσει τη δυνατότητα πλήρωσης κενών Μητροπολιτικών Θρόνων δια μεταθέσεως τηρουμένων κάποιων προϋποθέσεων, δοθέντος του γεγονότος ότι η διάταξη του Κ.Χ. που προβλέπει τις μεταθέσεις αρχιερέων δεν αντίκειται στο Σύνταγμα αφού ρυθμίζει διοικητικό και μη θεμελιώδες ζήτημα. Πρόκειται για το άρθρο 24 παρ.2 και 3 του Ν. 590/1977 το οποίο ορίζει ότι: *«Η πλήρωση Μητροπόλεως γίνεται κανονικώς δι' εκλογής, εξαιρετικώς δε δύναται να γίνη κατ' άσκησιν οικονομίας προς μείζον της Εκκλησίας όφελος και δια καταστάσεως μετ' απόφασιν της Ι. Σ. Ι., λαμβανομένην κατά τα εις την επομένην παράγραφον οριζόμενα, ανεξαρτήτως δε της εδαφικής εκτάσεως ή του πληθυσμού της προς πλήρωσιν Μητροπόλεως. Διά την πλήρωσιν Μητροπόλεως διά καταστάσεως απαιτείται όπως ληφθή προηγουμένως απόφασιν υπό της Ι. Σ. Ι. κατά την προς τούτο συνεδρίαν διά μυστικής Ψηφοφορίας και διά πλειονοψηφία των 2/3 των παρόντων. Εν συνεχεία η Ι. Σ. Ι. προβαίνει εις την εκλογήν διά μυστικής Ψηφοφορίας ενός εκ των δικαιουμένων κατά την παρ. 5 του παρόντος Μητροπολιτών. Ως εκλεγείς θεωρείται ο λαβών τα 2/3 των ψήφων των παρόντων. Εις ην περίπτωσην δεν επιτεύχθη κατά την πρώτην ψηφοφορίαν η πλειονοψηφία αύτη των 2/3, η*

³²³ Θ.Ι.ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, σε Τιμητικό Τόμο Άθω Γ. Τσούτσου, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1991 σ.404.

³²⁴ Ο όρος Ε' της Πράξης του 1928 καθορίζει ότι: *« Οι των εν Ελλάδι επαρχιών του Πατριαρχικού Θρόνου αρχιερείς εκλέγονται εφ εξής και αποκαθίστανται εις τας οικείας έδρας καθ' όν τρόπον και σύστημα και οι της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος..., απαγορευομένων των αρχιερατικών μεταθέσεων από επαρχίας εις επαρχίαν...»*. Βλ. Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.64.

χηρεύουσα Μητροπολιτική έδρα πληρούται δι' εκλογής κατά τας περί αυτής διατάξεις». Επιτρέπεται δηλαδή ρητά με νόμο της Πολιτείας η πλήρωση όλων των κενών Μητροπολιτικών Θρόνων με κατάσταση (μετάθεση) τηρουμένων ορισμένων προϋποθέσεων, με αποτέλεσμα ο όρος Ε' της Πράξης περί απαγόρευσης των μεταθέσεων να καθίσταται ανεφάρμοστος. Σχετική δυνατότητα μεταθέσεως προέβλεπε και ο Ν. 3615/1928 στο άρθρο 1 περ. ε. Προς επίρρωση της ανωτέρω άποψης αναφέρεται ότι από της θέσης της Πράξης του 1928 σε ισχύ η Ι.Σ.Ι. και η Δ.Ι.Σ., προέβησαν με βάση τις διατάξεις τυπικών νόμων σε πολλές μεταθέσεις αρχιερέων από Μητροπόλεις των Νέων Χωρών σε άλλες Μητροπόλεις των Νέων Χωρών³²⁵.

Η Ολομέλεια λοιπόν του Ανωτάτου Δικαστηρίου απεφάνθη ότι από τον Τόμο και την Πράξη κατοχυρώνονται: «...μόνο αι διατάξεις εκείναι αι οποίαι αναφέρονται εις τον τρόπον συγκροτήσεως της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου κατά τα πρεσβεία της αρχιεροσύνης και κατ' ίσον αριθμόν εκ των επαρχιών της Παλαιάς Ελλάδος και των Νέων Χωρών, εις τρόπον ώστε να καταστεί αδύνατος η δημιουργία εν τω μέλλοντι αριστινδην Συνόδων»³²⁶. Στην περίπτωση αυτή διατυπώθηκε η αντίθετη γνώμη ενός μέλους του δικαστηρίου, το οποίο θεώρησε ότι τα εν λόγω Πατριαρχικά κείμενα κατοχυρώνονται συνταγματικά στο σύνολό τους, άρα κατοχυρώνεται και ο όρος Ε' της Πράξης 1928³²⁷.

Ειδικότερα, η Διαρκής Ιερά Σύνοδος, προέρχεται από την Ιερά Σύνοδο της Ιεραρχίας των εν ενεργεία αρχιερέων και κατά το Σύνταγμα συγκροτείται όπως ο Καταστατικός Χάρτης ορίζει στο άρθρο 7, με τήρηση των διατάξεων

³²⁵ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.298.

³²⁶ Την άποψη ότι στο άρθρο 3 Σ. κατοχυρώνονται ο Τόμος και η Πράξη μόνο κατά το μέρος που αφορούν στον τρόπο συγκροτήσεως της Δ.Ι.Σ., υποστηρίζει και ο Μαρίνος αναφερόμενος στην ΣτΕ 3178/1976. Το επιχείρημα περί αποτροπής στο μέλλον της συγκρότησης αριστινδην Συνόδων, εναρμονίζεται με την ορθόδοξο δογματική και εκκλησιολογία. Βλ. Α.Ν.ΜΑΡΙΝΟΥ, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήναι,1984,σ.69.

³²⁷ Εάν το δικαστήριο έκανε δεκτή την άποψη αυτή, τότε ο νομοθέτης θα όφειλε κάθε φορά που επεξεργαζόταν νόμο αφορών εκκλησιαστικό ζήτημα, να έχει τη σύμφωνη γνώμη της Εκκλησίας ώστε να μην παραβιάζεται η αυτοδιοίκηση της. Βλ. Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.66.

του Τόμου του 1850 και της Πράξης του 1928. Η αναφορά στα δύο αυτά κείμενα στο άρθρο 3 παρ. 1 Σ, λαμβάνει χώρα μόνο για τον τρόπο συγκρότησης της Δ.Ι.Σ. (ΣτΕ 545/1978), ώστε σε περίπτωση που τεθεί στον Κ.Χ. αντίθετη ρύθμιση, οι διατάξεις αυτές να τηρούνται πάντα ως συνταγματικά κατοχυρωμένες. Πρόκειται για τον Α' όρο του Τόμου του 1850 που ορίζει ότι η Δ.Ι.Σ., συνιστάται από αρχιερείς οι οποίοι προσκαλούνται αλληλοδιαδόχως κατά τα πρεσβεία της χειροτονίας με πρόεδρο το Μητροπολίτη Αθηνών³²⁸ και τον όρο Β' της Πράξης του 1928 σύμφωνα με τον οποίο η Δ.Ι.Σ. συγκροτείται κατ' ίσο αριθμό από μητροπολίτες των επαρχιών της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδος καθώς και από μητροπολίτες των επαρχιών που περιήλθαν στο ελληνικό κράτος μετά το 1912-1913 (Νέες Χώρες), αφού στο Προοίμιο της Πράξης ορίζεται ότι πρόκειται για τις « εις το Θεοφρούρητον Κράτος της Ελλάδος τελευταίως περιελθουσών πολιτικώς επαρχιών του καθ' ημάς Πατριαρχικού Θρόνου» και γιατί « κατάδηλον εγένετο ότι δια την επελθούσαν πολιτικήν μεταβολήν των κατ' αυτάς ουκ άμοιρος δυσχερειών και ανωμαλιών ποικίλων ην εφεξής η άμεσος αυτών παρά του Αγιωτάτου τούτου Θρόνου ως πρότερον διακυβέρνησις...»³²⁹.

Αξίζει να γίνει αναφορά στις αποφάσεις του ΣτΕ 4068/1981 και 534/1999 Τμ. Γ' όπου το Ανώτατο Δικαστήριο, ενόψει των όρων της Πράξης του 1928 και των άρθρων 7 παρ.1, 11 παρ.1 και 3, 36 παρ.1,2,3 και 6 του Καταστατικού Χάρτη, έκρινε ότι η μεταβολή της εδαφικής περιφέρειας όμορων Ιερών Μητροπόλεων, με απόσπαση ορισμένων ενοριών, η οποία θα έχει ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της εδαφικής περιφέρειας κατά τον Κ.Χ. του Οικουμενικού Πατριαρχείου, εξαιτίας της προσάρτησης των ενοριών αυτών σε όμορη Ιερά Μητρόπολη της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδος, είναι δυνατή μόνο εφόσον συναινέσει ο Οικουμενικός Πατριάρχης. Η κρίση αυτή του ΣτΕ, δεν έρχεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα ούτε με τον Καταστατικό Χάρτη ούτε προσβάλλεται η αυτοκεφαλία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Η εξήγηση είναι ότι οι Μητροπόλεις των λεγόμενων Νέων Χωρών (όπως

³²⁸ Η προσαγόρευση του Αρχιεπισκόπου Αθηνών ως «πάσης Ελλάδος», είναι τιμητική και δε σημαίνει ότι ο νομοθέτης απονέμει σε αυτόν αρμοδιότητες που εκτείνονται σε άλλες Μητροπόλεις, Βλ. Τμ. Γ' ΣτΕ 3767/2002.

³²⁹ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.295.

αναφέρθηκε και παραπάνω), υπάγονται στη διοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδος. Σε περίπτωση που το Οικουμενικό Πατριαρχείο άρει την υπαγωγή των Μητροπόλεων αυτών στη διοίκηση (επιτροπικώς) της Εκκλησίας της Ελλάδος, η όποια απόφαση του, δε θα επιφέρει έννομες συνέπειες στην ελληνική έννομη τάξη αφού για την ισχύ αυτής θα είναι απαραίτητο να τροποποιηθεί ο Ν.3615/1928 (άρθρο 1 εδ. α και εδ. β περ. δ') και ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος (άρθρα 1 παρ. 3, 11 παρ. 1 και 44)³³⁰.

Με την απόφαση 3767/2002³³¹ Τμ. Γ' το ΣτΕ, έκρινε ότι η διάταξη του Τόμου του 1850 που αναφέρεται σε Μητροπολίτη και όχι σε Αρχιεπίσκοπο Αθηνών³³², δεν κατοχυρώνεται συνταγματικά, καθώς δεν κατοχυρώνονται συνταγματικά ο Τόμος και η Πράξη στο σύνολό τους αλλά μόνο κατά το μέρος που αφορούν στη συγκρότηση της Δ.Ι.Σ.. Αφορμή για την έκδοση της ως άνω αποφάσεως αποτέλεσε, αίτηση ακύρωσης κατά της εκλογής του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος, η οποία διενεργήθηκε με την από 28 Ιουλίου 1998 απόφαση της Ι.Σ.Ι.. Η αίτηση ακύρωσης αμφισβητούσε την προσφώνηση του εκλεγέντος ως Αρχιεπισκόπου και όχι ως Μητροπολίτη και επικαλούνταν την ακυρότητα της εκλογής που έγινε βάσει του Κ.Χ. ο οποίος αναφέρεται σε Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και όχι σε Μητροπολίτη Αθηνών όπως ο Τόμος του 1850. Το ΣτΕ σημείωσε επίσης ότι και στην Πράξη του 1928 χρησιμοποιείται η προσφώνηση «Μακαριότατος Αρχιεπίσκοπος

³³⁰ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.299.

³³¹ Βλ. ΣτΕ 3767/2002 Τμ. Γ' σε Νομοκανονικά 1/2003, σ.152.

³³² Με το Ν. 2891/1922, ο Αρχιεπίσκοπος ονομάσθηκε « *Μακαριότατος Υπέρτιμος και Έξαρχος πάσης Ελλάδος*». Ο τίτλος «*Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος*» χρησιμοποιήθηκε και στον Κ.Ν. της 31 Δεκεμβρίου 1923 στο άρθρο 18 παρ.1. Βλ. Σχόλιο Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ στη ΣτΕ 3767/2002 Τμ. Γ' σε Νομοκανονικά 1/2003, σ.156. Επίσης ο Τόμος του 1850, αναγνωρίζει τους διάφορους τίτλους, προσαγορεύσεις και αξιώματα των Επισκόπων, με αναφορά που υπάρχει στο προοίμιο που αναγράφει ότι: « *ούτω το αυτό πνεύμα και δια της αποφάνσεως των Οικουμενικών Αγίων Συνόδων εκανόνισεν εν τη οικονομία της ενότητος τους μεν Πατριάρχας, τους δε Αρχιεπισκόπους και Μητροπολίτας, τους δε Αρχιπρεσβυτέρους και Αχριδιακόνους...*». Βλ. Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.68.

Αθηνών»³³³. Το δικαστήριο δέχθηκε ότι η αναφορά που υπάρχει στον Καταστατικό Χάρτη προκειμένου περί Αρχιεπίσκοπο και όχι για Μητροπολίτη Αθηνών, δε θα ήταν αρκετή για να ακυρωθεί η εκλογή. Η προσφώνηση «πάσης Ελλάδος», έχει καθαρά τιμητικό χαρακτήρα και ο Αρχιεπίσκοπος δεν έχει εξουσία επί των λοιπών Μητροπόλεων της Εκκλησίας της Ελλάδος παρά μόνο εντός των ορίων της περιφέρειας της Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Επίσης απλώς προεδρεύει στα συλλογικά διοικητικά όργανα της Εκκλησίας. Ο Αρχιεπίσκοπος είναι ισόβιος πρόεδρος των οργάνων αυτών και πιθανώς να επηρεάζει τις αποφάσεις τους κατά περίπτωση, δεδομένου ότι στις φανερές ψηφοφορίες επί ισοψηφίας η ψήφος του έχει αποφασιστική σημασία ιδίως μετά τη θέση σε ισχύ του άρθρου 15 παρ. 1 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, ο οποίος διεύρυνε αυτήν την αρχή και στις περιπτώσεις που δεν ίσχυε. Δεν πρέπει να παραβλέπεται εξάλλου το γεγονός ότι οι αποφάσεις των της Ι.Σ.Ι. και της Δ.Ι.Σ. όπου προεδρεύει ο Αρχιεπίσκοπος, δεσμεύουν την Εκκλησία της Ελλάδος στο σύνολό της, Η αναφορά στον Κ.Χ. σχετικά με την εκλογή Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος εννοεί την εδαφική περιφέρεια της Εκκλησίας κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 3 του Συντάγματος³³⁴. Κατόπιν των ανωτέρω, είναι δυνατό να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ο Αρχιεπίσκοπος έστω και έμμεσα ασκεί εξουσία και εκτός της επισκοπικής του περιφέρειας³³⁵.

Με την προβληματική της συνταγματικής κατοχύρωσης των όρων της Πράξης του 1928, ασχολήθηκε το ΣτΕ και στις αποφάσεις 409-410/2008 Ολομ.³³⁶. Το δικαστήριο παραμένοντας πιστό στην προγενέστερη νομολογία του, έκρινε ότι δεν κατοχυρώνονται συνταγματικά ο Τόμος του 1850 και η Πράξη του 1928 στο σύνολό τους. Αφορμή για την έκδοση της εν λόγω απόφασεως αποτέλεσαν αιτήσεις ακυρώσεως κατά της απόφασης της Ι.Σ.Ι. της 26^{ης} Απριλίου 2004, σχετικά με τη μετάθεση του Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τα επιχειρήματα των αιτούντων,

³³³ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.67.

³³⁴ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.68.

³³⁵ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.69.

³³⁶ Βλ. ΣτΕ 410/2008 Ολομ., Νομοκανονικά 1/2008, σ.150.

η απόφαση παραβίαζε τον όρο Ε' και Ζ'³³⁷ της Πράξης του 1928, η οποία κατοχυρώνεται από το άρθρο 3 παρ. 1 Σ. στο σύνολό της. Το δικαστήριο δε θεώρησε τους όρους αυτούς ως συνταγματικά κατοχυρωμένους³³⁸ και κατά συνέπεια δε δέχθηκε ότι η μη τήρηση τους συνεπάγεται ακυρότητα της απόφασης για πλήρωση του μητροπολιτικού θρόνου της Θεσσαλονίκης δια μεταθέσεως. Η ενημέρωση του Οικουμενικού Πατριάρχη για τη συμμετοχή των Μητροπολιτών των Νέων Χωρών στην Ι.Σ.Ι. δεν επιβάλλεται από το Σύνταγμα, ήταν η άποψη της πλειοψηφίας. Ωστόσο υπήρξαν και δικαστές που μειοψήφησαν. Σύμφωνα με την πρώτη μειοψηφούσα γνώμη, η πλήρωση της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης δια μεταθέσεως είναι άκυρη και το άρθρο 24 του Κ.Χ. που προβλέπει πλήρωση κενού μητροπολιτικού θρόνου δια μεταθέσεως αντισυνταγματικό διότι ο όρος Ε' της Πράξης όπως και όλοι οι όροι του Τόμου και της Πράξης είναι συνταγματικά κατοχυρωμένοι. Σύμφωνα με άλλη μειοψηφούσα γνώμη, το Σύνταγμα κατοχυρώνει τον τρόπο που διοικείται η Εκκλησία και ως εκ τούτου κατοχυρώνονται συνταγματικά και τα δυο Πατριαρχικά κείμενα κατά το βαθμό που αναφέρονται σε ζητήματα διοίκησης της Εκκλησίας. Συνεπώς, ο νομοθέτης οφείλει κατά την άσκηση των καθηκόντων του να λαμβάνει υπόψη τους όρους των κειμένων αυτών όπως θα έπρεπε να είχε συμβεί στην περίπτωση του άρθρου 24 του Κ.Χ. το οποίο και κρίνεται ως αντισυνταγματικό. Τέλος σύμφωνα με μια τρίτη άποψη που μειοψήφησε, δεν υπήρχε μεν έννομο συμφέρον για άσκηση αίτησης ακύρωσης καθώς ο Οικουμενικός Πατριάρχης ενέκρινε την εκλογή με Πατριαρχικό Γράμμα, υπήρξε δε η εκλογή ακυρωτέα διότι δεν τηρήθηκε ο Ζ' όρος της συνταγματικά κατοχυρωμένης Πράξης³³⁹. Όπως υποστήριξε και ο Τρωϊάνος , εάν η τελευταία αυτή άποψη γινόταν αποδεκτή τότε για κάθε

³³⁷ Στον όρο αυτό αναφέρεται ότι: «...αγγέλεται τω Οικουμενικώ Πατριάρχη η πρόσκλησις των Μητροπολιτών του Οικουμενικού Θρόνου προς συμμετοχήν εις την εν Αθήναις Ιεράν Σύνοδον... ως και εις τας Γενικάς Συνόδους της Ιεραρχίας...». Βλ. Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.69.

³³⁸ Η στάση αυτή του ΣτΕ δεν έμεινε χωρίς κριτική καθώς θεωρήθηκε ότι ανατρέπεται τη δογματική ενότητα μεταξύ της Εκκλησίας της Ελλάδος και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία επιτάσσεται και από το άρθρο 3 παρ.1, εδ. γ' Σ 1975. Κατά την ίδια άποψη η εν λόγω συνταγματική διάταξη δε θέτει όρια για την ισχύ του Τόμου και της Πράξης. Βλ. Σχόλιο Κ.Ε.ΜΠΕΗ στη ΣτΕ 410/2008 Ολομ. σε Νομοκανονικά 1/2008, σ.173.

³³⁹ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.70.

συνεδρίαση και λήψη απόφασης από την Ι.Σ.Ι. και τη Δ.Ι.Σ. θα απαιτείτο η προηγούμενη ενημέρωση του Οικουμενικού Πατριάρχη, δεδομένου ότι μέλη τους είναι πάντα και επίσκοποι από τις Νέες Χώρες. Αυτή η παραδοχή όμως θα είχε ως συνέπεια τη θραύση του αυτοκεφάλου και αυτοδιοικήτου της Εκκλησίας της Ελλάδος³⁴⁰.

4. Συγκεφαλαίωση.

Από την εξέταση της νομολογίας και τη μελέτη μεγάλης μερίδας της θεωρίας προκύπτει ότι από τα δύο Πατριαρχικά κείμενα (Τόμος του 1850 και Πράξη του 1928), κρίνεται ορθότερο ότι είναι δεκτικοί υποχρεωτικής εφαρμογής από την Εκκλησία της Ελλάδος μόνο οι όροι Α' του Πατριαρχικού Τόμου του 1850 και Β' της Πράξης του 1928. Ως προς τις λοιπές διατάξεις τους, αυτές δεν περιβάλλονται με συνταγματική ισχύ, ούτε και άλλη νομική ισχύ, όταν υφίσταται αντίθετη ρύθμιση από τον κοινό νομοθέτη³⁴¹. Οι λοιποί όροι τυγχάνουν εφαρμογής μόνο εφόσον, δεν είναι αντίθετοι στο ισχύον Σύνταγμα ή στον ισχύοντα Καταστατικό Χάρτη³⁴² της Εκκλησίας της Ελλάδος ή σε κάποιο άλλο νόμο της ελληνικής Πολιτείας, όπως επί παραδείγματι όταν δεθίγουν το συνταγματικά κατοχυρωμένο αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος³⁴³.

Τα κανονιστικά αυτά εκκλησιαστικά κείμενα, ανεξαρτήτως της συνταγματικής ή μη κατοχύρωσής τους, είναι πρωτίστως απολύτως δεσμευτικά μεταξύ των

³⁴⁰ Δ.Γ.ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΥ, *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018,σ.70.

³⁴¹Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ-Γ.Ι.ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2017,σ.43.

³⁴² Οι όροι ΣΤ', Ζ', Η' και εν μέρει ο Ι' της Πράξης είναι σύμφωνοι με τον Κ.Χ.. Ο Κ.Χ. επικυρώνει στα άρθρα 1 παρ. 3, 3 παρ.1, 7 παρ.1, 11 παρ. 1, 28 και 44 παρ.1 και 2 τους σύμφωνους με το Σύνταγμα όρους ης Πράξης 1928. Βλ. Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.298.

³⁴³ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.298.

Εκκλησιών³⁴⁴. Μόνο η πλήρης και συνεπής επομένως εφαρμογή τους συνεπάγεται εκκλησιολογική, δογματική και κανονική ενότητα της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις λοιπές Ορθόδοξες Εκκλησίες³⁴⁵, η οποία και διακηρύσσεται κατ' άλλους επιβάλλεται από το άρθρο 3 του Συντάγματος³⁴⁶. Σύμφωνα με την άποψη αυτή η Ανατολική Καθολική Εκκλησία τελεί σε πνευματική ενότητα και διακρίνεται διοικητικά σε επιμέρους Εκκλησίες από τις οποίες πρώτη τη τάξει είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Εκκλησία της Ελλάδος υποχρεούται να είναι πνευματικά ενωμένη με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, υπαγόμενη πνευματικά σε αυτό, όπως και με όλες τις υπόλοιπες αυτοκέφαλες ορθόδοξες Εκκλησίες. Υπό το φως της αρχής αυτής λοιπόν, η Εκκλησία της Ελλάδος οφείλει να ακολουθεί κάποιους και κανόνες που αποτελούν το περιεχόμενο της οργανικής ενότητας των ορθοδόξων Εκκλησιών όπως επί παραδείγματι κοινό τυπικό, κατά βάση κοινή λατρεία, λήψη του Αγίου Μύρου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αποστολή ενθρονιστηρίων και συγχαρητηρίων γραμμάτων και μνημόνευση του Οικουμενικού Πατριάρχη στα ιερά Δίπτυχα³⁴⁷.

Η παραδοχή της ανωτέρω αρχής επιβάλλει και εγγυάται την πνευματική μόνο ενότητα της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και δε θα μπορούσε να εκληφθεί ως επιβάλλουσα τη διοικητική ενότητα των δυο εκκλησιαστικών οντοτήτων καθώς κάτι τέτοιο θα παραβίαζε το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Επίσης δε μπορεί να αποτελέσει θεμέλιο για τη συνταγματική κατοχύρωση του συνόλου των Όρων του Τόμου του 1850 και της Πράξης του 1928, καθώς εάν ο συντακτικός νομοθέτης επιθυμούσε κάτι τέτοιο θα αποτύπωνε τη βούληση του αυτή ρητά στο κείμενο του Συντάγματος.

³⁴⁴ Γ.Ι.ΚΟΥΡΤΗ, *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2004,σ.298.

³⁴⁵ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2016,σ.105.

³⁴⁶Κ.Α.ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα,1986,σ. 147.

³⁴⁷ Κ.Α.ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα,1986,σ. 147.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατόπιν της προηγηθείσας παρουσίασης των νομικών ζητημάτων που αναφύονται από τη διατύπωση της παραγράφου 1 του άρθρου 3 Συντάγματος του 1975, κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά στο σύστημα των σχέσεων που επικρατεί σήμερα μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας υπό το κράτος του ισχύοντος Συντάγματος. Έπειτα θα γίνει μια παρουσίαση των προτάσεων που έχουν υποβάλλει μέχρι σήμερα οι εκπροσωπούμενοι στο ελληνικό κοινοβούλιο πολιτικοί σχηματισμοί αναφορικά με την επικείμενη Συνταγματική αναθεώρηση, σε ό,τι αφορά το άρθρο 3 Σ..

Επί του συστήματος των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας όπως αυτό διαμορφώνεται υπό το φώς του ισχύοντος Συντάγματος, ως ορθότερη άποψη κρίνεται ότι κανένα σύστημα αυτή τη στιγμή δεν είναι δεδομένο³⁴⁸. Η απάντηση στο ερώτημα για το ποιο σύστημα σχέσεων υφίσταται εξαρτάται από την απάντηση που ο ερευνητής θα δώσει στα σημεία ερμηνευτικής τριβής που εντοπίζονται στο άρθρο 3 παρ.1 Σ. Επί παραδείγματι, αναφορικά με την ερμηνεία του όρου «επικρατούσα» θρησκεία, εάν υιοθετηθεί η ερμηνεία ότι ο όρος έχει την έννοια ότι η συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού λαού ασπάζεται το δόγμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας το συμπέρασμα που εξαγεται είναι τελείως διαφορετικό από εκείνο που θα εξαγόταν εάν θεωρείτο ότι όρος σημαίνει επίσημη θρησκεία του κράτους. Αναφορικά με τον Τόμο του 1850 και την Πράξη του 1928, εάν η μετοχή «τηρουμένων» κριθεί ότι εξαρτάται από το ρήμα «διοικείται», τότε τα δύο αυτά κείμενα κατοχυρώνονται στο σύνολο τους από το Σύνταγμα, ενώ εάν το ρήμα προσδιορίζει μόνο τη μετοχή «συγκροτούμενης» τότε τα κείμενα είναι κατοχυρωμένα μόνο αναφορικά με τον τρόπο συγκρότησης της Δ.Ι.Σ.. Έπειτα η ερμηνεία του άρθρου 3 Σ. λαμβανομένης υπόψη της διάταξης του άρθρου 13 Σ., οδηγεί σε μια φιλελεύθερη άποψη αναφορικά με το ζήτημα της συνταγματικής κατοχύρωσης των ιερών κανόνων και το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας. Το κείμενο αντίθετα του άρθρου 72 παρ. 1 Σ. και η φύση του Καταστατικού Χάρτη συνηγορεί για

³⁴⁸ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.41.

την ύπαρξη ενός πολιτειοκρατικού συστήματος³⁴⁹. Επίσης η απάντηση τελεί σε συνάρτηση με τις πρωτοβουλίες του κοινού νομοθέτη. Φαίνεται ότι το ισχύον σήμερα σύστημα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας διαμορφώνεται περισσότερο από τον κοινό παρά από το συνταγματικό νομοθέτη, παρόλο που με τη θέσπιση του ισχύοντος Συντάγματος φάνηκε αρχικά ότι διαμορφωνόταν ένα νέο καθεστώς σχέσεων μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας που απομακρυνόταν από το παραδοσιακό σύστημα της «νόμω κρατούσης Πολιτείας» και έτεινε προς το σύστημα της ομοταξίας³⁵⁰. Άρα υπό το ισχύον πάντοτε Σύνταγμα, το σύστημα σχέσεων μπορεί να μεταβληθεί από τον κοινό νομοθέτη³⁵¹. Όπως προκύπτει και από την παρουσίαση των θεμάτων που επιχειρήθηκε στα κεφάλαια της εργασίας, για τα περισσότερα ειδικά θέματα στα οποία η Πολιτεία έχει αυτή τη στιγμή παρεμβατικό ρόλο, το Σύνταγμα δεν περιέχει καμία δέσμευση όπως λόγου χάρη ως προς νομική φύση της Εκκλησίας της Ελλάδος και μορφή του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας. Το ίδιο ισχύει και για το περιεχόμενο και την όποια κανονιστική ισχύ του όρου «επικρατούσα» θρησκεία. Επιμέρους εκφάνσεις του ζητήματος αυτού αποτελούν οι περιπτώσεις όπου η Εκκλησία φαίνεται να τυγχάνει μιας προνομιακής μεταχείρισης όπως η κτήση της ιδιότητας του δημοσίου υπαλλήλου από τους κληρικούς και τους μοναχούς της Ορθόδοξης Εκκλησίας και η μισθοδοσία τους από τον κρατικό προϋπολογισμό ή η καθιέρωση θρησκευτικών εορτών ως κρατικών αργιών ως απόρροια της ύπαρξης του όρου «επικρατούσα» θρησκεία στο Σύνταγμα και της αναγνώρισης του ιστορικού ρόλου της Ορθοδοξίας στη ζωή του νεότερου ελληνικού κράτους και του ελληνισμού γενικότερα. Μόνο ελάχιστα ζητήματα που ρητά ρυθμίζει ο συντακτικός νομοθέτης δε δύναται να θίξει ο κοινός νομοθέτης όπως τα σχετικά με το αυτοκέφαλο και τη διοίκηση της Εκκλησίας από την Ιερά Σύνοδο

³⁴⁹ .Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2016,σ.97.

³⁵⁰ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2016,σ.97.

³⁵¹ Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993,σ.41.

και τη μετάφραση της Αγίας Γραφής. Τα στοιχεία αυτά όμως δεν είναι ικανά να επηρεάσουν το σύστημα των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας³⁵².

Συμπερασματικά αυτή τη στιγμή φαίνεται ότι στις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας επικρατεί ρευστότητα με κυρίαρχη κατεύθυνση, συνεπεία των επιλογών του κοινού νομοθέτη και της συναίνεσης της Εκκλησίας, προς μια πολιτειοκρατική αντίληψη³⁵³. Σε αυτά πλαίσια θεωρείται κατά πολλούς ότι το σύστημα σχέσεων που υφίσταται είναι εκείνο της «νόμω κρατούσης πολιτείας». Από τη στάση του νομοθέτη στις περιπτώσεις στις οποίες προβλέπεται η ανάμειξη της Πολιτείας σε εκκλησιαστικά ζητήματα και της Εκκλησίας σε πολιτειακά θέματα, θα κριθεί κάθε φορά αν το υφιστάμενο σύστημα πλησιάζει περισσότερο προς ένα σύστημα χωρισμού ή όχι.

Αναφορικά με τις προτάσεις³⁵⁴ για τη συνταγματική αναθεώρηση, και ειδικότερα σε ό,τι αφορά το άρθρο 3 του Συντάγματος, που κατέθεσαν οι κοινοβουλευτικές ομάδες των κομμάτων που εκπροσωπούνται στη Βουλή, καταρχάς θα αναφερθεί εκείνη του μείζονος κυβερνητικού εταίρου.

Επί του άρθρου 3 Σ. λοιπόν, ο Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς, στην πρόταση που κατέθεσε στο κοινοβούλιο για την αναθεώρηση του Συντάγματος, προτείνει τα εξής: *«Προτείνουμε την αναδιατύπωση και τον εκσυγχρονισμό του άρθρου 3, προκειμένου να κατοχυρωθεί ρητά η θρησκευτική ουδετερότητα του κράτους, με διατήρηση πάντως για ιστορικούς και πραγματολογικούς λόγους της αναγνώρισης της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως επικρατούσας θρησκείας. Με την πρόταση μας το άρθρο 3 συμπύσσεται σε μια παράγραφο. Προτάσσεται η διακήρυξη ότι η ελληνική Πολιτεία είναι θρησκευτικά ουδέτερη και ακολουθεί η αναγνώριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως επικρατούσας θρησκείας. Για την οποία διευκρινίζεται περιγραφικά, για ιστορικούς λόγους, ότι είναι δογματικά ενωμένη με το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και τις άλλες ορθόδοξες εκκλησίες, τηρεί τους αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και την εκκλησιαστική παράδοση, είναι*

³⁵² Ο Σταθόπουλος έχει προτείνει σε επόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος οι εν λόγω ρυθμίσεις να αφαιρεθούν τελείως από το κείμενο. Βλ. Μ.Π.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993, σ.42.

³⁵³ Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ.99.

³⁵⁴ Βλ. anatheorisi.parliament.gr.

αυτοκέφαλη και διοικείται σύμφωνα με τον Καταστατικό Χάρτη της, τον Πατριαρχικό Τόμο του 1850 και τη Συνοδική Πράξη του 1928. Διευκρινίζεται επίσης ότι δε θίγεται το εκκλησιαστικό καθεστώς της Κρήτης και των Δωδεκανήσων. Κατά τα λοιπά, από τη διάταξη απαλείφονται οι θεολογικού χαρακτήρα αναφορές όπως και η αναφορά στα όργανα της διοίκησης της Εκκλησίας, ως ασύμβατες με την καθιέρωση της θρησκευτικής ουδετερότητας και καταργείται η σημερινή παράγραφος 3, σχετικά με το κείμενο της Αγίας Γραφής. Το άρθρο συμπληρώνεται από ερμηνευτική δήλωση με την οποία διευκρινίζεται ότι ο όρος “επικρατούσα” θρησκεία δεν αποτελεί αναγνώριση επίσημης κρατικής θρησκείας και κυρίως δε συνεπάγεται δυσμενείς συνέπειες σε βάρος άλλων θρησκευμάτων και γενικότερα στην απόλαυση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας.».

Στις προτάσεις που κατέθεσε η παράταξη της αξιωματικής αντιπολίτευσης (Νέα Δημοκρατία), αλλά και οι Ανεξάρτητοι Έλληνες δεν περιλαμβάνεται πρόταση για τροποποίηση του άρθρου 3 Σ.

Τελευταία στις παρατάξεις που κατέθεσαν μέχρι στιγμής προτάσεις συγκαταλέγεται η κοινοβουλευτική ομάδα της παράταξης Το Ποτάμι. Το Ποτάμι λοιπόν κατέθεσε πρόταση που άπτεται του περιεχομένου του άρθρου άρθρο 3 Σ. η οποία έχει ως εξής: «6. Σχέσεις Εκκλησίας –Κράτους: Οριοθέτηση των σχέσεων Εκκλησίας – Κράτους ώστε να αποσαφηνίζεται ο διακριτός ρόλος της Εκκλησίας, μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον πραγματικής θρησκευτικής ελευθερίας. Αναγνωρίζουμε την ιστορική συμβολή της Ορθοδοξίας, αλλά το Κράτος πρέπει να είναι θρησκευτικά ουδέτερο. Διασφαλίζουμε πλήρως τη θρησκευτική ελευθερία αλλά η εκπαίδευση στα σχολεία δεν είναι υπόθεση των Μητροπολιτών. Η Πολιτεία πρέπει να έχει εποπτεία στους τόπους λατρείας και να ασκεί έλεγχο στη σύσταση εκκλησιών, τζαμιών, συναγωγών και κάθε άλλου τόπου λατρείας θρησκευτικού δόγματος. (αρ. 3 Σ, 13 Σ και αρ. 16 παρ.2 Σ.)».

Στο σημείο αυτό θα είχε ενδιαφέρον να γίνει μια σύντομη αναφορά στις προτάσεις για συνταγματικές αλλαγές που έκανε μια ομάδα εργασίας που συστάθηκε από το Στ. Μάνο με τη συμμετοχή πανεπιστημιακών και της οποίας τα πορίσματα εκδοθήκαν το 2016 υπό τον τίτλο «Ένα καινοτόμο

Σύνταγμα για την Ελλάδα». Μεταξύ των προτάσεων που εισηγήθηκε η συγκεκριμένη ομάδα περιλαμβάνεται και πρόταση για πλήρη κατάργηση του άρθρου 3 Σ.. Η πρόταση αυτή έγινε με βάση το σκεπτικό ότι έκτοτε δε θα μπορεί να αποτελέσει σημείο τριβής αν η Ελλάδα είναι ή όχι κοσμικό κράτος και επίσης να αποτελέσει ευθύνη του κοινού νομοθέτη να ρυθμίσει τις σχέσεις της Πολιτείας με τις θρησκευτικές κοινότητες³⁵⁵. Ταυτόχρονα προτάθηκε να αναγνωρισθεί ρητά στο άρθρο 13 Σ. η αρχή της θρησκευτικής ουδετερότητας. Οι κύριοι λόγοι για τους οποίους προτάθηκε η αλλαγή στα ζητήματα σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας ήταν οι εξής: πρώτον οι απαρχαιωμένες ισχύουσες διατάξεις που δεν ευνοούν στην εμπέδωση της θρησκευτικής ουδετερότητας τους κράτους, δεύτερον, τα ερμηνευτικά προβλήματα που προκαλεί η ασάφεια των διατάξεων αυτών και τέλος η υποδαύλιση των κρίσεων στις σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας και Εκκλησίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην οποία οι ανάλογες διατάξεις συνεισφέρουν³⁵⁶.

Είναι γεγονός ότι υπό το κράτος του Συντάγματος του 1975, το οποίο στόχευε σε μια χαλάρωση των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας, ο κοινός νομοθέτης έχει αρμοδιότητα να ρυθμίζει τα θέματα του άρθρου 3 και κυρίως όσα άπτονται του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος, όπως αναδείχθηκε και στην παρούσα εργασία. Τέτοιου είδους παρεμβάσεις όχι μόνο δε συμπλέουν με το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος που το ίδιο το Σύνταγμα κατοχυρώνει και τα Πατριαρχικά κείμενα διακηρύσσουν, αλλά έρχεται σε αντίθεση με τη θρησκευτική ελευθερία του άρθρου 13 και το ευρωπαϊκό δίκαιο. Συνεπώς αντί οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας να οδηγούνται προς ένα σύστημα χωρισμού εμφανίζονται να προσιδιάζουν περισσότερο στο σύστημα της «νόμω κρατούσης Πολιτείας» και σε καμία περίπτωση δε θυμίζουν κράτος θρησκευτικά ουδέτερο.

Έπειτα σημείο ερμηνευτικής τριβής αποτελεί η ύπαρξη του όρου «επικρατούσα» θρησκεία στο άρθρο 3 του Συντάγματος. Παρόλο που το

³⁵⁵ Γ.Ν.ΚΤΙΣΤΑΚΙ, *Συνηγορία για καινοτόμες ρυθμίσεις στις σχέσεις Πολιτείας και Θρησκευτικών Κοινοτήτων*, σε Τιμητικό Τόμο Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2018,σ.326.

³⁵⁶ Γ.Ν.ΚΤΙΣΤΑΚΙ, *Συνηγορία για καινοτόμες ρυθμίσεις στις σχέσεις Πολιτείας και Θρησκευτικών Κοινοτήτων*, σε Τιμητικό Τόμο Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2018,σ.330.

ερμηνευτικό πρόβλημα φαίνεται να έχει λυθεί με τη θεωρία να υποστηρίζει σχεδόν ομόφωνα την άποψη ότι ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία έχει διαπιστωτικό χαρακτήρα και την έννοια ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία είναι η θρησκεία που ασπάζεται η πλειονότητα του ελληνικού λαού, η ύπαρξη του όρου στο Σύνταγμα δεν παύει να παραγάγει έστω και εμμέσως κάποιες κανονιστικές συνέπειες. Είναι σαφές ότι ο όρος αυτός δεν οδηγεί σε διακριτική μεταχείριση εις βάρος αλλόδοξων και αλλοθρήσκων πολιτών ούτε σε παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας, ωστόσο δικαιολογεί μια τιμητική μεταχείριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία δε συνάδει με την εικόνα ενός θρησκευτικά ουδέτερου κράτους. Ο συντακτικός νομοθέτης δεν επιβάλλει την περιβολή της Εκκλησίας της Ελλάδος με ιδιαίτερη φροντίδα από το κράτος, ωστόσο λόγω της ύπαρξης ακριβώς αυτού του όρου, την επιτρέπει αφήνοντας ευχέρεια στον κοινό νομοθέτη να θεσπίσει διατάξεις προς υλοποίηση αυτής της φροντίδας. Απόδειξη αποτελούν οι αποφάσεις των ανώτατων δικαστηρίων της χώρας που δίνουν αυτή ακριβώς την ερμηνεία στον όρο «επικρατούσα» θρησκεία κάτι που δε θα συνέβαινε αν ο όρος δεν υπήρχε στο κείμενο του Συντάγματος. Για το λόγο αυτό κρίνεται ορθή η θέση ερμηνευτικής δήλωσης στο άρθρο 3 όσον αφορά την έννοια που έχει ο όρος «επικρατούσα» θρησκεία στο Σύνταγμα ή ακόμα και η πλήρης απαλοιφή του όρου ώστε να μη δύναται κανείς να επικαλεστεί για κανένα λόγο τον όρο αυτό.

Αναφορικά με τη συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων, και εδώ το κείμενο του άρθρου 3 έχει γίνει η αφορμή για μια μακρά συζήτηση για το εύρος της κατοχύρωσης αυτών. Μια θρησκευτικά ουδέτερη Πολιτεία όμως δεν είναι δυνατό να ασχολείται με το ζήτημα αυτό. Θα έπρεπε να είναι αδιάφορο για το κράτος εάν κατοχυρώνονται ή όχι συνταγματικά οι κανόνες μιας θρησκευτικής κοινότητας. Εξάλλου το όλο ζήτημα μπορεί να επιλυθεί με βάση το άρθρο 13 χωρίς να είναι αναγκαία η ύπαρξη του άρθρου 3.

Αντίστοιχα προβλήματα γεννά το κείμενο του άρθρου 3 Σ. και όσον αφορά το εύρος της συνταγματικής κατοχύρωσης του Τόμου του 1850 και της Πράξης του 1928. Εφόσον το κράτος επιθυμεί να είναι θρησκευτικά ουδέτερο, δεν είναι αρμόδιο να ορίσει δια του συντακτικού ή του κοινού νομοθέτη ποιες διατάξεις και ποιους κανόνες θα εφαρμόσει η ελλαδική Εκκλησία και να πάρει την οποιαδήποτε θέση σε οποιαδήποτε διαμάχη μεταξύ θρησκευτικών

οντοτήτων. Εξάλλου, υπό το ισχύον Σύνταγμα η ανάμειξη του κράτους στο συγκεκριμένο ζήτημα δύναται να θεωρηθεί παραβίαση του αυτοδιοίκητου της Εκκλησίας της Ελλάδος όπως κατοχυρώνεται με βάση το άρθρο 3 αλλά και όπως το εγγυάται το άρθρο 13 Σ. Όπως εκτέθηκε και ανωτέρω το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος σημαίνει ότι αυτή είναι η μόνη αρμόδια να επιλέξει με ποιους κανόνες θα διοικείται όπως επίσης ότι διοικείται από τα δικά της όργανα. Αυτό σημαίνει ότι πρώτον δεν επιτρέπεται το κράτος να παρεμβαίνει στα θέματα της αυτοδιοίκησης της και συνεπώς να πάρει θέση για την ισχύ του Τόμου και της Πράξης και δεύτερον δε δύναται κανένας άλλος παράγων να έχει λόγο για τη διοίκηση της Ελλαδικής Εκκλησίας. Υπό το ισχύον Σύνταγμα λοιπόν τα δυο πατριαρχικά κείμενα κατοχυρώνονται συνταγματικά μόνο ως προς τις διατάξεις τους που αναφέρονται στον τρόπο συγκρότησης της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου. Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία οδηγεί σε παραβίαση του αυτοκεφάλου και αυτοδιοίκητου της Εκκλησίας της Ελλάδος όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 αλλά και στο άρθρο 13 Σ. Πως θα ήταν δυνατό ενώ ο ίδιος ο συντακτικός νομοθέτης είχε τη βούληση να κατοχυρώσει συνταγματικά το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας της Ελλάδος, στην ίδια διάταξη να δίνεται ερμηνεία που καταστρατηγεί το αυτοκέφαλο και αυτοδιοίκητο. Όπως αναλύθηκε ανωτέρω είναι άλλο ζήτημα η πνευματική ενότητα της Εκκλησίας της Ελλάδος με τις λοιπές Ορθόδοξες Εκκλησίες και το Οικουμενικό Πατριαρχείο και δε μπορεί να δικαιολογήσει παρεμβάσεις τρίτων στη διοίκηση της ελλαδικής Εκκλησίας. Εξάλλου κάτι τέτοιο όσον αφορά το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα ερχόταν σε αντίθεση με την οικουμενική του διάσταση που δε συνάδει με παρεμβάσεις σε εσωτερικά ζητήματα λοιπών Αυτοκέφαλων Εκκλησιών. Αν η Εκκλησία της Ελλάδος το επιθυμεί στα πλαίσια της θρησκευτικής ελευθέριας μπορεί να εφαρμόσει οποιαδήποτε άλλη διάταξη ή και το σύνολο των διατάξεων των δύο Πατριαρχικών κείμενων, εφόσον βέβαια αυτές ενσωματωθούν σε διατάξεις κάποιου νόμου. Εφόσον η Εκκλησία της Ελλάδος παραμένει Ν.Π.Δ.Δ. διέπεται ως προς τη δράση της από την αρχή της νομιμότητας που διέπει τη δράση των οργάνων της διοίκησης. Η έννοια της αρχής της νομιμότητας της διοικητικής δράσης, απορρέει από το Σύνταγμα (άρθρα 43,50,81επ.) και το περιεχόμενο αυτής

έγκειται όχι απλώς στη μη αντίθεση αλλά στη συμφωνία προς το νόμο (ΣΤΕ 2002/1996)³⁵⁷. Νόμιμη διοικητική ενέργεια είναι εκείνη που προβλέπεται ρητά στο νόμο. Ως εκ τούτου οι πράξεις της θα πρέπει είτε να επιτρέπονται ρητά από νόμο είτε να επιβάλλονται ρητά από νόμο. Με άλλη διατύπωση ένα όργανο της διοίκησης δε δύναται να πράττει απλώς ό, τι δεν απαγορεύεται³⁵⁸. Προκειμένου λοιπόν η Εκκλησία της Ελλάδος να εφαρμόσει εάν θέλει τις λοιπές διατάξεις των δυο πατριαρχικών κειμένων θα πρέπει πρώτα αυτές να αποτελέσουν ρυθμίσεις κάποιου νόμου της ελληνικής πολιτείας. Αν φυσικά η νομική μορφή της Εκκλησίας της Ελλάδος αλλάξει και τραπήει σε Ν.Π.Ι.Δ., τότε η τήρηση της αρχής της νομιμότητας θα είναι αδιάφορη. Η Εκκλησία τότε θα μπορεί να ενεργεί όπως ένας ιδιώτης και να πράττει και ό, τι απλώς δεν απαγορεύεται εφαρμοζομένου του άρθρου 5 Σ. Το άρθρο 5 Σ. κατοχυρώνει την ελευθερία ως κανόνα και τον περιορισμό ως εξαίρεση. Ο περιορισμός της ελευθερίας θα πρέπει να προκύπτει ρητά και όχι να συνάγεται. Προκειμένου περί φυσικών και νομικών προσώπων, ό, τι δε ρυθμίζεται με απαγορευτικούς ή επιτακτικούς κανόνες, ανήκει στη σφαίρα της ελευθερίας³⁵⁹.

Φαίνεται ότι εάν τεθούν σε ισχύ οι αλλαγές που ο μείζων κυβερνητικός εταίρος προτείνει επί του άρθρου 3 Σ. όχι μόνο δε θα πάψουν τα ήδη υπάρχοντα ερμηνευτικά προβλήματα που το κείμενο του άρθρου δημιούργησε αλλά θα προκύψουν νέα. Ειδικότερα, η πρόταση αναφέρει ότι : *«και διοικείται σύμφωνα με τον Καταστατικό Χάρτη της, τον Πατριαρχικό Τόμο του 1850 και τη Συνοδική Πράξη του 1928»*. Είναι εμφανές ότι εάν ετίθετο σε ισχύ μια τροποποίηση με την ανωτέρω φράση θα άνοιγε μια νέα συζήτηση για το εύρος της συνταγματικής κατοχύρωσης του Τόμου του 1850 και της Πράξης του 1928 καθώς αφαιρείται εντελώς η φράση: *«...διοικείται από την Ιερά*

³⁵⁷ Φ.Κ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Σ.ΦΛΟΓΑΪΤΗ, *Γνωμοδότηση της 9.12.2003*, σε Ι.ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ, ΒΥΡΩΝΟΣ ΚΑΙ ΥΜΗΤΤΟΥ, *Η ρύθμιση της εκκλησιαστικής διοικήσεως των Ιερών Μητροπόλεων των απελευθερωθεισών περιοχών της Ελλάδος μετά το 1914*, Τόμος Β', Αθήναι, 2017, σ.214.

³⁵⁸ Φ.Κ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Σ.ΦΛΟΓΑΪΤΗ, *Γνωμοδότηση της 9.12.2003*, σε Ι.ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ, ΒΥΡΩΝΟΣ ΚΑΙ ΥΜΗΤΤΟΥ, *Η ρύθμιση της εκκλησιαστικής διοικήσεως των Ιερών Μητροπόλεων των απελευθερωθεισών περιοχών της Ελλάδος μετά το 1914*, Τόμος Β', Αθήναι, 2017, σ.213.

³⁵⁹ Φ.Κ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Σ.ΦΛΟΓΑΪΤΗ, *Γνωμοδότηση της 9.12.2003*, σε Ι.ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ, ΒΥΡΩΝΟΣ ΚΑΙ ΥΜΗΤΤΟΥ, *Η ρύθμιση της εκκλησιαστικής διοικήσεως των Ιερών Μητροπόλεων των απελευθερωθεισών περιοχών της Ελλάδος μετά το 1914*, Τόμος Β', Αθήναι, 2017, σ.215.

Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται...». Αν υποθεθεί λοιπόν ότι τίθεται σε εφαρμογή μια τέτοια αλλαγή εύλογα θα υποστήριζε κάποιος ότι τα δυο πατριαρχικά κείμενα περιβάλλονται συνταγματικής ισχύος στο σύνολο τους ενώ θα γεννιόταν η αφορμή για εντάσεις και προστριβές μεταξύ της Εκκλησίας της Ελλάδος και του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Θα αναιρούνταν ταυτόχρονα το αυτοκέφαλο της ελλαδικής εκκλησίας καθώς θα δημιουργούνταν το δικαίωμα για παρεμβάσεις στα εσωτερικά ζητήματα μια άλλης εκκλησιαστικής οντότητας. Σε κάθε περίπτωση το νέο άρθρο 3 που προτείνει το κυβερνών κόμμα δεν είναι στο σύνολο του συμβατό με μια θρησκευτικά ουδέτερη πολιτεία οπότε κρίνεται ορθότερο να επαλειφθούν όχι μόνο όσες φράσεις αφαιρέθηκαν με επίκληση της θρησκευτικής ουδετερότητας του κράτους αλλά ολόκληρο το άρθρο 3 Σ., κατά το σχέδιο που πρότεινε η ομάδα του Στ. Μάνου. Τα ανωτέρω φυσικά δέον να τα ακολουθήσει ο νομοθέτης εφόσον θέλει να θέσει ρήτρα περί θρησκευτικής ουδετερότητας και να οδηγήσει σε μια όντως θρησκευτικά ουδέτερη Πολιτεία όπου οι σχέσεις Κράτους-Θρησκευμάτων θα χαρακτηρίζονται από ένα σύστημα χωρισμού. Διαφορετικά σκόπιμο θα ήταν να παραμείνει το άρθρο 3 ως έχει τουλάχιστον σε ό, τι αφορά τα δυο πατριαρχικά κείμενα με μόνη αλλαγή την προσθήκη μια ερμηνευτικής δήλωσης υπό του άρθρου 3 Σ. προς αποσαφήνιση του όρου «επικρατούσα» θρησκεία. Ταυτόχρονα θα μπορούσε ίσως να τροποποιηθεί το άρθρο 72, παρ.1 Σ. προς άρση ερμηνευτικών δυσχερειών για τη φύση του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας, αποδέσμευση της Εκκλησίας από την Πολιτεία και πραγμάτωση ενός συστήματος χωρισμού στις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Ι., *Η θρησκευτική ελευθερία κατά τη νομολογία του Αρείου Πάγου*, Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα,2010.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Ι., *Η συσσωμάτωση της επικρατούσας Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ελληνική έννομη τάξη: Θεοϊδρυτος οργανισμός ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου;*, Νομοκανονικά 1/2018.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Ι., *Η τυπολογία των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας στην ελληνική επικράτεια: από το πόρισμα της επιτροπής Σταμάτη στην πρόταση του καθηγητή Ι.Μ. Κονιδάρη σε Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.:Σάκκουλα,2018.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Ι., Σχόλιο σε ΣτΕ 36/2009 (Τμ. Γ΄), Νομοκανονικά 2/2009.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Ι., *Οι «περί θρησκείας» διατάξεις στο Σύνταγμα του 1911. Με αφορμή τη συμπλήρωση 100 ετών από την ψήφιση του*, Θεολογία 1/2012.

(ΑΡΧΟΝΤΩΝΗΣ) ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ (Οικουμενικός Πατριάρχης), *Νόμοι και Ιεροί Κανόνες*, Νομοκανονικά 2/2005.

(ΑΡΧΟΝΤΩΝΗΣ) ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ Μητροπολίτης Φιλαδελφείας (νύν Οικουμενικός Πατριάρχης), *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τω Συντάγματι της Ελλάδος και εν τω Καταστατικώ Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος*, σε Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου, Αθήναι, Εστία Θεολόγων Χάλκης,1984.

ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ Κ.Α., *Εγχειρίδιον Εκκλησιαστικού Δικαίου*, 4^ηεκδ., Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα,1986.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε., *Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας ως σχέσεις συνταγματικά ρυθμισμένες*, 2^η εκδ., Θεσσαλονίκη, εκδ.: Παρατηρητής,2000.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε., *Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975*, Θεσσαλονίκη, 1984.

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π.Δ., *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, 6^η εκδ., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012.

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π.Δ., *Ατομικά Δικαιώματα*, 4^η εκδ., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2012.

ΙΑΤΡΟΥ Γ.Κ., *Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010.

ΚΑΣΤΑΝΑΣ Ι.Ε., *Εντάσσονται τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα στο «δημόσιο τομέα»*: Σπουδή στο άρθρο 68, παρ.1 υποπ.3 Ν.4235/2014, σε *Τιμητικό Τόμο Ι.Μ. Κονιδάρη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2018.

ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ Ι.Μ., *Οι Σχέσεις Εκκλησίας- Κράτους στην Ελλάδα από το 1974 έως σήμερα*, στον τόμο: «*Η θρησκευτική ελευθερία*», Αθήνα, εκδ.: *Ευνομία*, 1997.

ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ Ι.Μ.-ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Ι. σε Φ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ξ.ΚΟΝΤΙΑΔΗ-Χ.ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-Γ.ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ Κατ' άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017.

ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ Ι.Μ., *Η Διαπάλη Νομιμότητας και Κανονικότητας και η Θεμελίωση της Εναρμονίσεως τους*, Αθήνα-Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994.

ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ Ι.Μ., *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, 3^η εκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2016.

ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ Ι.Μ., *Ιδιαίτερα Εκκλησιαστικά Καθεστώτα στην Ελληνική Επικράτεια*, 2^η εκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2017.

ΚΟΝΤΗΣ Α.Α., Σχόλιο σε Α.Π. 831/2013 Τμ. Γ' σε Νομοκανονικά 1/2014.

ΚΟΥΡΤΗΣ Γ.Ι., *Η συμβολή της νομολογίας του ΣτΕ στην ερμηνεία της παρ.1 του άρθρου 3 του Συντάγματος 1975/2001*, σε *ΤΟΜΟΣ ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ- 75 ΧΡΟΝΙΑ*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2004.

ΚΡΕΜΠΕΝΙΟΣ Δ.Γ., *Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επί εκκλησιαστικών ζητημάτων υπό το ισχύον Σύνταγμα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.Σάκκουλα,2018.

ΚΤΙΣΤΑΚΙΣ Γ.Ν., *Συνηγορία για καινοτόμες ρυθμίσεις στις σχέσεις Πολιτείας και Θρησκευτικών Κοινοτήτων*, σε Τιμητικό Τόμο Ι.Μ.ΚΟΝΙΔΑΡΗ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2018.

ΜΑΡΙΝΟΣ Α.Ν., *Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήναι,1972.

ΜΑΡΙΝΟΣ Α.Ν., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας (Υπό το Σύνταγμα του 1975 και τον νέον Καταστατικόν Χάρτην της Εκκλησίας της Ελλάδος)*, Αθήναι: Εκκλησιαστικόν Επιστημονικόν και Μορφωτικόν ίδρυμα Ιωάννου και Εριέπτης Γρηγοριάδου ,1984.

ΜΑΡΙΝΟΣ Α.Ν., *Τα βασικά της θρησκευτικής ελευθερίας*, Αθήνα, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,2004.

ΜΑΡΙΝΟΣ Α.Ν., *Εκκλησία και Δίκαιον (Θεωρία και Νομολογία)*, Αθήνα, εκδ.: Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος,2000.

ΜΠΕΗΣ Κ.Ε., Σχόλιο στη ΣτΕ 410/2008 Ολομ. σε Νομοκανονικά 1/2008.

ΜΠΟΥΜΗΣ Π.Ι., *Οι Ιεροί Κανόνες και η Συνταγματική τους Κατοχύρωση*,Αθήνα,1987.

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ Θ.Ι., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, σε Τιμητικό Τόμο Άθω Γ. Τσούτσου, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1991.

ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ Χ.Κ., *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, Τεύχος Α',2^η εκδ., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2007.

ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ Χ.Κ., *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975*, Δίκαιο και Πολιτική 15 – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας,1988.

ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ Χ.Κ., *Στοιχεία Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Τεύχος Α',2^η εκδ., Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 1994.

ΡΩΤΗΣ Ν.Μ., *Συνταγματική Τάξη και Ιεροί Κανόνες (ΣτΕ 2336/1980)*, ΤοΣ 7, Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1981.

ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ Ν.Ν., *Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος*, Αθήνα, Τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, 1923.

ΣΒΩΛΟΣ Α., *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, εκδ.: Στοχαστής, 1972.

ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Ε.Π., *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, Τόμος Α', 13^η εκδ., Αθήνα, εκδ.: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Φ.Κ., *Είναι συνταγματικά ανεκτός ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας με τυπικό νόμο;*, Δίκαιο και Πολιτική 15 – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, 1988.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Φ.Κ.-ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ Σ., *Γνωμοδότηση της 9.12.2003*, σε Ι.ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ, ΒΥΡΩΝΟΣ ΚΑΙ ΥΜΗΤΤΟΥ, *Η ρύθμιση της εκκλησιαστικής διοικήσεως των Ιερών Μητροπόλεων των απελευθερωθεισών περιοχών της Ελλάδος μετά το 1914*, Τόμος Β', Αθήναι, 2017.

ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ.Π., *Σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1993.

ΤΑΧΟΣ Α.Ι., *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, 9^η εκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα, 2008

ΤΡΑΥΛΟΣ Α.Θ., Σχόλιο σε Βλ. ΣΤΕ 3003/2014 (Ολομ.), Νομοκανονικά 1/2015.

ΤΡΩΪΑΝΟΣ Σ.Ν., *Ο χωρισμός Πολιτείας και Εκκλησίας στο Σύνταγμα του 1975*, Δίκαιο και Πολιτική 15 – Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, 1988.

ΤΡΩΪΑΝΟΣ Σ.Ν., *Η επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.Κ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ-Γ.Δ.ΠΑΠΑΘΩΜΑ, *Πολιτεία, Ορθόδοξη Εκκλησία και Θρησκευόμενα στην Ελλάδα*, Κατερίνη, εκδ.: Επέκταση, 2006.

ΤΡΩΪΑΝΟΣ Σ.Ν.- ΠΟΥΛΗΣ Γ.Α., *Εκκλησιαστικό Δίκαιο*, 2^η εκδ., Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ.: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002.

ΤΡΩΪΑΝΟΣ Σ.Ν.- ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Χ.Γ., *Εκκλησία και Πολιτεία- Οι σχέσεις τους κατά το 19ο αιώνα*, Αθήνα, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, 1999.

ΤΣΑΓΚΑΡΗ Α.Α., *Η ιστορία και το νομικό πλαίσιο της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα,2001.

ΤΣΑΤΣΟΣ Δ.Θ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Β',2^η εκδ., Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ.Ν.Σάκκουλα,1993.

ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗΣ Π.Ε., *Η συνταγματική κατοχύρωση των ιερών κανόνων, στον τόμο: Η θρησκευτική ελευθερία*, Αθήνα, εκδ.: Ευνομία,1997.

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ.Χ., *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, σε Δ.Θ.ΤΣΑΤΣΟΥ, *Η ερμηνεία του Συντάγματος*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ.: Αντ. Ν.Σάκκουλα, 1995.

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ.Χ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*,3^η εκδ., Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη,2006.

ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ Κ.Χ., *Θρησκευτική εκπαίδευση και επικρατούσα θρησκεία*, σε Χ.ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, εκδ.: Σάκκουλα,2000.